

UDK 811.16+821.16.09(05)

ISSN 0350-6894 (tisk - print)

ISSN 1855-7570 (splet - online)

SLAVISTIČNA REVIJA

ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE
JOURNAL FOR LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

SRL 2015
3

IZDAJA – ISSUED BY: SLAVISTIČNO DRUŠTVO SLOVENIJE

SRL	LETNIK VOLUME 63	ŠT. NO. 3	STR. 261–348	LJUBLJANA	JULIJ–SEPTEMBER 2015
------------	-----------------------------	----------------------	---------------------	------------------	---------------------------------

VSEBINA

RAZPRAVE

Ada VIDOVIČ MUHA: Slovenistika v ocenjevalnem primežu Agencije za raziskovalno dejavnost RS	261
Miran HLADNIK: Znanstveno vrednotenje slovenistike	264
Mira KRAJNC IVIČ: Kohezivno-konektorska sredstva v besedilih, nastalih v predvolilnih obdobjih.....	269
Grigorij TOKAREV: Квазиэталон как единица лингвокультурного уровня.....	285
Nataša JOVOVIČ: Upotreba lokativa u romanima Mihaila Lalića.....	293
Vesna VUKIČEVIČ-JANKOVIČ: Prostorska semantika <i>Prekletega dvorišča</i>	311
Julija V. ARHANGELSKA : Lev Tolstoj in Edvard Munch v kontekstu dobe in kulture – slogovne vzporednice.....	319
Marián MILČÁK: K premeni subjekta v sodobni poeziji (Zbigniew Herbert in Rudolf Jurolek).....	327

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO

Andreja ŽELE: O slovnici sodobnega češkega jezika	339
Boštjan UDOVIČ: Mira Miladinović Zalaznik, Tanja Žigon (Eds.): <i>Stiki in sovplivanja med središčem in obrobjem: Medkulturne literarnovedne študije</i>	344

Slavistična revija (<http://www.srl.si>) je ponujena pod licenco:
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.

Izdajatelj – Issued by: Slavistično društvo Slovenije

Odgovorni urednik – Executive Editor: Miran Hladnik (Univerza v Ljubljani)

Glavni urednik za literarne vede – Editor in Chief for Literary Studies: Vladimir Osolnik (Univerza v Ljubljani)

Glavna urednica za jezikoslovje – Editor in Chief for Linguistics: Ada Vidovič Muha (Univerza v Ljubljani)

Tehnična urednica – Technical Editor: Urška Perenič (Univerza v Ljubljani)

Spletni urednik – Web Editor: Blaž Podlesnik (Univerza v Ljubljani)

Člani – Members: Aleksandra Derganc, Miha Javornik, Irena Orel, Tomo Virk, Andreja Žele (Univerza v Ljubljani),
Nina Mečkowska (Univerza v Minsku), Timothy Pogačar (Državna univerza Bowling Green), Ivo Pospšil (Masarykova
univerza, Brno)

Časopisni svet – Advisory Council: Marko Jesenšek (Univerza v Mariboru), Janko Kos, Franc Zadavec (SAZU, Lju-
bljana)

Naslov uredništva – Address: Slavistična revija, Aškerčeva 2/II, 1000 Ljubljana, Slovenija

Račun pri Slavističnem društvu Slovenije: 02083-018125980 (za SR). Naročnina velja do odpovedi. Odpovedi le ob
koncu leta. Cena letnika za posameznike 22 €, za člane Slavističnega društva Slovenije 15,50 €, za študente 8,50 €, za
institucije in knjigarne 33 €, za tujino 35 €.

Annual subscription price: individuals 22 €, members of Slavistično društvo Slovenije 15,50 €, students 8,50 €, institutions
and bookstores 33 €, outside of Slovenia 35 €.

Natisnil – Printed by: Biografika Bori, Ljubljana

Naklada – Circulation: 390 izvodov – 390 copies

Vključenost Slavistične revije v podatkovne baze – Slavistična revija is indexed/abstracted in: Digitalna knjižnica
Slovenije (dLib), DOAJ, EBSCO, Cabell's Directories of Publishing Opportunities, Bibliographie Linguistique (BL), Euro-
pean Reference Index for the Humanities (ERIH PLUS), Modern Language Association of America (MLA) Directory
of Periodicals (New York), New Contents Slavistics (Otto Sagner, München), Cambridge Scientific Abstracts (CSA), Lin-
guistic Abstracts (Uni Arizona), ProQuest Online Information Service

AKTUALNO

SLOVENISTIKA V OCENJEVALNEM PRIMEŽU AGENCIJE ZA RAZISKOVALNO DEJAVNOST RS

Neposredna pobuda za javno oglašanje je novejši status *Slavistične revije*, osrednje slovenistično-slavistične znanstvene publikacije, ki jo Agencija za raziskovalno dejavnost RS s svojim sistemom ocenjevanja potiska v najboljšem primeru na obrobje znanstvenih objav. Ob takšnem ravnanju, sicer bolj ali manj skladnim z vrednotenjem slovenističnih monografij in bibliografije sploh, je potreben razmislek o razumevanju statusa slovenistike pa tudi drugih humanističnih ved predvsem v luči študijskih programov slovenskih univerz in razdiralnega vpliva takšnega razumevanja na globalna pojma multikulturalnosti in internacionalizacije študija.

1 Razmislek o vrednotenju slovenske znanstvene produkcije izhaja iz smiselne predpostavke, da mora biti takšno vrednotenje tudi odsev celovite znanstveno-pedagoške organiziranosti univerze, ki sega prek fakultet do oddelkov, znotraj njih pa do posameznih akreditiranih študijskih programov, osmišljenih z znanstvenoraziskovalnim delom univerzitetnih učiteljev in seveda inštitutov. – Z odvzemanjem bibliografskih znanstvenih referenc univerzitetnim študijskim programom slovenistike kot jih realizirajo samostojni oddelki slovenskih filozofskih fakultet, se prekinja smiselnost tovrstnega univerzitetnega študija in raziskovalnega dela. Študij slovenistike postaja obskurnost. S tem seveda izgubljajo neposredno temeljno orientacijsko točko prevajalski študijski programi in seveda študiji tujih jezikov. Posredno izgublja tudi celotna slovenska humanistična znanost, saj se ji tako postopoma odvzema izrazna možnost vsebinske, se pravi miselne avtentičnosti. V takšnih okoliščinah slovenistika izpade iz kadrovske konkurenčnosti; nemogoče je pričakovati, da se bodo za študij, ki nima znanstveno ustrezno priznanih bibliografskih enot, odločali ambicioznejši kandidati.

2 Za nacionalno humanistiko nasploh, posebej pa še za slovenistiko velja, da je vsaj v jedru predmet raziskovanja vezan na nacionalno področje. Gre za domicilno znanost – slovenski prostor je središče tovrstnega raziskovanja; nikjer drugje na svetu ne more biti tako razvite slovenistike pa tudi ne sistematičnega, celovitega raziskovanja znanstvenih področij, ki jih zajema nacionalna humanistika.

2.1 Nepriznavanje oz. omalovaževanje tega dejstva ima daljnosežne posledice. Multikulturalnosti kot pomembni humanistični nadgradnji internacionalizacije znanosti, so spodrezane korenine; brez svoje temeljne reference – brez specifičnosti sveta nacionalne humanistike, postaja multikulturalnost pojmovno prazen prostor. Vanj se seli nova monokulturalnost, morda boljše – »kultura« novega kapitala, ki za svojo rast ne potrebuje humanistike. V konceptu tovrstne »multikulturalnosti« pač ni humanističnega vrednostnega sistema, iz katerega izhaja osmislitev jezikovne različnosti z različnostjo izkušenskega sveta govorcev posamezne jezikovne skupnosti. Samo-

bitnost jezika kot neponovljiva civilizacijska vrednota v monokulturnosti kapitala izgublja smisel. Vsaj za slovenski prostor je to razdiralno.

Če povzamemo v smislu izhodiščnega problema: Z nepriznavanjem znanstvene vrednosti bibliografskim enotam, ki razčlenjuje in vrednotijo posebnosti načeloma jezikovno zamejenega prostora, se prekinja (so)ustvarjalni delež, ki ga slovenistika z drugimi nacionalnimi humanističnimi vedami prispeva k multikulturnosti in s tem internacionalizaciji znanosti, seveda če je ta določena s temeljno premiso, ki se ji pravi znanstvena recipročnost. Po mnenju državne inštitucije slovenščina kot avtentični izraz nacionalnega prostora ne more biti aktiven udeleženec procesa dajanja in sprejemanja, v globalnem smislu multikulturnosti in s tem tudi internacionalnosti.

2.2 Slovenistika, ki je bila v času moderne jezikoslovne koncepcije v smislu raziskovanja aktualnega, živega jezika v drugi polovici 20. stoletja sposobna izdelati evropsko primerljiv razlagalni slovar slovenščine, še vedno dovolj moderno slovnico, danes z aktualnimi evropsko primerljivimi monografskimi analizami posameznih slovnično-slovarskih, besediloslovnih, sociolingvističnih področij, če izpostavim samo jezikoslovni vidik, pri odločujočih dejavnikih šteje zelo malo ali nič. Kot kaže, je temeljna motnja dejstvo, da je vse to napisano v uradnem jeziku države, v slovenščini – pač v smislu slovenske univerze, slovenistične stroke, ki se zaenkrat še lahko postavlja ob bok študijem nacionalnih jezikov v drugih državah, in slovenskih študentov, danes še posebej z živo zavestjo, da vsem, ki iz tujine prihajajo k nam študirat tudi zato, ker jih zanima kulturna in siceršnja specifična tega prostora. Če bi se zgledovali po državah znotraj EU s primerljivim številom prebivalcev, tudi po podobnih zgodovinskih in aktualnih izkušnjah, bi jim seveda ponudili vsaj enoletni subvencioniran tečaj jezika države, ki jo želijo spoznavati neposredno, skozi odprta vrata jezika.

3 Da se je zlasti slovenistika znašla na obrobju interesa inštitucije, ki na podlagi številčnih parametrov odloča o njeni znanstveni vrednosti, dokazuje tudi dejstvo, da se znanstvena publikacija, *Slavistična revija*, ustanovljena pred 60 in več leti prav za vzpostavitev znanstvenega dialoga znotraj slovenistično-slavistične skupnosti, danes brez vrednostne utemeljitve potiska s področja znanosti, kot rečeno, na njeno obrobje, tako rekoč v ljubiteljsko-domačijsko okolje. To bo seveda imelo v bližnji prihodnosti razdiralen vpliv na izbiro avtorjev, zainteresiranih za objavo. Nič ne pomaga, da gre za revijo, ki obravnava kompleksna jezikoslovna in literarnovedna vprašanja in kot taka predstavlja pomemben vir slovenistično-slavističnega študija. – S tem je bila izkazana nezaupnica univerzitetnim učiteljem in drugim humanističnim znanstvenikom, ki so revijo ustanovili, jo uspešno, skladno s slovenistično-slavistično stroko razvijali in jo nenazadnje tudi jezikovno odprli zlasti v slovanski svet; razprave izhajajo v vseh slovanskih jezikih, tudi v (globalni) angleščini – če izbira jezika pomeni doprinos k avtentičnosti jezikoslovne tematike. S tem je aktualni uredniški odbor v svoji uredniški politiki izbiro jezika vsebinsko osmislil in jo upravičil za razliko od površnih, formalističnih kriterijev, ki prevladujejo v zvezi z rabo tujega jezika v znanosti. – Kot kaže, prav tako nič ne šteje prizadevanje uredniške politike, da bi v t. i. *posebnih številkah* predstavila aktualno dogajanje predvsem v domačem

pa tudi tujem, zlasti slovanskem jezikoslovju in literarni vedi, v *tematskih številkah* pa aktualne jezikoslovne in literarnovedne usmeritve istega prostora. Zunaj interesa ostaja dejstvo, da so tako v enem kot drugem tipu na povabilo uredniškega odbora sodelovali domači in tuji strokovnjaki, da tako uredniški odbor kot avtorji razprav izkazujejo mednarodno sestavo in še kaj bi se našlo, kar bi ustrezalo meritvenim kriterijem ARRS.

4 Za humanistično znanost nasploh, posebej pa še za nacionalno slovenistiko velja, da vsaj v jedru izhaja predmet raziskovanja iz nacionalne izkušnje, da se, obogaten z drugačnimi spoznanji, k tej izkušnji vrača, jo tako širi in ji daje splošno veljavno vrednost. Soustvarjalnost multikulturalnosti in prek nje tudi internacionalizacije humanistične znanosti temelji na tem načelu. Rokohitrski, zato površni in grobi posegi v to temeljno načelo, se pravi v kulturno recipročnost, kot rečeno, spreminjajo njeno bistvo v monokulturnost, kar pomeni, da postajajo naivno orodje kapitala.

Ada Vidovič Muha
glavna urednica za jezikoslovje pri *Slavistični reviji*
ada.vidovic-muha@guest.arnes.si

ZNANSTVENO VREDNOTENJE SLOVENISTIKE¹

Slavistična revija je, tako jo razumemo v strokovni srenji, osrednja slovenska znanstvena revija za slovenski jezik in književnost ter slovanske jezike in književnosti. S 63 letniki je tudi revija z najdaljšim stažem na tem področju. Status ji priznava ministrstvo za znanost, ko se preko ARRS odloča za višino njenega financiranja. Uredništvo je zavezano k vzdrževanju strokovnega ugleda revije, tako s kvalitetno vsebino kot s številom bralcev. Ker je prosto dostopna na spletu pod licenco Creative Commons 4.0 in vedno več bralcev posega po njeni spletni verziji, število naročnikov na plačljivo tiskano verzijo postopoma upada. Gre za splošni in naravni trend, zato ob relativno zanesljivem državnem sofinanciranju revije sorazmernega krčenja naklade ne jemljemo usodno.

Drugačne narave pa je spreminjanje mednarodnega statusa revije. Spremljamo ga lahko od leta 2009, ko ga je začel meriti Scopus, bibliografski servis komercialne založniške hiše Elsevier, pozorni pa smo postali nanj, ko je za leto 2013 reviji izračunal nično mednarodno vplivnost in se je to odrazilo v njenem slabem rangju na lestvici znanstvenih revij, ki jih vodi ARRS. Metrika je poznana pod imenom SNIP (Source-Normalized Impact per Paper). Istočasno, vendar na podlagi druge metrike, je po štirih letih preizkusne dobe revija izpadla s seznamov AHCI (Arts & Humanities Citation Index) in SSCI (Social Sciences Citation Index), ki ju vzdržuje založniški trust Thomson Reuters, ker si zaradi premajhnega mednarodnega povpraševanja po slovenističnih člankih od nje ni nadejal profita. Ironično je, da se je »padec kvalitete« revije zgodil v času, ko je bila zaradi naraščajočega števila oddanih člankov prisiljena v strožji recenzentski postopek. Objava v *Slavistični reviji* uspe šele vsakemu drugemu predloženemu članku: večja selektivnost bi morala biti kvečjemu jamstvo višje kakovosti objavljenega.

Sveže Scopusove meritve za leto 2014 so reviji sicer naračunale ugoden SNIP 1,04, kar ji je na seznamu 24 slovenskih humanističnih revij z znanstvenim statusom priskrbelo celo prvo mesto, vendar občutka eksistenčne varnosti ni več, saj se že naslednje leto račun namreč kljub zavzetemu uredniškemu delu lahko izide drugače.

Tolažba za izgubljeni status AHCI- in SSCI-revije (oba indeksa izrazito preferirata objave v angleščini in ju obtožujejo kulturne pristranskosti)² je zanimanje drugih bibliografskih inštitucij. V svoje podatkovne zbirke so jo vključili Cabell's, EBSCO, Infodatabase, ERIH+. Za sveže zanimanje je verjetno bolj kot trenutni SNIP zaslužna nedavna uvrstitev *Slavistične revije* v DOAJ (Directory of Open Access Journals), zbirko revij v prostem dostopu.

Kriterij mednarodne odmevnosti oz. vplivnosti za določitev znanstvenega ranga revije se je oblikoval v trdih znanostih. Humanistične revije po svetu imajo z mednarodno

¹ Uvodnik izhaja iz mojega članka z naslovom Nevarni samim sebi: O domačem vrednotenju slovenistike, objavljenega v *Dnevnikovem Objektivu* 25. julija 2015 (predobjava na Wikiverzi 19. julija 2015), in se pridružuje vrsti prispevkov na temo slovenščine v znanosti na forumih SloLit in Humanist od 18. marca 2015 dalje. Moji so: Re: 29.82 National identity and digital humanities? Humanist Discussion Group 11. jun. 2015. — Za znanost v slovenščini, SloLit 20. jul. 2015. — 29.179 resisting a monocultural (digital) humanities, Humanist Discussion Group 21. jul. 2015. — Kam slovenistika? *Bilten ob štiridesetletnici pokrajinskih slavističnih društev*, ur. Andreja Žele (Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2015; Zbornik SdS, 26). 100–109 (predobjava na Wikiverzi).

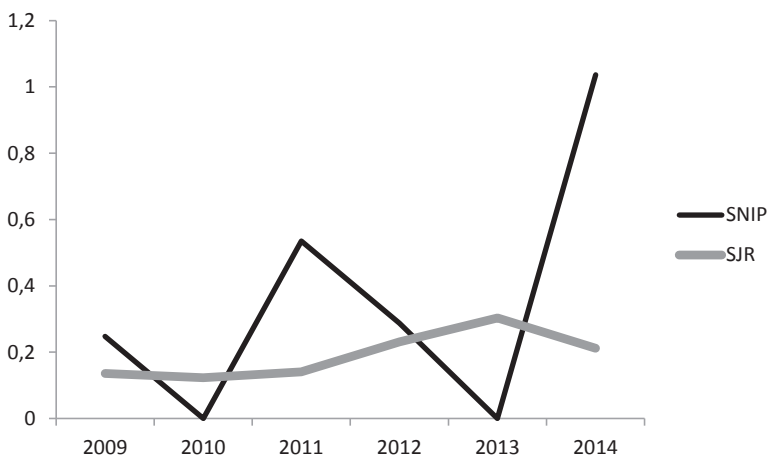
² Domenico Fiormonte, Towards monocultural (digital) Humanities? InfoLet 12. jul. 2015.

odmevnostjo težave, saj je jedrni del humanistike (govorimo o t. i. véliki humanistiki, ki jo sestavljajo jezikoslovje, literarna veda in zgodovina) nacionalno specifičen in je njen domet lokalno omejen. Filološke objave so samoumevno v jezikih, na katere se nanašajo, ker so tudi večinski interesenti za to znanje govorci obravnavanih jezikov. Mednarodna vplivnost objav je zato težko primerljiva z naravoslovjem, ki znanstveno relevanco meri z globalnim metrom. Izjema so pač svetovni jeziki in literature, ki so vključeni v univerzitetne kurikule po celem svetu.

Druga pomanjkljivost metrik je, da jemljejo samo znanstvene objave v revijah in ne upoštevajo monografij in zbornikov, ki so prvi medij humanističnih objav. V humanistiki je knjižna objava še vedno legitimacija strokovne zrelosti pisca.

Tretja ovira je splošno nezaupanje humanistike do kvantifikacij. Bolj kot meritve naj bi veljale t. i. vsebinske presoje, ki naj jih opravijo verodostojni eksperti oz. strokovne avtoritete s pregledom nad dogajanjem v stroki. Do tega ugovora sem kritično distanciran, saj bi ukinitvev preštevanja, merjenja in rangiranja pomenila nezaupnico temeljnim znanstvenim početjem in prizadevanjem. Alternative prinašajo veliko večje nevarnosti, kot jim je izpostavljeno preštevanje citatov. Izkušnje potrjujejo, da se za intuitivnimi vsebinskimi presojami neredko skrivajo nespodobni vplivi nazorskih, političnih, metodoloških, pokrajinskih, rodovnih, spolnih in osebnih preferenc, posebej v manjših raziskovalnih okoljih, kakršno je slovensko.

Napake algoritmov, ki merijo znanstveno težo, kličejo v življenje vedno nove in boljše algoritme. Nobena meritev znanstvene relevance ni popolna, vsak novi algoritem nastane iz želje po odpravi napak predhodnega in je zato nekoliko objektivnejši in verodostojnejši od prejšnjega. Scopus ponuja celo dve konkurenčni metriki, starejšo SNIP in novejšo SJR (od 2012 dalje). Prva izračunava rang revij na podlagi citiranosti, druga pa je kompleksnejša, saj upošteva še druge parametre (število objavljenih prispevkov, bibliografskih referenc in citatov na dokument, odstotek citiranih člankov in mednarodno sodelovanje) in v izogib prevelikemu nihanju meri rezultate za več let skupaj. Rezultati revij po SNIP-u so iz leta v leto drugačni, krivulja SJR pa manj niha in je ustrežnejša za določanje statusa revije na daljši rok.

Slika 1: SNIP in SJR za *Slavistično revijo*.

Scopus izrecno opozarja, da na podlagi ranga revij, izmerjenega s SNIP, ni dobro vrednotiti teže posameznikovih objav, vendar slovenski ARRS počne prav to. Zoprna posledica spremenljivosti SNIP-a je, da dobi avtor za članek v reviji letos recimo 40 točk, če pa bi ga objavil naslednje leto, bi zanj lahko prejel 120 točk. Vrednost objave je za raziskovalca torej nekakšna tombola. To diletantsko računsko napako bi moralo ministrstvo nemudoma odpraviti.

Predlogov za izboljšave obstoječih načinov merjenja znanstvene veljavnosti nam na srečo ni treba izumljati, saj so jih artikulirali že drugje po svetu. Posebej nam je v pomoč leidenski manifest za raziskovalno metriko, objavljen v reviji *Nature*,³ ki priča, da so se bibliometrični obsedenosti s faktorjem vplivnosti (IF) uprli tudi naravoslovci. Spoznanja so strnili v deset točk: ocenjevalci naj se zavedajo usodnih posledic svojega dela, zato naj ocenjujejo odgovorno, stalno naj preverjajo in izboljšujejo indikatorje znanstvene kvalitete, upoštevajo naj, da se v vsaki stroki ta kaže na drugačen način (naravoslovci najbolj cenijo objave v znanstveni reviji, humanisti pa v knjigi), faktorju vplivnosti naj ne pripisujejo prevelike teže in naj ga raje kombinirajo z drugimi parametri. Kvantitativni kazalci naj podpirajo kvalitativno strokovno ekspertizo (posebej pri oceni raziskovalnega opusa posameznika ima prednost kvalitativna presoja in ocenjevani naj ima možnost kontrole ocene), socialni in kulturni aspekti raziskav naj imajo prednost pred raziskovalnimi interesi posameznika, skupine ali akademske inštitucije, spodbujati je treba raziskave, ki so relevantne le za lokalno kulturo (tj. tiste, ki niso v angleščini), raziskovalni podatki naj bodo prosto dostopni in preprosto urejeni (to pomeni na spletu in v popularnem formatu).

Ob pomoči leidenskega manifesta zapišimo štiri priporočila inštitucijam, ki določajo status domačih znanstvenih publikacij s področja humanistike in tako odločajo o njihovi usodi: ARRS-u, Izumu, Svetu za humanistiko, Znanstvenemu svetu ARRS in OSIC-u za humanistiko.

1. Upoštevati je treba napotke bibliometričnih inštitucij, za kaj so meritve uporabne, za katere namene pa ne. SNIP je primeren za vsakoletno rangiranje revij, ne pa za rangiranje osebnih znanstvenih bibliografij. Za te bi bilo nujno upoštevati tudi citiranost v monografijah in zbornikih.

2. Kadar je na voljo več metrik, uporabimo najkompleksnejšo (najsodobnejšo) ali pa kombiniramo rezultate več konkurenčnih metrik.

3. Za humanistične objave je pomembno, da servisirajo lokalne kulturne potrebe, zato njihove znanstvene odličnosti ni primerno meriti na globalni ravni.⁴ Naravnost nespodobno je, če se filološke raziskave dogajajo v *lingui franci* angleščini namesto v jeziku, ki je predmet raziskav. Cilj humanističnih raziskav je tudi ohranjanje lokalne oz. nacionalne kulturne specifikke, to pa se lahko prepričljivo dosega le v jeziku, ki mu je prizadevanje namenjeno. Angleško napisano razpravo o slovenščini sicer lahko razumemo kot dokument globalne vpetosti in globalne primerljivosti slovenistike, ampak taka razprava prejkone veliko očitneje kaže na funkcionalno omejenost raziskovanega jezika in na njegov inferiorni položaj v razmerju do angleščine.

³ Diana Hicks idr., *Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics*, *Nature* 22. aprila 2015; na članek smo opozorili na Slovlitu 2. okt. 2015.

⁴ Gregory Crane, *The Big Humanities, National Identity and the Digital Humanities in Germany*, Google Docs 8. junija 2015.

Resda ARRS objav v angleščini ne spodbuja prozorno s samodejno višjim točkovanjem. Ne, objave v slovenščini in v angleščini so v principu enakovredne, vendar imajo tiste v angleščini pač več možnosti, da so citirane (citati v literarni vedi in jezikoslovju v 84–90 % kažejo na objave v angleščini), tako da se avtorji odločajo za objavo v revijah, ki preferirajo angleščino in jim posledično prinašajo več točk. Več točk prinašajo tudi objave v zbornikih z mednarodnim uredništvom ali v knjigah tujih založnikov, zato lahko sklenemo, da je znanstveno objavljanje v slovenščini zapostavljeno.

4. Četrto priporočilo zadeva medij objave. ARRS se obnaša sodobno, ker spodbuja spletno objavljanje in ga vrednoti enako kot objave v tiskani znanstveni periodiki, seveda če gredo članki skozi enake recenzijske postopke kot tiskani. Spletne objave so lažje dosegljive kot tiskane: nanje naletijo tudi strokovnjaki drugih disciplin mimo rednih naročnikov in bralcev tiskane periodike, ker jim jih pokažejo spletni iskalniki, in spletni prevajalniki interesentu tudi v grobem prevedejo raziskave v jezikih, ki so jim drugače nedostopni. Meritve odmevnosti objav bi torej morale upoštevati tudi tako spletno poizvedovanje (število obiskov in nalaganj na osebni računalnik), če bi želele biti objektivne in pravične. Akademski repozitoriji avtorje sproti obveščajo o recepcijski dinamiki njihovih posameznih objav, povejo jim, iz katerega dela sveta je prišlo poizvedovanje in objave sortirajo po odmevnosti. Ponudniki spletnih vsebin znajo meriti celo čas, ki ga bralec porabi za tekst, in delež besedila, ki jim ga uspe prebrati, zato bodo prihodnje meritve znanstvene relevance vključevale tudi podatke o branosti. Prva dva koraka v to smer bi bila podpora domačemu univerzitetnemu repozitoriju, ki trenutno močno zaostaja za mednarodno konkurenco (npr. za spletiščem Academia.edu, ResearchGate ali DOAJ), in pritegnitev Googlevega Učenjaka ter algoritma PageRank. Bomo zmogli?

Miran Hladnik
odgovorni urednik *Slavistične revije*
miran.hladnik@gmail.com

UDK 81'373.612:81'42

Mira Krajnc Ivič

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

mira.krajnc@um.si

KOHEZIVNO-KONEKTORSKA SREDSTVA V BESEDILIH, NASTALIH V PREDVOLILNIH OBDOBJIH

Semiotika razume besedilo kot sestavljeni znak, raziskovan s semantičnega, skladskega in pragmatičnega vidika. Slednji vključuje jezikovnega uporabnika, saj le njemu označevalec evocira označenca in obratno. To je smiselno upoštevati tudi pri analizi kohezivno-konektorskih jezikovnih sredstvih kot jezikovnih znakov, ki tvorijo besedilo in kažejo vibriranje jezika s prostorom, časom in človekom.

Ključne besede: besedilo, diskurz, besedilnost, koneksija, kohezivnost

According to semiotics, a text is a complex linguistic sign examined from semantic, syntactic, and pragmatic points of view. The latter includes the language user, as (s)he is the only one to whom the signifier evokes the signified and vice versa. This should also be taken into consideration in the analysis of cohesive-connective language devices as simple signs that structure a text and show vibrations of language with time, space, and man.

Keywords: text, discourse, textuality, connectivity, cohesion

0 Uvod¹

Prvi namen prispevka je najti mesto znotraj jezikovnega sistema ne le besedilu kot samostojni jezikovnosistemski enoti, ampak enako storiti tudi za diskurz kot zbirki besedil, osnovani na temelju v družbi več ali manj sprejetega in sprejemljivega vedenja ter posameznikovih izkušenj. Opredelitve besedila – način njihovega združevanja je povzet po Gansel, Jürgens – in diskurza so zato navedene le na kratko. Preglednejša in obsežnejša predstavitev bi terjala samostojni prispevek.

Drugi namen prispevka je povezan z v naslovu izraženo tematiko. Ta naj bi pokazala, da je pri jezikoslovnem raziskovanju besedilnosti nujno treba opustiti tradicijo analiziranja nekega besedila v smislu ločevanja med kohezivnostjo, koherentnostjo in koneksijo, kar je v tuji besediloslovni literaturi že sprejeto, in povezati vse tri vidike razumevanja besedila.

1 Besedilo

»Nič posebej nenavadnega ni, da ne obstaja enotno pojmovanje besedila znotraj besediloslovja, saj bi tako pojmovanje – nujno selektivno in omejevalno – besedila, na katerega bi se lahko zanesli, pomenilo izključitev nekaterih vidikov in s tem mo-

¹ Prispevek je nastal v okviru programske skupine P6-0156 *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*.

žnosti dostopanja od fenomenov, ki tvorijo 'besedilo« (Spitzmüller, Warnke 2011: 22). Sicer pa je tako stanje značilno tudi za druge jezikovne entitete, npr. beseda, stavek.²

Kaj je omogočilo prehod od stavka k besedilu? Kako lahko skupinimo opredelitve besedila? Je besedilo neodvisna jezikovnosistemska enota, kot to nakazuje inkluzivno zaporedje [besedilo [stavek, poved [beseda, leksem [morfem [fonem/grafem]]]]]? Prehod od stavka k raziskovanju besedila je omogočilo dejstvo, da pomeni relacij rezultirajo v kontekstu. Pri tem je kot največji možni kontekst mišljen jezikovni sistem. To pomeni, da je besedilo treba razumeti kot jezikovni znak.

1.1 Besedilo kot znak

Po Saussurju je »jezik sistem razločevalnih znakov, ki ustrezajo raznovrstnim idejam« (1997: 22), konceptom. Znak je torej dvodelni: *označenec* (vsebina znaka, koncept) in *označevalec* (oblika, slušna podoba), pri čemer »sta oba dela znaka enako psihične narave« (Saussure 1997: 26). Razmerje med označencem in označevalcem je poljubno ali arbitrarno, vendar pa 1) glede na mesto na premici³ izbran označevalec evocira nujno le točno določen označenec⁴ in 2) linearna narava jezikovnega znaka ni vezana le na trenutni komunikacijski položaj, torej trenutno govorno verigo, temveč je jezik kot družbena institucija 'zakoličen',⁵ zavezan k ohranjanju vzpostavljenega razmerja med označencem in označevalcem, Saussure (1997: 92) govori o nespremenljivosti in načelu kontinuiranosti, ki opravlja svobodo. Za jezikovni znak veljavni načeli arbitrarnosti in načelo linearne narave označevalca (Saussure 1997: 83) sta podlaga relacijskemu in funkcijskemu značaju znaka. Kot velja za jezikovni označevalec, da »ni telesni, ne vzpostavlja ga materialna substanca, temveč edinole razlike, ki njegovo slušno podobo ločujejo od vseh drugih« (Saussure 1997: 133), tako velja tudi za konceptualni del jezikovnega znaka. Za ponazoritev Virk (2008:19) navaja primer *Drži, Janez se v modri obleki poti*. Dani leksemi »tako kot šahovske figure v trenutnem položaju na šahovnici – v konkretni izjavi dobijo vrednost šele, če poznamo njihovo medsebojno razmerje. To razmerje se poruši, že če zamenjamo vrstni red besed: *Modri Janez se v obleki drži poti*.« (p. t.)

Za opredelitev besedila kot jezikovnega znaka je pomembno, da je treba »prvine vsakega jezika določiti z razmerji do drugih prvin iste ravnine preučevanega jezika« (Golden 2001: 84), zato dejstvo, pomembno za razlikovanje med leksemi kot preprostimi jezikovnimi znaki, ki so bodisi simetrični, tj. enopomenski (Vidovič Muha 2000: 18), bodisi asimetrični, tj. večpomenski: »... izraz leksem ustreza več med seboj povezanim pomenom« (Vidovič Muha 2000: 19), ni toliko pomembno, naslovnik namreč, tako Attardo (2001: 16), potrebuje od 100 do 350 milisekund, da

² »Skladenjske enote so entitete, s katerimi so ukvarja in jih analizira skladnja. Pogosto imenovane tudi »izrazi«, »izrazje« nekega jezika. K temu pa sodijo stavki v enaki meri kot besedne zveze, glagoli itd., prav vse, kar je lahko predmet skladenjskih raziskav.« (Spitzmüller, Warnke 2011: 18).

³ Označevalcem je »na voljo edinole časovna premica; tvorijo verigo« (Saussure 1997: 84).

⁴ Glej dalje o večpomenskosti leksema.

⁵ »[A]rbitrarna konvencija, zaradi katere je izbira svobodna, in čas, zaradi katerega je izbira zakoličena« Saussure (1997: 88).

aktivira vse pomene določenega leksema, ter da kontekstualno neustrezni pomeni nikoli ne prestopijo praga zavesti. To pomeni, da leksem kot prototipični preprosti jezikovni znak,⁶ kot celota, ostaja v posameznikovem spominu, medtem ko besedilo kot sestavljeni jezikovni znak nastaja v vsakokratnem komunikacijskem položaju (Gansel, Jürgens 2007: 18).

Čeprav je Saussure iz razlage jezikovnega znaka izključil subjekt z utemeljitvijo, da »tisti, ki je bil zraven pri celi partiji, nima niti najmanjše prednosti pred ravednežem, ki si je prišel ogledat stanje igre v kritičnem trenutku« (1997: 103), znak kaj predstavlja le komu, tj. jezikovnemu uporabniku.⁷ Tako jezikovni znak po Bühlerju istočasno predstavlja objekte in situacije, odvisen je od tvorca in izraža njegovo doživljanje predstavljenega, hkrati pa je poziv naslovniku (Nuyts 1992: 42). Zato Gansel in Jürgens (2007: 21) besedilo opredelita kot jezikovni znak skladno z Bühlerjevim razumevanjem znaka, in sicer je besedilo glede na tvorca opazovano v svoji materialni manifestaciji, z vidika objekta je besedilo lahko indeks, ikona ali simbol, z vidika interpretata pa pri besedilu lahko opazujemo učinkovanje besedila na interpretovo zavest. Avtorja nadalje ugotavljata, da je besedilo kot zapleteni znak tvorjen iz preprostih znakov, pri čemer pa pomen tega zapletenega znaka ne moremo razumeti le kot vsoto vseh pomenov v besedilo vključenih preprostih znakov. Zveza med izrazno podobo besedila/znaka in vsebino, pomenom besedila je ustaljena preko pravil vezanja jezikovnih znakov v besedilo,⁸ saj ta pravila obstajajo v vsakem jeziku (Gansel, Jürgens 2007: 21–22).⁹

Besedilo kot sestavljeni znak prihaja v stik z drugimi znaki, mišljeno je tudi medsebojno učinkovanje različnih znakovnih sistemov, npr. med besedilom kot eno vrsto znaka in sliko, glasbo ... kot drugo vrsto znaka (p. t.). To potrjuje, da je za razumevanje besedila nujno vključiti zunajjezikovne in znotrajjezikovne dejavnike.

1.2 Besedilo s strukturno-slovničnega vidika

Kot prve so se pojavile opredelitve besedila s strukturno-slovničnega vidika (besedilna slovnica). Besedilo je bilo razumljeno kot preko roba stavka segajoča, transfrastična celota (npr. Krevs 1997: 177–86), npr. poved kot najmanjša enota besedila, besedilo »označuje omejeno zaporedje jezikovnih znakov« (Brinker 1985: 17). Tak pristop k raziskovanju besedila implicira, da je besedilo le obsežnejša strukturna enota kot stavčna poved, zato je bilo treba najti pravila, na temelju katerih so stavki medsebojno povezani. Pomembno vlogo imajo besedilotvorna, kohezivna, zlasti zaimenska sredstva, bistveni pogoj je identičnost nanašalnice s sonanašalnico. Besedilo je po Harwegu, navaja ga tudi Korošec (1998: 173–74), nepretrgano zaporedje zaimenskih verig temeljnih jezikovnih enot (Gansel, Jürgens 2007: 37). A ta opredelitev ni zmogla

⁶ Ostanimo pri poenostavitvi, da nam »znak« še vedno pomeni kar besedo (Golden 2001: 10).

⁷ »Nichts ist ein Zeichen, wenn es nicht als ein Zeichen interpretiert wird.« (Gansel, Jürgens 2007: 20). Jezikovni znak ima torej praktično, predstavitevno vrednost, saj nadomešča ali iz enega znakovnega sistema pretvarja v drugega tisti del dejanskosti, o katerem teče beseda.

⁸ Pravila vezanja jezikovnih znakov v večjo jezikovno entiteto niso edina, ki vplivajo na smisel besedila.

⁹ V razlikovanju med pomenom in smislom ugotovimo, da le smisel referira na neko realno danost, medtem ko pomen nima realnega korelata (Žele 2010: 128).

pojasniti primerov kot: *Takrat sem videl prijatelja, ki je umrl*, saj to pojasni analiza tematske zgradbe besedila, ki pa je povezana s semantičnim vidikom besedila.

1.3 Besedilo s semantičnega vidika

Besedilo kot neodvisna jezikovnosistemska entiteta ni relevantno zato, ker predstavlja slovnično opisljivo kvantitativno razširitev stavka (Spitzmüller, Warnke 2011: 19–20), ampak ker poleg skladijskih kohezivnih pogojev deluje kot semantična, pomenska enota v sistemsko-funkcijskem jezikoslovju (Halliday, Hasan; Bizjak 2005: 58; Žele 2010).

Znano je, da Halliday specifična pomenska razmerja v besedilu imenuje besedilnost ('texture' /Halliday 1994: 334/), ki jo predpostavljajo povezovanja jezikovnih elementov preko nanašajske identičnosti, postopkov leksikalnega nadomeščanja, kombinacije izrekov, saj je interpretacija nekega elementa v »diskurzu« odvisna od drugega. Spitzmüller, Warnke (2011: 21) ugotavljata, da je z več vidikov zavajajoče, ker Halliday in Hasan govorita o diskurzu in ne o besedilu. Prvi vidik je, da jima diskurz ne pomeni preko besedila segajoče strukture, drugi pa, da pri govorjenju o koheziji ne mislita na slovnično konsistenco (snov) besedila, temveč na to, kar sicer razumemo pod pojmom koherenca. Sicer pa je sodobno besediloslovje povsem opustilo razlikovanje med kohezijo in koherenco (p. t.).

S semantičnega vidika¹⁰ so za besedilo pomembni t. i. isotopična veriga, členitev po aktualnosti in razmerja med propozicijami. Besedilo je tako sestav od 1 do n isotopičnih nivojev, njihovo število pa je odvisno od števila v besedilu prevladujočih značilnosti. Členitev po aktualnosti se izkaže kot temeljno področje funkcijske slovnice in odpravlja nejasnosti v razumevanju termina tema, ki je komunikacijsko konstitutiven predmet (govora), o katerem je v besedilu, delu besedila, diskurzu, delu diskurza neprekinjeno govora. Nadalje je besedilo s semantičnega vidika propozicijska celota oz. celota propozicij in njihovih medsebojnih logično-pomenskih razmerij.¹¹

Tako je besedilo s semantičnega vidika opredeljeno kot le tisto zaporedje stavkov, ki oblikujejo makro zgradbo – ta predstavlja globalni pomen besedila – in/ali kot urejen skup propozicij, ki so preko tematske besedilne baze medsebojno povezane s pomočjo logično-semantičnih razmerij. Kot ugotavljata Gansel in Jürgens, je tematskost nedvomno kriterij besedilnosti, a je kljub temu, da atematska besedila ne obstajajo, Beaugrande in Dressler ne omenjata.

1.4 Besedilo s komunikacijsko-pragmatičnega vidika

Kunst Gnamuš (1995: 17) navaja, da je pomembna naloga teorije komuniciranja¹² pojasniti hkratno delovanje jezika kot komunikacijskega sredstva in kot kognitivno-

¹⁰ Povzeto po Gansel, Jürgens 2007: 42–48.

¹¹ Vprašanje propozicije in medpropozicijskih razmerij je v zadnjem času pomembno besediloslovno vprašanje tudi pri nas (npr. Žele 2011, 2012, 2012a).

¹² Ta teorija komunikacijski dogodek določi, tako Kunst Gnamuš (1991: 9), glede na tri referenčna oporišča: tvorec, naslovnik in dejansko stanje. Pri tem naslovnik išče odgovor na vprašanje, kaj je hotel tvorec izrečenim povedati in doseči.

-mentalne oblike. Prav na to dejstvo je opozoril Austin s teorijo govornih dejanj, zlasti z razlikovanjem med konstantivom kot opisovanjem delovanja in performativom kot izvrševanjem delovanja z izrekanjem. Searle pa je skladno s smerjo skladnosti med besedami in resničnostjo govorna dejanja razvrstil v razrede.

Pragmatične kategorije torej razjasnijo, v katerem smislu je treba razumeti posamezne izreke ali informacijske enote, ki so prisotne v nekem besedilu, zato tretja skupina definicij besedilo povezuje s pragmatiko in posledično s komuniciranjem (pri nas npr. Korošec 1998, Toporišič 2004, Starc 2006, Mikolič 2007, Krajnc Ivič 2009). Pomembna postane funkcija/naloga/vloga oz. namen besedila. Komunikacijsko-pragmatični pristop k analizi besedila se osredinja na vrednostno dejanje besedila in njegovih delov kot tudi na danosti komunikacijskega položaja. Besediloslovje si s tem prisvoji ilokucijsko dejanje. Besedilo je tako urejen skup ilokucij, za katere obstajajo v besedilu samem določeni pokazatelji. Skladno s Searleovimi razredi govornih dejanj Brinker (1985: 104–120) določi temeljne funkcije besedil: predstavitvena, pozivna, zavezovalna, povezovalna in izvršilna. S tem je besedilu dodana vloga sredstva delovanja jezika v komunikacijskih procesih določene skupnosti.¹³

1.5 Komplementarni model pojmovanja besedila

Pri strukturno-slovnichnem in semantičnem vidiku razumevanju besedila teče smer opazovanja od stavka k besedilu, pri komunikacijsko-pragmatičnem pa od besedila k stavku. Pomembne dopolnitve k prvima so cilj in namen izrečenega, povod, tema/predmet govora, razmerje med komunikacijskimi udeleženci, zato je treba opredelitve besedila razumeti kot komplementarne. Skladno s tem Gansel, Jürgens (2007: 51) besedilo opredelita kot v sebi koherentno celoto jezikovnega komuniciranja s prepoznavnimi komunikacijskimi funkcijami in na poseben način oblikovano strukturo. Pri jezikovni besedilni analizi je pozornost namenjena funkciji in zgradbi kot zvezi relacij med stavki oz. propozicijami, ki tvorijo besedilo in ki vplivajo na notranjo povezanost, koherentnost besedila. Besedilo je torej več kot skup stavkov in končno predstavlja svojevrstno kategorijo (Spitzmüller, Warnke 2011: 22). Opredelitev besedila kot komunikacijske pojavitve, ki izpolnjuje kriterije besedilnosti po Beaugrandu in Dresslerju pa je treba, kot navajata Spitzmüller, Warnke, dopolniti in nadgraditi s t. i. materialnostjo in medijskostjo (»Materialität und Medialität«), ki razlikujeta med digitalnim in klasičnim besedilom ter načini posredovanja besedila naslovniku (internet, radio, televizija). Kot temeljni kriteriji besedilnosti se kažejo funkcionalnost, celostnost in medbesedilnost (Gansel, Jürgens 2007: 33). Funkcionalnost je določena s primarnimi zunajbesedilnim značilnostmi, kot so družbena institucionalnost, situacijskost, intencionalnost, sprejemljivost in informativnost. Zадnja sta podvržena subjektivnosti, ki vzbuja dvom o njuni ustreznosti kot kriterija, da kaj je oz. ni besedilo. Celostnost temelji na integracijski moči komunikacijske naloge, katere sestavine določajo ciljnost in namernost besedila. Kaže se v znotrajbesedilnih merilih, kot sta kohezivnost in koherentnost ter tudi v zgradbi besedila. Medbesedilnost pa je razumljena kot primarno znotrajbesedilno merilo.

¹³ Povzeto po Gansel, Jürgens 2007: 49–51.

2 Diskurz

Z razširitvijo jezikoslovnega interesa na besedila se v središče pozornosti postavi tudi jezikoslovje pogovarjanj (Spitzmüller, Warnke 2011: 22). Že skoraj tradicionalno se v okviru teh raziskovanj jezika govori o diskurzu, ki da je »oblika ustne jezikovne komunikacije, vezane na tu in zdaj aktualne komunikacijske situacije ter na hkratno prisotnost in koordinirano delovanje govorca in poslušalca« (Gansel, Jürgens 2007: 17). Kadar je analiza osredotočena le na raziskovanje e-sporočil in klepetov preko spletnih in drugih e-aplikacij, gre za digitalna besedila, ki prav zaradi specifične prenosnika med samim komunikacijskim procesom predstavljajo posebno vrsto besedil, prisotna je namreč dialoškost, ne pa tudi hkratno obojestransko medsebojno vplivanje, značilno za diskurze (p. t.). Navedeno ločevanje med pojmom besedilo in diskurz ni edino. Nekateri raziskovalci tako besedilo pojmujejo kot konkretni produkt diskurza, diskurz pa kot proces, ki vodi k ustvarjanju besedila. Drugi menijo, da je besedilo samo abstraktna kategorija, ki se uresniči v diskurzu. Tretji med njima ne vidijo pomenske razlike. Predstavljena situacija se spreminja. Z naraščajočo dostopnostjo korpusov (govorjenih) diskurzov in vedno bolj razširjenim pojmovanjem, da sta proučevanje govornih in zapisanih diskurzov povezana, saj dopolnjujeta drug drugega, jezikovno raziskovanje diskurzov postaja vedno manj omejeno le na en medij oz. prenosnik (Sanders, Sanders 2006: 597–98). Dodatno še Wodakova in de Cillia (Wodak, de Cillia, 2006: 710) definirata besedilo kot predmet raziskav, kadar je žarišče na določenem dogodku, priložnosti, kadar pa raziskujeta vzorce, skupnost, razmerja, v katerih nastajajo besedila, govornika o diskurzu. Če pozvame po Spitzmüller in Warnke (2011: 33), je diskurz čezbesedilna struktura, pri čemer pod pojmom struktura razumeta obstoj relacij med elementi. Diskurz je zanj virtualna besedilna zbirka, korpus z vsebinsko prekrivnostjo, raziskovanje katerega pogojuje raziskovanje jezika kot družbenega pojava.¹⁴

V diskurzu¹⁵ ubesedeno je predvsem védenje o tem, kaj neka skupnost in njeni člani priznavajo kot znanje, kultur(n)o itd. Védenje je po Spitzmüllerju in Warnku na temelju evolucije družbe nekega prostora in časa zasidrano in preko konsenza, torej diskurzivno oblikovano, argumentativno doseženo in splošno razširjeno dobro. Gre za kompleksno posredovane zavestne kognitivne vsebine, izpeljane iz posrednih in neposrednih izkušenj, zato je pomembno vprašanje, kdo dostopa do védenja oz. ga producira, regulira, usmerja. Védenje kot proces dopušča, da se subjekt spremeni in hkrati konstruira objekt. Pri diskurzu je tako vedno pomembno vprašanje moči.¹⁶

Spitzmüllerju in Warnku diskurz kot jezikovni pojav ni le razširitev besedila in ni le enak korpusu, saj jezikovno pojmovanje diskurza ne vključuje le zbirke besedil, temveč tudi funkcijo oblikovanja védenja preko izreka v področju delovanja. Prav to razumevanje diskurza jima je porodilo vprašanje, ali diskurz sodi v jezikovni sistem. Menita, da izpeljava diskurza iz manjših jezikovnih enot in tudi oblikovanje diskurza

¹⁴ »Ker nikoli ne moremo dostopati do [...] vseh obstoječih besedil, ne moremo biti prepričani, da, kar smo zbrali kot pomen besede recimo *šola*, zaobjema vse njene pomene in daje celotno sliko.« (Spitzmüller, Warnke 2011: 34).

¹⁵ Povzeto po Spitzmüller, Warnke 2011: 23–24, 41–44.

¹⁶ Prim. Vezovnik 2009; Vičar 2011.

kot strukture, sestavljene iz manjših elementov, omogočata integracijo diskurza v jezikovni sistem. Diskurz je tako spoj soobstoječih besedil v družbeno realnih interakcijskih oblikah, besedilom nudi virtualni kontekst, kar pavšalno predstavita s shemo: [diskurz [besedilo [stavek [beseda, leksem [morfem [fonem/grafem]]]]].

3 Konektorsko-kohezivna sredstva

Konektorji in sicer kohezivna sredstva so zanimivi za raziskovalce, ki besedilo analizirajo zlasti s semantičnega vidika, npr. Halliday in Hassan, van Dijk, kar se kaže tudi v slovenski besediloslovni teoriji, npr. pri a) Gorjancu, Balažic Bulc, Žele, Skubicu, a je lahko vidno povezovanje z b) besedilno slovnico, npr. pri Korošču, Toporišiču, ali c) (kritično) analizo diskurza, npr. pri Verdonik, Pisanski Peterlin, Schlamberger Brezar). To se kaže tudi v poimenovanju jezikovnih sredstev kot a) konektor, povezovalc, b) vezalka, povezovalo, vezalnik ali c) diskurzni označevalec, metabesedilni element. Poimenovanja različno poudarjajo obe bistveni funkciji konektorja: eksplicitno vzpostavljanje skladenjskopomenskega razmerja med stičnimi deli besedila (propozicijami) in organiziranje besedila.

Bistvenega pomena pri tem vidiku razumevanja besedila so propozicija, koherentnost kot globinska, tematska povezanost besedila in le deloma kohezivnost, saj so med-propozicijska razmerja vzpostavljena ne le na temelju referenčne identičnosti, ampak tudi (skladenjsko)pomenske povezanosti v besedilu jezikovno realiziranih propozicij.

Propozicija je »jezikovna preslikava sestave dogodka v glagolski pomenski okvir.« (Kunst Gnamuš 1984: 13). Propozicija je temeljna stavčno-semantična kategorija, ki zaobjema jedro stavčnega pomena, h kateremu sodi tudi prirazumljeno, ki ga je naslovnik na osnovi svojega jezikovnega védenja zmožen prirazumeti (Gansel, Jürgens 2007: 44). A. Žele (2012a: 21–22) propozicijo pojmuje po Danešu »kot logični pomen stavčne povedi in kot intenčno polje povedja«. Pri propoziciji izpostavi predjezikovno pomensko zgradbo in jo tako uvrsti na mišljenjsko ravnino, ki je povezana z realnostjo in lahko vodi v ubesedenje. Kot konceptualne strukture, ki odslikavajo temeljna dejanska stanja, propozicijo razumeta tudi Heinemann, Viehweger (1991: 119). Tvorec, naslovnik lahko na osnovi znanja o verjetni povezanosti verjetne dejanskosti, ki jo propozicije izražajo, zaporedju izrekov pripiše lastnosti koherentnega. Naslovnik vrednoti povedje. Rezultat tega je ocenitev zaporedja izrekov kot koherentnega (p. t.).

4 Televizijsko soočenje kandidatov na volitvah in predvolilni govor kot obliki političnega oglaševanja

4.1 Politični jezik

Politični jezik Hribar (2006: 63) opredeli v širšem in ožjem smislu. V širšem smislu je politični jezik jezik, ki ga uporabljamo pri upovedovanju političnih tem. V ožjem pa je jezik nosilcev političnih funkcij, kot ga ti uporabljajo na vseh področjih svojega poklicnega delovanja. Za politični jezik sta med drugim značilna (navidezno)

dobrikanje naslovniku [3] in ustvarjanje polemike [1]. Politiki se naslovniku dobri-kajo z izpostavljanjem perečih tem in tem, ki so očitno volivcem pomembne. Tako se ustvarja hkrati tudi polemika, ki omogoča ohranjanje stikov z nasprotniki in volivci v smislu temeljne komunikacijske namere političnih (oglaševalskih) besedil,¹⁷ ta je pozivna, in sicer v smislu pridobivanja in/ali ohranjanja politične moči, ki politiku zagotavlja podporo pri njegovem trenutnem ali prihodnjem delovanju.

4.2 Televizijsko soočenje in predvolilni govor kot oblika¹⁸ političnega oglaševanja

Beseda *soočenje* izhaja iz glagola *soočiti*, ki po SSKJ pomeni ' *narediti, povzročati, da se kdo sestane s kom tako, da se ne more izogniti pogovoru, odgovoru*'. Namera soočenja in tudi predvolilnih govorov je predstavitvena in pozivna – kandidati se ne predstavljajo le preko vsebine političnega programa in stranke, ki jo zastopajo oz. ki ji pripadajo, ampak tudi preko načina izražanja misli. Če je to vnaprej pripravljeno besedilo, kot je v temelju predvolilni govor, je govorčev »vesolje verjetij« (Žagar 1989: 80) manj opazno kot med soočenji, kjer potek pogovarjanj ne more biti v popolnosti vnaprej predviden. Vedno pa rabljena jezikovna sredstva, torej tudi slovnične zakonitosti, izražajo tvorčev ideologijo kot sistem prepričanj, verjetij in motivov ali vrednot posameznikovega delovanja.

4.3 Konektorsko-kohezivna sredstva v televizijskih soočenjih in predvolilnih govorih

Ustvarjanje dejanskosti preko besedila in besedilnih značilnosti, kot so kohezivna in konektorska sredstva, je vidno v političnih predvolilnih oglaševalskih besedilih. Raziskovanje diskurza kot čezbesedilne jezikovnosistemske enote – če velja inkluzivno razmerje stavek – besedilo – diskurz, potem tudi raziskovanje besedila in vseh manjših enot – s tezo »o relativnosti védenja in s tem ne nazadnje tudi z relativnostjo resnice namreč maja osrednji koncept funkcijskega jezikoslovja, tj. referenco. Pod pojmom referenca je običajno mišljena osrednja funkcija jezika: kazati na zunajjezikovno danost. Skladno s tem jezik bistveno manj kaže na dejanskost, kot pa jo ustvarja ali zrcali« (Spitzmüller, Warnke 2011: 49), saj to, kar posameznik vpelje v vesolje diskurza, ne reflektira nujno dejanskost, pač pa to, kar posameznik o svetu zaznava sam,¹⁹ zaradi česar je posameznikovo védenje nezanesljivo in spremenljivo (Spitzmüller, Warnke 2011: 54).

Če naj navedeno velja za referenco, ki sodi bolj na področje kohezivnosti, toliko bolj to velja za koneksijo kot eksplicitno vzpostavljanje medpropozicijskih razmerij

¹⁷ Besedila političnega oglaševanja, ki je plačana oblika tržnega komuniciranja, so poleg predvolilnih govorov še predvolilni programi, slogani, plakati, predvolilni letaki, brošure, televizijska soočenja itd.

¹⁸ Na tem mestu bi lahko bila rabljena termina žanr ali besedilni tip.

¹⁹ Zapisano ne postavlja pod vprašaj pojma reference, ampak kaže le na to, da je referenca »psihične narave« (prim. Saussure 1997) in da je zato smiselno govoriti o »vesolju interpretacij« (Nuyts 1992) ali »vesolju verjetij« (Žagar 1989).

in koherentnost, za razumevanje in smiselno-ustrezno interpretiranje katerih je nujno, da obstaja skupni kod, kar pa pomeni tudi védenje; oblikujejo se skupine, tistih, ki isto »mislijo« in isto »razumejo« (Spitzmüller, Warnke 2011: 56) [1].

[1]²⁰

Voditeljica: Leta 2008 pred volitvami, gospod Janša, če se dobro spomnim, niste ljudi prav resno pripravljali na to, da prihaja kriza. Rekli ste celo septembra 2008, v tem studiu se mi zdi, v mandatarskem soočenju, da ni podatkov, da bi Nemčija zdrsnila v recesijo, pa samo mesec dni kasneje je, tudi uradno.

Janša: Se pravi, takrat podatkov ni bilo, so bili mesec dni kasneje, torej je bilo to točno. [...] nismo razpravljali o krizi, razpravljali smo o Patriji.

Voditeljica: V mandatarskem soočenju, kjer sta bila z gospodom Pahorjem, sta kar razpravljala tudi o razmerah na mednarodnem trgu.

Janša: Poglejte, mi smo za leto 2009 sprejeli proračun še v našem mandatu [...] je imel deset, za deset odstotkov manjše odhodke, kot pa so nastali potem, ko je prišla nova vlada [...] Toliko o tem, kdo je bil pripravljen na krizo.

Pahor: Človek mora zbrat veliko discipline, da primerno odgovori na ta izziv. Kolega Janša, prvič: pustili ste nam kolektivno pogodbo za javni sektor, ki je predvidela divjo rast plač v javnem sektorju, kolega Virant je bil avtor tega. Drugič: brez zamere, kolega Virant [...] ko ste sklenili pogodbo, se je sicer že dalo videt recesijo v svetu, ampak doma se o tem ni diskutiralo.

Voditeljica je v razmerju do predsedniških kandidatov v položaju nemoči, saj mora – tako zahtevajo sprejeta družbena pravila – morebitna nasprotja v izjavah kandidatov predstaviti tako, da ohranja svojo verodostojnost in nevtralnno držo v odnosu do kandidatov ter vsaj na videz tudi njihovo javno podobo, zato očitek gospodu Janši o prekrivanju, navajanju (ne)točnih podatkov začne s parentezo, ki jo uvaja pogojni če: *če se dobro spomnim*, kar kaže na to, da ne trdi, da ima njen spomin prav, ampak svoj spomin postavlja pod vprašaj. Očitek blaži s *prav resno pripravljali*, nato ga stopnjuje z *Rekli ste celo* in zaključí s *pa samo*. Tako eksplicitno vzpostavi nasprotja v izjavah ogovorjenega. Pravilnost njenih trditev potrdi tudi Pahor (*ampak doma se o tem ni diskutiralo*), medtem ko jih Janša zavrne, s *se pravi* povzame njene ugotovitve in s *torej* izpelje sklep o točnosti ugotovitev, repliko zaključí s protiočitekoma, prvi je namenjen voditeljici (*razpravljali smo o Patriji*), drugi Pahorju kot aktualnemu predsedniku vlade (*Toliko o tem, kdo je [...]*). Rabljeni konektorji ne vzpostavljajo le skladenjskopomenskih razmerj med propozicijami, organizirajo besedilo, ampak jasno kažejo tudi na razmerja moči in sploh odnose med udeleženci komunikacijskega stika. Tako konektor vzpostavlja tudi pragmatična razmerja tvorec – naslovník, tvorec – okoliščine. Prav v tem se vidi dinamičnost jezikovnega sistema: različna jezikovna sredstva lahko opravljajo isto funkcijo ali več funkcij opravlja eno samo jezikovno sredstvo. Konektor je napotitvena oblika (Gansel, Jürgens 2007: 260) ali simbol povezave (Heinemann, Viehweger 1991: 44) referenčne zveze v besedilih in služí stavčni in besedilni prepletenosti, medsebojnemu vplivu med stavki in med be-

²⁰ Iz transkripcije televizijskega soočenja televizijske hiše POP TV 10. 11. 2011. Navedeni zgledi (2, 4a, 4b, 5, 6, 7) so mestoma skrajšani, kar je nakazano s simbolom [...].

sedili. Prepoznavanje medpropozicijskih razmerij preko konektorjev in nanašanjskih ter tematskih zaporedij omogoča razumevanje besedila, kot je verjetno želel tvorec [2].

[2]

Janša: [...] ker jaz mislim, da se vsi zavedamo, da bo treba vlado zelo hitro sestavit, in bi prosil kolege no, da tega ne počnejo.

Z besednovrstnega vidika se v funkcijah konektorja praviloma pojavljajo vezniki, prislovi in členki (Žele 2012: 62). Nejasna razmejitev med členki in medmeti (Stramljič Breznik 2014: 31–32) omogoča, da lahko funkcijo konektorja opravlja tudi medmet *no* v smislu rahlega nasprotovanja pomenu predhodnega izreka in kot spodbuda, opominjanje, izražena v izrečenem po medmetu. Dodatno otežuje razmejevanje med členki in nekaterimi medmeti, npr. *glej, veš, vidiš, no*, tudi njihova zmožnost biti besedilni organizator [2].

Na organiziranost lahko kaže paralelizem, ki ga Beaugrande in Dressler (1992) uvrščata med kohezijska skladenjska sredstva [3]. Njegova raba ustvarja vsebinske poudarke besedila in kritičnemu naslovniku ustvarja sporočilno vrednost, ki je tvorec verjetno ni želel razkriti.

[3]²¹

Resnična moč, ki jih ima Slovenija, je v podjetniku, ki kljub krizi vztraja, se prilagaja, išče nove rešitve [...] Naša moč, in na to velikokrat pozabljamo, je tudi v ponosu in dostojanstvu delavca, ki raje dela za minimalno plačo, kot da bi šel na Zavod za zaposlovanje [...] Naša moč je v učiteljih in učencih, v študentih in v profesorjih, ki se zavedajo, da je suverenost človeka v znanju. Moč Slovenije so naši zdravniki, znanstveniki, inženirji in raziskovalci, ki dosegajo velikokrat vrhunske rezultate ob sicer skromnem plačilu. Moč Slovenije so naši vrhunski umetniki in športniki, ki slovenske barve in slovensko himno postavljajo ob bok velikim [...] Moč Slovenije je tudi v naših rojakih v zamejstvu in po svetu [...] nosijo Slovenijo v srcu [...] Naša moč, moč Slovenije je v vsakodnevnih naporih naših matera, žena, gospodinj, ki se trudijo spraviti skupaj začetek in konec meseca [...] Naša moč je v kmetu, ki vztraja v delu od jutra do noči in omogoča poseljenost tudi v okoljih [...]

S skladenjsko-pomensko strukturo (*naša*) moč je v *x* (*tip ali poklic državljana*), ki ima določeno lastnost ali več lastnosti in/ali opravlja določeno delo, dela, pri čemer so te lastnosti in dela predstavljena kot bistven prispevek posameznika k skupnosti, tvorec besedila namreč vzpostavlja hierarhijo med državljani in poklici, ki jih državljani opravljajo: ženske so le kot matere, žene, gospodinje navedene šele na sedmem mestu, delavec zaradi ponosa, ki je sicer vrednota, a vendar nikogar ne nahrani, opravlja svoje delo, bistvena kvaliteta kmetov pa ni oskrba prebivalstva s hrano, ampak ohranjanje državnih meja.

²¹ Iz govora Janeza Janše na začetni konvenciji SDS, 4. 11. 2011.

Želja po organiziranosti besedila lahko deluje kot mašilo [4a], s katerim govorec pridobiva čas za odgovor [4b], prekriva neprijetnost teme ali željo po odmiku od vpeljane teme [5].

[4a]

Janković: Zelo enostavno: ne govorim eno in se izkaže drugo, ampak je vedno isto.

Janković: [...] In če me sprašujete, zakaj meni, potem zelo preprosto, zaradi programa [...]

[4b]

Pahor: Rad bi povedal tri, štiri korake, ki jih vidim za to, da bi lahko tudi nižji sloj, ne pa samo srednji sloj, zlasti tisti, ki so na socialnem dnu, lahko človeka dostojno preživeli krizo.

[5]

Virant: Zakon o delu na črno seveda ni bil prava rešitev tega problema. Bom povedal, kje je prava rešitev tega problema. Prava rešitev tega problema [...]

Skorajda preobilje jezikovnih sredstev, ki kaže na odklon od teme, lahko po drugi strani, kot velja na sploh za pretiravanja ali hiperbole kot posledice neupoštevanja Griceove (Grice 1991) maksime kakovosti, signalizira naslovniku določeno mero previdnosti, da izrečeno nemara ne drži povsem [6].

[6]

Voditeljica: Je kdo še kaj posebej kaj želel od vas?

Pahor: Ne, nobeden. Ne, nihče, gospa Šeruga. Nihče ni prišel k meni, in rekel: »Pričakujem, da boš storil to in to, kar ni morda zakonito, nemoralno,« zato, da bom jaz dobil posel.

Pretirana eksplicitnost, pogosta raba jezikovnih sredstev za izražanje zanikanja, in to nikalnih zaimkov, ki izključijo vsakršno izjemo, očitni premori v govornem nizu, kar je v zapisu bilo mogoče brez težav označiti z ustreznim ločilom, vljudnost do voditeljice in premi govor kažejo enako razmerje govorečega do vsebine in soudeležencev kot nemara agresivno in arogantno izražanje sporočila [7], kar mora voditeljica soočenja spregledati.

[7]

Voditeljica: Tukaj je vprašanje, kaj si mislite o gospodu Jankoviću?

Janša: Ja, vem. Ni ravno inovativno glede na kampanjo.

Voditeljica: Pa bi vas vseeno prosila, da nanj odgovorite.

Janša: Saj bom odgovoru [...] Vsi, ki sedimo za oziroma stojimo tukaj, imamo pozitivne in negativne lastnosti in prihodnje leto bo takšno, da bomo morali iskati predvsem pozitivne.

Voditeljica: Je moralen? Je socialno občutljiv?

Janša: Do ceha direktorjev, ki ga vedno omenja, prav zagotovo.

Iz rabe pritrjevalnega člena *da* in tokrat polnopomensko rabljenega glagola *vedeti* je razvidno, da kandidat ni navdušen nad vprašanjem, ki *ni ravno inovativno*.

Zdi se, da najprej še skuša svoj odgovor oblikovati tako, da bo učinkoval nevtralnó: *vsi imamo pozitivne in negativne lastnosti*. Ko pa ga voditeljica z elipsama *je moralen, je občutljiv* prekine, prav tako v elipsi, le preko členkov *prav in zagotovo*, izrazi svoje mnenje, tj. s strinjanjem z izrečenim v voditeljčini repliki in z upoštevanjem omejitve na določeno skupino ljudi: *direktorjev*. Elipsa je tu kot kohezivno-konektorsko sredstvo izkoriščena do te mere, da publiki omogoči, da lahko pozabi na konkretni predmet govora, saj ta zaradi elipse ni izražen. Elipsa torej kaže na razmerje govorca do predmeta govora, ki ga niti ni bilo vredno omenjati ali je bolje, da se ga eksplicitno ne omenja.

5 Sklep

Pri jezikoslovnem raziskovanju besedila je pomembno vprašanje, zakaj je bila realizirana prav določena možnost od vseh ubeseditvenih možnosti. Narediti je treba odmik od razmišljanja, značilnega za generativno slovnico, da končno število pravil omogoča neskončno število realizacij in se usmeriti na z dejstvi opisane končne realizacije možnosti, ki jih ponuja jezikovni sistem, kot to ugotavljata Spitzmüller, Warnke (2011: 27). Sama analiza besedil mora združevati strukturno-slovnici, semantični in komunikacijsko-pragmatski vidik, saj je besedilnost osrednja značilnost besedila kot koherentne celote zaporedja stavkov/izrekov/ilokucijskih dejanj/propozicij v določenem medsebojnem razmerju z določeno funkcijo v neponovljivih komunikacijskih danostih in v odvisnosti od vedénja in védenja posameznika v dani družbi. Navedeno potrjuje tudi raba konektorjev in drugih konektorsko-kohezivnih sredstev. V okviru prispevka narejeno analizo pa bi težko razumeli kot poskus diskurzóslovne analize, saj je bil korpus zbranih besedil premajhen in manjkal je poudarek na tematski prekrivnosti besedil.

VIRI IN LITERATURA

- Ina KOVŠE, 2012: *Politična oglaševalska besedila zadnjih državnozborskih volitev: Diplomsko delo*. Maribor: FF UM.
- Špela SEDIČ, 2014: *Argumentiranje in prepričevalna sredstva govorov predsedniških kandidatov na zadnjih državnozborskih volitvah: Diplomsko delo*. Maribor: FF UM.
- Polona ZAVRŠNIK, 2014: *Besedilnoskladenjske značilnosti besedil s televizijskih soocenj o volitvah 2012: Diplomsko delo*. Maribor: FF UM.
- Salvatore ATTARDO, 2001: *Humorous texts: A semantic and pragmatic analysis*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Tatjana BALAŽIČ BULC, 2009: *Torej, namreč, zato ... o konektorjih: Raba in funkcija konektorjev v slovenskem in hrvaškem jezikoslovnem diskurzu*. Ljubljana: ZIFF.
- Aleksandra BIZJAK KONČAR, 2005: *Pridiga kot žanr*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

- Robert de BEAUGRANDE, Wolfgang DRESSLER, 1992: *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana: Park.
- Klaus BRINKER, 1992, 1985: *Linguistische Textanalyse: Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*. Berlin: Erich Schmidt. 104–20.
- Teun A. VAN DIJK, 1980: *Textwissenschaft: Eine interdisziplinäre Einführung*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag. 1–41, 221–68.
- Christina GANSEL, Frank JÜRGENS, 2007: *Textlinguistik und Textgrammatik: Eine Einführung*. 2. izd. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Marija GOLDEN, 2001: *O jeziku in jezikoslovju*. 2. natis. Ljubljana: FF.
- Vojko GORJANC, 1998: Konektorji v slovničnem opisu znanstvenega besedila. *Slavistična revija* 46/4. 367–88.
- Paul GRICE, 1991: Logic and conversation. *Studies in the way of words*. Cambridge: Harvard University Press. 22–40.
- Wolfgang HEINEMANN, Dieter VIEHWEGER, 1991: *Textlinguistik: Eine Einführung*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Mira KRAJNC IVIČ, 2009: *Razgovor kot vrsta komunikacijskega stika*. Maribor: FF (Zora, 63).
- , 2011: Janševe in Pahorjeve prepričevalne strategije na zadnjih parlamentarnih volitvah. *Slavistična revija* 59/1. 21–35.
- Tomo KOROŠEC, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.
- Olga KUNST GNAMUŠ, 1984: *Govorno dejanje – družbeno dejanje: Komunikacijski model jezikovne vzgoje*. Ljubljana: Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani.
- , 1991: *Sporazumevanje med željo, resnico in učinkom*. Ljubljana: Slovensko društvo raziskovalcev šolskega polja.
- , 1995: *Teorija sporazumevanja*. Ljubljana: Center za diskurzivne študije, Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani.
- Nataša HRIBAR, 2006: *Sodobni slovenski politični jezik: Doktorska disertacija*. Ljubljana: FF.
- Vesna MIKOLIČ, 2007: Modifikacija podstave in argumentacijska struktura besedilnih vrst. *Slavistična revija* 55 (1–2). 341–55.
- Jan NUYTS, 1992: *Aspects of a cognitive–pragmatic theory of language: On cognition, functionalism, and grammar*. Amsterdam, Filadelfija: John Benjamins Publishing Company.
- Agnes PISANSKI PETERLIN, 2011: *Metabesedilo med dvema kulturama*. Ljubljana: ZIFF.
- T. SANDERS, J. SANDERS, 2006: Text and text Analysis. *Encyclopedia of language & linguistics*. 2. izd. Zv. 12. Amsterdam idr.: Elsevier. 597–607.
- Ferdinand de SAUSSURE, 1997: *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Prev. B. Turk. Ljubljana: ISH.

- Mojca SCHLAMBERGER BREZAR, 2007: Vloga povezovalcev v govorjenem diskurzu. *Jezik in slovstvo* 52/3–4. 21–32.
- Andrej SKUBIC, 1999: Ogled kohezijske vloge slovenskega člena. *Slavistična revija* 47/2. 211–38.
- Jürgen SPITZMÜLLER, Ingo H. WARNKE, 2011: *Diskurzlinguistik: Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin, Bosten: Walter de Gruyter GmbH & Co.
- Sonja STARC, 2006: Besedilna matrica in struktura vzorca besedila problem – rešitev ter možnost njune uporabe pri analizi besedil v šolski praksi. *Jezik in slovstvo* 51 (1). 33–52.
- Irena STRAMLJIČ BREZNIK, 2014. Medmet kot besedna vrsta v slovničnih opisih slovenskega jezika. *Slavistična revija* 62/1. 17–37.
- Jože TOPORIŠIČ, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Darinka VERDONIK, 2006: Mhm, ja, no, dobro, glejte, eee ...: Diskurzivni označevalci v telefonskih pogovorih. *Jezik in slovstvo* 51/2. 19–36.
- Andreja VEZOVIK, 2009: *Diskurz*. Ljubljana: FDV. Na spletu.
- Branka VIČAR, 2011. *Parenteza v novinarskem in parlamentarnem diskurzu*. Maribor: FF (Zora, 77).
- Ada VIDOVIČ MUHA, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: ZIFF.
- Tomo VIRK, 2008: *Moderne metode literarne vede in njihove filozofsko teoretske osnove*. Ljubljana: ZIFF.
- Ruth WODAK, Rudolf de CILLIA, 2006: Politics and language: Overview. *Encyclopedia of language & linguistics*. 2. izd. Zv. 9. Amsterdam idr.: Elsevier. 709–11.
- Igor Ž. ŽAGAR, 1989: *Zagatnost performativnosti ali kako obljubiti*. Ljubljana: DZS.
- Andreja ŽELE, 2010: Diateza v slovenščini. *Riječ* 16 (3). 128–52.
- , 2012: Konektorji v slovenščini. *Zbornik Matice srpske za slavistiku* 62. 59–69. Na spletu.
- , 2012a: O propozicijskosti prislovov v slovenščini (z vidika slovanskega jezikoslovja). *Slavia Centralis* 5/2. 21–36.

SUMMARY

As to the context of its production, a text is a meaningful, rounded, and only seemingly closed unit. It represents partial segments of all the events from a particular communication contact. A strict scholarly analysis that would follow the manner of interpretation used by the participant of a particular communication contact is rather impossible, because it is only an interpretation of one particular individual, caught in a moment of a given point of view. Although in their attempt to identify

systemic, permanent functions of a linguistic phenomenon, these types of analyses try to distinguish material that is indistinguishable to a user, such as cohesion from connectivity and coherence, they are nevertheless necessary and meaningful as they encourage critical interpretation and perception of the world in which we live in.

They also confirm that language vibrates with space and man. That can also be seen in political pre-election texts. The paper focuses on the material gathered from TV debates during the 2011 and the 2012 election seasons and on pre-election speeches from the 2008 elections. As usual, the cohesive and connective devices used in the texts establish explicit relations between textual units and contribute to textual organization. What is new is that, according to the principles of cooperation and politeness strategies, they also indicate relations between the participants in terms of position of power and (un)favorable relations between them at the moment. This raises the question whether connective and cohesion devices as referential forms contribute to clarity of the intended message.

UDK 811.161.1'22

Токарев Валериевич Григорий

ТГПУ им. Л.Н. Толстого, Россия

grig72@mail.ru

КВАЗИЭТАЛОН КАК ЕДИНИЦА ЛИНГВОКУЛЬТУРНОГО УРОВНЯ

Результатом взаимодействия культуры и языка становится новый семиотический уровень лингвокультуры. В нём функционируют особые единицы, имеющие вербальную природу, выполняющие функцию знаков культуры. Одной из таких единиц является квазиэталон. Элемент квази- подчёркивает особую, вербальную природу этой единицы. Квазиэталон указывает на стандарт качеств человека. Семантика квазиэталона формируется на базе коннотаций языковых с опорой на сходство. В статье описаны особенности кодирования культурных смыслов с опорой на базовый образ, выделены основные коды культуры. Определено, что продуктивным кодом русской лингвокультуры является биоморфный код с базовым образом животное. Проиллюстрированы механизмы сцепления культурной информации с языковой материей. Квазиэталон имеет прототипический характер. Квазиэталон обозначает ценности лингвокультурной общности. Семантика квазиэталона антропоцентрична. В статье реконструирован портрет русского национального характера.

Ключевые слова: стереотип, прототип, коннотация, код культуры, базовый образ

As the result of interaction between culture and language a new semiotic level, linguaculture, emerges. On this level, individual units that are verbal in nature function as symbols of culture. One of these units is quasi-standard. The element "quasi" emphasizes a particular, verbal, nature of the unit. Quasi-standard points to the standard of human qualities. The semantics of quasi-standard is formed on the basis of linguistic connotations relying on similarity. The article describes the peculiarities of coding cultural meanings in terms of the base image and identifies the main cultural codes. The author determines that the productive code of the Russian linguistic culture is a biomorphic code with a base image of *animal*. He illustrates the mechanisms that bind cultural information with linguistic matter. Quasi-standards are prototypical in nature. They represent the values of a linguacultural community. The semantics of quasi-standard is anthropocentric. The article reconstructs the image of the Russian national character.

Keywords: stereotype, prototype, connotation, culture code, base image

В конце XX века внимание филологов привлекли особенности интеракции языка и культуры. Как известно, знаковые системы представляют собой непрерывную гамму, их границы нечётки, план содержания одной системы может становиться планом выражения другой. Промежуточное положение между системой языка и культуры занимает лингвокультурная система. Определяя данное знаковое пространство как систему, мы полагаем, что она имеет свой набор единиц и присущих им функций. К ним относятся прецедентные имена, названия артефактов вторичного мира, квазиэталон, квазисимволы,

квазимеры и др. В этой статье мы рассмотрим некоторые семантические и функциональные особенности квазиэталонов.

Термин *квазиэталон* был предложен В.Н. Телия, которая понимала под ним лингвистическую единицу, указывающую не на референт, а на какую-либо идею, связанную с представлениями о качествах человека, репрезентированную образом данного референта (Телия 1996: 245). Уточняя приведённое определение, отметим, что квазиэталон является элементом лингвокультуры, репрезентирует стереотипы человека с опорой на средства естественного языка. Под стереотипом мы понимаем устойчивое мнение о чём-либо (QUASTHOFF 1973: 28), в языке они объективированы внутренними формами – квазистереотипами. Квазиэталоны не следует отождествлять с стереотипами, поскольку они имеют разную природу: первые материально выражены, вторые – идеальны, функционируют на концептуальном уровне. Они репрезентируют стереотипы о стандартных качествах и свойствах человека.

Данные единицы лингвокультуры являются устойчивыми координатами, константами лингвокультурного пространства. При всей динамичности культурного процесса квазиэталоны остаются наиболее стабильной частью лингвокультуры. Они обобщают и организуют квазистереотипы, отражают доминанты языковой интерпретации тех или иных аспектов действительности, закрепляют наблюдения, которые стали житейскими правилами. Квазиэталоны наиболее точно и ёмко отражают особенности национального характера.

Квазиэталон является элементом материальной культуры, созданным средствами естественного языка, тем самым отражая результаты взаимодействия двух семиотических систем – языка и культуры. Этот факт определяет сложность семиотической природы этой единицы.

Означающее квазиэталона представляет собой своеобразный культурный артефакт, оно полностью приспосабливается для объективации культурного смысла. Процесс семиозиса данного знака характеризуется тем, что языковое сознание выделяет тот или иной факт окружающей действительности, тем самым ценностно маркирует его и приписывает ему новый десигнат – меру свойств и качеств человека.

Формирование квазиэталона проходит в два этапа. На первом культурно маркированный смысл воплощается в значении языкового знака в виде коннотации. Она формируется на основе наблюдений за объектом, отражённым в квазистереотипе (внутренней форме языковой единицы). Н.Г. Скляревская отмечает: «Прежде чем назвать хитрого человека лисой, трусливого – зайцем, неуклюжего – медведем и т.п., нужно связать эти качества с животными – т.е. квалифицировать каждое животное соответствующим образом» (Скляревская 2004: 53). Объективность коннотации способствует дальнейшему единообразному пониманию квазиэталона всеми членами лингвокультурной общности.

Второй этап связан с переходом единицы в систему лингвокультуры, обретением ею функции символа. При этом данная единица становится константой, универсалией для лингвокультурной группы. М.Л. Ковшова отмечает:

«...Мир – природа, артефакты, внешние качества и внутренние свойства человека – приобретают в процессе своего освоения и познания особый семиотический, культурный смысл, который возникает из небуквальных смыслов вещей. Мир освобождается от своей физической, материальной природы, чтобы обрести в представлении человека о нем иную, социальную (моральную) и духовную (нравственную) мотивацию. Знаки материального мира (разной субстанции, в том числе и вербальной), награжденные культурным смыслом, становятся культурными знаками и могут восприниматься и использоваться именно в этом их вторичном качестве» (Ковшова 2009: 22–23).

Процессы эталонизации, символизации связаны с активной работой коллективного сознания, отражающего генезис культуры. Так, верования христиан в то, что голубь является воплощением Духа Господа, приписывание этой птице ряда прогностических, оберегающих функций привели к ценностной маркированности данного объекта. У слова *голубица* ‘самка голубя’ стали формироваться культурные коннотации ‘святость’, ‘непорочность’, ‘божественность’. Образ голубицы стал формой для стереотипа целомудренного, невинного человека. Коннотации слова *голубица* вошли в зону денотации культурно-языковой единицы. В результате такого интерактивного взаимодействия языка и культуры культурная информация кодируется языковыми средствами, а языковые знаки получают способность выполнять функцию знаков культуры (Телия 1999: 14). Формирование семантики квазиэталона осуществляется путём сцепки культурной коннотации с содержанием стереотипа. Так, названные коннотации слова *голубица* соединяются с стереотипом святого, непорочного человека; слово становится квазиэталоном.

Видимо, поэтому продуктивны при образовании квазиэталонов механизмы косвенной номинации. В основе большинства квазиэталонов лежит сходство. К основным матрицам переноса можно отнести следующие:

- сходство деятельности, функции (*автомат* ‘кто-л. действующий бессознательно, безостановочно, с механической точностью’, *акула* ‘эксплуататор, хищнически пользующийся чужим трудом и имуществом’);
- сходство внешнего вида (*веник* ‘растрёпанный человек’, *кочерга* ‘старик или старуха’);
- сходство восприятия (*картина* ‘вызывающий восхищение, удивление своим видом, красотой человек’, *кипяток* ‘вспыльчивый человек’).

Квазиэталоны отражают компрессированные ценности человеческого сознания, типичные представления о тех или иных явлениях действительности. Квазиэталоны первыми приходят на ум при ответе на вопросы типа: «Как называется человек, обладающий качествами..., свойствами ..., делающий что-либо?» Главное же, квазиэталоны соотносятся с стереотипами – стандартными мнениями о чём-либо. На этом основании можно предположить, что они репрезентируют прототипы.

Формирование того или иного квазиэталона, репрезентирующего прототип категории, опирается на практический опыт, наблюдения человека за действительностью либо на архетипические представления, априорно передающиеся от поколения к поколению. Так, наблюдения за поведением

птиц легли в основу формирования прототипов рано или поздно встающего или ложащегося спать человека и вербализации их квазиэталонами *жаворонок, сова*.

Прототипический характер квазиэталонов подтверждается рядом их функциональных, номинативных характеристик. Во-первых, квазиэталоны частотны в речи носителей языка. Они широко используются в различных речевых жанрах (особенно в прецедентных текстах), выступают в качестве названий произведений, что свидетельствует об их текстообразующих функциях. Во-вторых, квазиэталоны обладают высоким продуцирующим потенциалом. Они часто выступают в роли ономаσιологической основы при образовании слов и устойчивых единиц. Ср.: *попугай* → *попугайничать*, *обезьяна* → *обезьяничать*. *Волк* → *не за то волка бьют, что сер, а за то, что овцу съел; волка ноги кормят; с волками жить по-волчьи выть*. *Ворона* → *ворона в павлиньих перьях, белая ворона, ни пава ни ворона*.

Квазиэталоны русского языка, отражая стандарты качеств человека, объективируют ценности русского народа, вербализируют систему императивов, направленных на человека, создавая его идеальный образ, фиксируя норму. Языковое сознание любого народа реагирует прежде всего на отступления от нормы, поэтому внутренние формы квазиэталонов фиксируют стандарты хорошего или плохого. Как правило, объективируются в большей степени негативные стереотипы.

При определении эталона человека важно учитывать, какие ментальные аспекты подвергаются номинации, а также плотность номинаций. Наиболее важными аспектами в человеке для русского языкового сознания оказываются следующие:

- деятельностные характеристики (человек и его практики);
- социальные характеристики и отношения (отношения человека к другим людям);
- внешность.

(Характеристики расположены по степени убывания).

Менее значимыми являются интеллектуальные качества (знания, опыт), возраст, нравственная характеристика; психические свойства и ряд других. Отсюда следует первый вывод: важным для русских людей является то, как человек проявляет себя в различных видах практик. Эта сторона жизни оценивается наиболее строго. Для русских показательна социальная значимость, адекватность обществу, что связано с коллективизмом, соборным укладом жизни. Важными являются физиологические, внешние характеристики человека. Отметим, что они разноаспектны, что обуславливает большое количественное значение в этой группе.

Семантика квазиэталонов русского человека отражает стандарты русского характера. Человек должен быть трудолюбивым, здоровым, сильным, считаться с законом, не противопоставлять себя обществу, быть смелым, спокойным, жизнерадостным, воспитанным, честным, вежливым, доброжелательным, гуманным, добрым, нравственным, умным. Идеальный человек имеет средний доход. Он должен иметь невыделяющиеся черты лица, обладать хорошим

зрением и слухом, быть стройным и иметь средний рост, быть опрятным. Как видим, особое внимание уделяется тому, как человек проявляет себя в различных видах деятельности, при общении с другими людьми. Отклонения от нормы объективируются квазиэталонами, фиксирующими антистандарты русского человека. Квазиэталон объективирует как стандарты, так и антистандарты человека. В мужчине русское языковое сознание выделяет параметр физической силы, опыта, смелости, социальной значимости. В женщине – внешней привлекательности, молчаливости, доброты, сноровки.

Рассмотрим особенности кодирования, представления в языке стандартов качеств и свойств человека. Культурный код в семиотике культуры определяется как «система означивания, то есть сформированная стереотипами лингвокультурного сознания совокупность знаков и механизмов» (Алефиренко 2002: 61–62). Эти механизмы используются в двух процессах: 1) при образовании смыслов; 2) при их репрезентации (выражении). Таким образом, культурный код – это своего рода матрица, определяющая способ мышления и обозначения. Код культуры направляет, определяет содержание и формы репрезентаций. Его можно представить как сетку, которую культура «набрасывает» на окружающий мир. М.Л. Ковшова указывает, что культурный код «означает соответствие между планом выражения и планом содержания знака; кодом задаётся значимость знака, а интерпретатор эту значимость определяет, «расшифровывает», то есть понимает знак. Код, по метонимии, обозначает класс знаков и правила их “прочтения” интерпретатором, которые, в свою очередь, обусловлены той или иной культурой, в которой они будут прочтены, тем или иным культурным хронотопом, культурной компетенцией интерпретатора и т. п. Код вырабатывается и осуществляет свою функцию в культуре» (Ковшова 2007: 30).

Коды культуры соотносятся с древнейшими архетипическими представлениями человека. Так, в культуре известны биоморфный, фетишный, анимический, акциональный и другие виды культурных кодов, которые восходят к ранним формам религии. Культурный код можно определить по базовому образу в результате обобщения внутренних форм однотипных косвенных номинаций. Так, базовым образом антропоморфного культурного кода будет «человек», фетишного – «предмет», биоморфного – «растение»/«животное», анимического – «природная стихия», акционального – «действие» и т. д. Количество культурных кодов невелико и разнообразие культур обусловлено комбинацией, трансформацией известных культурных кодов. В.В. Красных отмечает, что набор кодов культуры для человечества универсален. «Однако их проявления, удельный вес каждого из них в определённой культуре, а также метафоры, в которых они реализуются, всегда национально детерминированы и обуславливаются конкретной культурой» (Красных 2002: 232).

Квазиэталон с базовым образом «животное» представляют собой одну из наиболее многочисленных групп в русской лингвокультуре. Животные играют важную роль в жизни человека: они помогают осуществлять различные виды практик, используются как средства к существованию. Уже наиболее древние занятия человека требовали от него наблюдать за животными, поскольку от

этих знаний зачастую зависела его жизнь. Языковое сознание для выражения стандартов качеств человека прибегает к номинациям домашних, диких, экзотических животных, общим наименованиям и названием частей тела.

Одним из наиболее продуктивных базовых образов является образ *собаки*. Актуальность данного гештальта для русской лингвокультурной общности опирается как на наивные, так и мифологические представления. Собака для русского человека преданный друг, член семьи, сторож. Множество примет связано с поведением собаки. Характерно, что собаки предсказывали обычно нечто нехорошее для человека. Если собака ластится к хозяину, его жизни грозит опасность; если собака роет яму или воет – к покойнику, если собака чешется спиной о землю – к пасмурной погоде, если собака жмётся к хозяину – к несчастью. По-видимому, это связано с мифологическими представлениями о собаке. Одни поверья указывали на то, что тело собаки является вместилищем злого духа, другие – что собака, напротив, предчувствует всякую нечистую силу (Словарь Даля).

Все перечисленные представления положены в основу квазиэталонов. Во-первых, *собака* становится квазиэталоном злого, грубого, низкого, заслуживающего презрения человека: *нёс, нёс смердящий, барбос*. Ряд паремий репрезентирует эти представления: *собаке собачья смерть*. Представления о множестве подобных людей выражаются квазиэталоном *свора*. Во-вторых, собака является образцом распутного человека. В-четвёртых, *собака* репрезентирует эталон ревностно служащего человека. В-пятых, образ собаки вербализует представления о знающем, ловком, искусном в каком-л. деле человеке. Собака считалась демоническим животным. Как отмечает А.Н. Афанасьев, «на Руси рассказывается легенда, что собака создана была голой и что шерсть ей дана дьяволом» (там же: 697). Собака наделялась особым знанием: предсказывала погоду (если собака валяется летом – к ветру и дождю, если собака, стоя на ногах, качается – хозяину предстоит дорога, если собака воет к низу – к покойнику, кверху – к пожару, если собака мало ест, много спит – к ненастью, чёрношерстная собака с двумя белыми пятнами над глазами предчувствует нечистую силу, во время гадания девушки обращаются к собаке: гавкни, собака, где мой суженый и др. (Даль 1995: Т. 4, 250–51). Эти культурные смыслы репрезентированы фразеологическими единицами *собаку съел; знать, где собака зарыта*. Этимон первой устойчивой единицы объясняют либо вкусовыми качествами мяса собаки (невкусное, жёсткое): если человек съел его, он искутился в самом нехорошем, готов преодолевать трудности, имеет опыт, либо ловкостью, смыслённостью собаки (см. Бирих, Мокиенко и др. 1998: 538–39). Этимон второй единицы объясняют представлениями о чёрном псе, охраняющем закрытый клад, метонимическим переносом образа собаки на сам клад (там же: 537). В-шестых, собака является квазиэталоном физически истощённого, голодного человека: *устал как собака, голодный как собака*. Эти представления отражены в паремиях: *сколько собаке ни хватать, а сытой не бывает*. В-седьмых, *собака* указывает на человека, который сам не пользуется чем-л. и другим не даёт это делать. Этот квазиэталон употребляется неабсолютивно, в составе устойчивого выражения: *собака на сене*. Итак, образ

собака используется для репрезентации многообразных качеств человека, является базой для формирования нескольких квазиэталонов. Это обусловлено тем, что собака является первым одомашненным животным. Человек имел возможность увидеть его в различных практиках и накопить многообразные наблюдения за ним.

Таким образом, квазиэталон является единицей лингвокультурного уровня, объективирующей прототипы человеческих качеств. Антропоцентризм, живая образность, продуцирующая оценочность, экспрессивность, эмотивность, являются специфическими чертами квазиэталонов. Образ выступает в роли стандарта качеств человека, отражает процессы культурной категоризации знаний, вычлняющие наиболее важные для лингвокультурной общности отрезки действительности. Перспективным является описание системы квазиэталонов, их семантико-прагматического потенциала, текстообразующих свойств.

ЛИТЕРАТУРА

- Н. Ф. Алефиренко, 2002: *Поэтическая энергия слова: Синергетика языка, сознания и культуры*. М.: Academia.
- А. Н. Афанасьев, 2002: *Мифы, поверья и суеверия славян: В 3 т.* М.: Эксмо, СПб: Terra Fantastika.
- А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова, 1998: *Словарь русской фразеологии: Историко-этимологический справочник*. СПб.: Фолио-Пресс.
- В. И. Даль, 1995: *Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т.* М.: Терра.
- М. Л. Ковшова, 2007: «Культурный код» как элемент культурной интерпретации фразеологизмов в лингвокультурологической парадигме исследования. *Знание. Язык. Культура. Материалы Международной научной конференции «Славянские языки и культура»*. Тула: «Петровская Гора». 30–33.
- , 2009: *Семантика и прагматика фразеологизма (лингвокультурологический аспект)*. АДД на соискание ... доктора филол. наук. М.
- , 2012: *Лингвокультурологический метод во фразеологии. Коды культуры*. М.: URSS.
- В. В. Красных, 2002: *Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология*. М.: Гнозис.
- Г. Н. Складьевская, 2004: *Метафора в системе языка*. СПб.: Филологический факультет СПбГУ.
- В. Н. Телия, 1996: *Русская фразеология: семантико-прагматический и лингвокультурологический аспекты*. М.: Шк. «Яз. рус. культуры».

- , 1999: Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры. *Фразеология в контексте культуры*. М.: Шк. «Яз. рус. культуры». 13–24.
- Г. В. ТОКАРЕВ, 2013: *Человек: стереотипы русской лингвокультуры*. Тула: С-Принт.
- , 2014: *Словарь стереотипных названий русского человека*. М.: Флинта, Наука.
- U. M. QUASTHOFF, 1973: *Soziales Vorurteil und Kommunikation: Eine sprachwissenschaftliche Analyse des Stereotyps*. F. a. M.
- O. Gudkova, 2010: *Handbuch deutscher Sprachsymbole*. Greifswald.
- E. H. Rosch, 1973: Natural categories. *Cognitive Psychology*. Vol. 4. 328–50.
- , 1977: Human categorization. N. Warren (Ed.). *Advances in cross-cultural psychology (Vol. 1)*. London: Academic Press.

POVZETEK

Posledica interakcije med kulturo in jezikom je nova semiotična raven – lingvokultura. Na tej ravni posamezne enote, ki so po naravi verbalne, delujejo kot kulturni znaki. Ena takih enot je kvazistandard. Prvina kvazi- poudarja posebno verbalno naravo te enote. Kvazistandard kaže na standard človeških lastnosti. Semantika kvazistandarda se oblikuje na osnovi jezikovnih konotacij, ki temeljijo na podobnosti. Članek prikazuje posebnosti kodiranja kulturnih pomenov s pomočjo osnovne podobe, in opredeli glavne kulturne kode. Avtor ugotavlja, da je produktivni kod ruske jezikovne kulture biomorfni kod z osnovno podobo živali. Prikaže mehanizme, ki povezujejo kulturne informacije z jezikovno materijo. Kvazistandard ima prototipičen značaj, predstavlja vrednote lingvokulturne skupnosti in je semantično antropocentričen. V članku avtor rekonstruira podobo ruskega narodnega značaja.

UDK 821.163.41.09-31Lalić M.
 Nataša Jovović
 Filološki fakultet u Nikšiću
 natasaj@ac.me

UPOTREBA LOKATIVA U ROMANIMA MIHAILA LALIĆA

U ovom radu ispituju se značenja i funkcije lokativnih sintagmi na korpusu koji čine sledeći romani Mihaila Lalića: *Svadba*, *Raskid*, *Lelejska gora*, *Ratna sreća* i *Tamara*. Budući da sintaksu karakteriše metodološki pluralizam, pored metoda indukcije i dedukcije, primjenjujemo i osnovnu sintaksičku metodologiju koju čine procedure sinteze, tj. generisanja i analize, tj. raščlanjivanja, odnosno segmentacije. Pri tome se vodi računa o obilježenosti/neobilježenosti lokativnih konstrukcija kao i o njihovom semantičkom sadržaju.

Ključne riječi: Mihailo Lalić, lokativ, sintaksičko-stilske osobenosti, tradicionalna i moderna sintaksa, standardana i supstandardna upotreba

The paper examines the meaning and function of locative phrases in the novelistic opus of Mihailo Lalić, including all creative stages of this author: *Svadba* (1950, 1973), *Raskid* (1955, 1969), *Lelejska gora* (1957, 1983), *Ratna sreća* (1973, 1983), and *Tamara* (1992). Given the fact that syntax is characterized by methodological pluralism, in addition to the method of induction and deduction, the author in this paper also employs the basic syntactic methodology consisting of the synthetic procedure, i.e., of generation and analysis (parsing or segmentation). In this process the (un)markedness of locative constructions as well as their semantic content are taken into consideration.

Keywords: Mihailo Lalić, locative, syntactic-stylistic features, traditional and modern syntax, standard and substandard use

0 Uvod

Lokativ pripada grupi perifernih¹ padeža, usled nemogućnosti obilježavanja centralnih sintaksičkih pozicija – gramatičkog subjekta i bespredloškog objekta uz prelazni glagol. Zbog svoje blokirane upotrebe (s predlozima *na*, *u*, *o*, *po*, *prema* i *pri*) i obilježja *obuhvatnosti*, zajedno s dativom čini grupu dvostruko obilježenih padeža u sistemu, a takođe je i neposredni korelat genitivu iz grupe centralnih padeža, kojeg takođe odlikuje kategorija *obuhvatnosti*.

Pored upotrebe blokirane predlogom, lokativ može biti praćen i obaveznim determinatorom. Prema osnovnim koncepcijama specifičnih odnosa koji se imenuju lokativnim predlozima, on pripada *padežima kontakta* jer se njime *konkretizuje priroda kontakta koji predikacija uspostavlja* s pojmom u lokativu. (Piper i dr. 2005: 273). Stoga se povezuje sa predloškim dativom i predloškim akuzativom, koji se suprotstavljaju genitivu i instrumentalu tj. padežima koneksije.

¹ Tj. marginalnih, prema terminologiji M. Ivić (1961: 39) i T. Batistić (1972: 10).

1 Subjektski lokativ

Lokativ koji se javlja u funkciji semantičkog subjekta, u jeziku Mihalila Lalića nalazimo u sledećim rečeničnim konstrukcijama:

- Uz glagole tipa *vidjeti*, *nalaziti* (u značenju *vidjeti*), pri čemu se lokativ pojavljuje sa predlogom *u*. Navodimo sledeće primjere²:

«Ja ne vidim baš nikakvog uživanja *u mijenjanju*, a ni koristi ...» (RS, II, 221); ne vidi nikakvo junaštvo *u tome* što nam je štampar za pare složio to što smo mu poručili, (RS, II, 255).

Rekonstrukcija prvog primjera pokazuje da *mijenjanje ne nudi baš nikakvo uživanje*, i da *govorno lice na nalazi junaštvo u određenom postupku*, tj. da (predočeni) *postupak ne nudi baš nikakvo junaštvo*, u drugom primjeru, ukazuje na stvarnu semantičku vrijednost subjekta, tj. lokativa koji se može transformisati u oblik nominativa, a da se značenje i smisao rečenice ne promijeni.

- Uz glagole tipa *javljati se*, *pojavljivati se*, takođe sa predlogom *u*:

izabrao je poslednji trenutak da mi se *u Tadijinom liku* javi (RS, II, 394);

- U strukturama iz govornog jezika:

Moj brat Obro potamnje *u licu* od zajadluka (RS, II, 224); tj. *Lice mog brata Obra je potamnje*.

- Lokativ sa predlogom *o* u «idiomatizovanim strukturama» tipa *riječ je o ..., radi se o ..., u značenju takođe idiomatizovane strukture tipa u pitanju je* (Piper i dr. 2005: 274): Ančić, koji je jedva izdržao da se ne nasmije kad je bila riječ *o „drugoj glavi“*, naljuti se (S, I, 44); Nego, nije sada riječ *o davanju*, (S, I, 128).

Nominativni oblik padežnom transpozicijom ukazuje na funkciju lokativa ovog tipa – *kad je bila u pitanju druga glava; nije sada u pitanju davanje*.

Navedene lokativne konstrukcije sa predlozima *u* i *o* stoje u korelaciji sa nuklearnim elementom rečenične strukture (Batistić 1972: 129), jer primjenom određenih postupaka rekonstrukcije prelaze u nominativ subjekta.

2 Predikatski lokativ

U Lalićevom jeziku bilježimo u rijetkim primjerima oblike lokativa u kopolativnom, semikopolativnom i dekomponovanom predikatu, i to u funkciji semantičkog jezgra u kopolativnom, semantičke dopune u semikopolativnom, i semantičke dopune ili semantičkog jezgra u dekomponovanom predikatu.

Lokativ u kopolativnom predikatu uglavnom se pojavljuje sa predlogom *u* i to imenice *zatvor*; pri čemu se lokativna konstrukcija može transformisati u glagolski pridjev *zatvoren*:

To striko Luka, da nije *u zatvoru*, ne bi dozvolio (LG, I, 126); Činilo mi se da sam *u zatvoru* (R, I, 22); *u zatvoru* su tri Kalabreza (R, I, 52); Bio je ovdje *u zatvoru* obućar Vukašević, (S, I, 81).

Učestalost ove predložko-lokativne konstrukcije, na unutrašnjem planu svih ispitivanih Lalićevih romana ukazuje na postojanje statičnog svijeta ograničenih mogućnosti, lišenog svjetlosti i slobode, koje je oličeno pojmom *zatvor*, pa njego

² U radu ćemo koristiti skraćenice S, LG, RS, R, T, za romane *Svadba*, *Lelejska gora*, *Raskid*, *Ratna sreća*, *Tamara* uz naznaku prvog ili drugih izdanja, označenih rimskim brojem I i II, kao i broja stranice sa koje je primjer preuzet.

upotreba doprinosi potpunijem sagledavanju „dubinske“ strukture djela.

Funkciju semantičkog jezgra uz kopulu, kao i u prethodnim primjerima, vrši lokativ sa predlogom *u*, kojim se označava prostorni lokalizator, uz semikopulativno *je* (*nalaziti se*), kao obavezni determinator, čijim bi izostavljanjem bio narušen rečenični smisao:³ Vasilj je *u selu*, (LG, I, 117); sud je *u Kolašinu*, (LG, I, 147); korijenje nam nije *u zemlji* (LG, II, 186).

Lokativ sa predlogom *u*, i to u funkciji semantičkog jezgra uz kopulu, sa obaveznim determinatorom; Lokativna konstrukcija se javlja *u svojstvu posesora uz semikopulativno 'je' sa značenjem 'imati'* (Piper i dr. 2005: 275): da ih podsjeti da je država *u bijelim mangupskim rukama* (RS, II, 182).

Lokativ u semikopulativnom predikatu javlja se sa predlogom *na* uz semikopulativne glagole tipa *zasnivati se, temeljiti se, ostajati*: sva su srodna srca montirana *na istim ili bliskim talasima*; kad se razidu po svijetu, svako ostaje *na istom talasu* (RS, II, 214); i kad je poredak u prirodi počivao *na sigurnijim temeljima* nego danas (RS, II, 151).

Lokativ u dekomponovanom predikatu ima vrlo ograničenu upotrebu u ispitivanim djelima našeg pisca. Sveden je na konstrukcije sa predlozima *u* i *na* i značenjem *biti u opadanju*, tj. *biti na okupu*: njihova je plima bila *u opadanju* (RS, II, 292); svi su *na okupu* u stanici (RS, II, 376).

Oblici *u opadanju, na okupu* vrše funkciju semantičkog jezgra u kopulativnom predikatu sa kojim istovremeno čine dekomponovani predikat (*Plima je opadala; Svi su se okupili*).

3 Objekatski lokativ

Lokativ koji vrši funkciju indirektnog (nepravog) objekta (Batistić 1972: 18; Stevanović 1979: 468; Piper i dr. 2005: 277) predstavlja veoma frekventnu kategoriju u jeziku Mihaila Lalića.

- Lokativ sa predlogom *o* upotrebljava se uz glagole kojima se označavaju različite *komunikativne, kognitivne, intelektualne i perceptivne radnje* (Piper i dr. 2005: 277), koje dijelimo u nekoliko grupa:
 - Glagoli proste prelaznosti/proste rekcije tipa *govoriti, pričati, (pro)misliti, sanjariti, sanjati, čuti*, kao i uz *brinuti (se)*: Svrši se i ta vrsta zabave, pa počeše *o krađama* (T, 152); Ne znam zašto *o tome* govorimo (LG, I, 58); koji opet priča *o opreznosti* (LG, I, 100); Čim počnem da mislim *o nečem drugom* (LG, I, 108); «Ja sam te spine proučavao i znam više no što misliš *o svima vama*.» (T, 141); Već sat ili dva sanjarim *o tom vremenu* (LG, II, 522); sanja *o stvaranju* nečeg boljeg na zemlji (LG, II, 287); Sve ono što sam čuo *o njemu* (LG, II, 361); danas nema potrebe da se neko *o tome* brine (RS, II, 198).
 - Glagoli proste prelaznosti i složene rekcije sa socijativnim instrumentalom u

³ Umjesto glagola *biti* može se upotrijebiti glagol *nalaziti se*. Tatjana Batistić ističe da se upotreba glagola *biti* češće javlja jer drugi glagol postavlja veće zahtjeve u pogledu konkretnosti pojmova i u poziciji subjekta i u poziciji lokativa. Te restrikcije proizilaze iz činjenice da u slučaju glagola *nalaziti se*, za razliku od semantičke amorfnosti *biti*, postoji jasnije značenje smještenosti (1972: 18).

funkciji prve rekcijske dopune tipa *dogovoriti se, razgovarati*:

razgovaram s Jakšom *o čemu bilo* (LG, II, 494); razgovarali smo *o nečem drugom* (RS, II, 219); a i da se raspitamo i pogodimo *o svemu* (RS, II, 198).

- Glagoli složene prelaznosti i složene rekcije sa bespredložkim akuzativom u funkciji direktnog objekta koji vrši funkciju prve rekcijske dopune tipa *pitati, obavijestiti*:
pokušava da nešto pita i sazna *o blišnjima* (LG, I, 12); Jovićević je izgleda, *o svemu* tačno obavijestio knjaza (RS, I, 100); moći bez muke da obavijesti Njemce *o pravom stanju stvari* (S, II, 155).
- Glagoli složene prelaznosti i složene rekcije tipa *govoriti, pričati* sa bespredložkim dativom u funkciji indirektnog objekta koji se javlja u poziciji prve rekcijske dopune:
na svoj način zaslužio da se *o njemu prvom* govori (S, II, 51); pričao mi je *o dažkim parama* (RS, II, 166); *O tome* nijesam nikom pričao (RS, II, 275); «Kad mi neko priča *o onome* što ima da bude, ...» (R, I, 40).

Upotreba lokativa sa predlogom *o* u objekatskoj funkciji uz navedene oblike glagola čini ga ekspresivnom varijantom *gramatičkog objekta*, mada je ekspresivnost umanjena usled česte upotrebe. (Čorac 1974: 88)

Sasvim je očigledna tendencija svodenja upotrebe lokativa sa predlogom *o* na funkciju dopune (nepravog objekta), uz tzv. glagole u *pitanju*, (Batistić 1972: 43–46), tj. glagole govorenja i mišljenja (u širem smislu). Ta tendencija odlika je savremenog jezika pa prema tome i jezika našeg pisca, u kojem su sva druga značenja i funkcije lokativa sa ovim predlogom zabilježeni u vrlo ograničenom broju primjera.

- Lokativ s predlogom *na* uz glagol *svirati*, tj. instrument označen lokativom ima funkciju indirektnog objekta, kao u sledećim primjerima:
svira na tamburici kad su im igranke (RS, II, 41); Neko je uzeo da svira *na češlju* (R, II, 146).
- Lokativ sa predlogom *po* uz glagole tipa (*po*)*milovati, udariti, tresnuti*, čija rekcija zahtijeva i oblik akuzativa bez predloga u funkciji direktnog objekta:
osjetih kako me ona bez snage pomilova prstima *po potiljku* (LG, II, 266); dođe mi da ga pomilujem *po glavi* (LG, II, 15); on zamišlja kako bi ga sa slašću zviznuo *po matoroj njokalici* i s uživanjem zveknuo *po čelu* i raspalio *po labrnji* da mu zube saspe u travu. (LG, II, 510).

4 Eksplikativni lokativ

Riječ je o lokativu koji se javlja u funkciji semantičke dopune uz glagole, imenice i pridjeve.

4.1 Eksplikativni lokativ kao semantička dopuna glagolu

Eksplikativni lokativ pojavljuje se uz glagole različitih tipova, pri čemu glagoli iz prethodnog poglavlja koji označavaju komunikativne, kognitivne, perceptivne radnje, kao i intelektualno-emocionalna stanja predstavljaju i eksplikativni i objekatski lokativ, pa ovom prilikom navodimo primjere sa glagolima koji nijesu navođeni u okviru objekatskog lokativa: *o čemu* svjedoči pripovijetka Iva Andrića (RS, II, 141); Borko, kao

da čita šta o *njemu* mislim (RS, II, 354); ali oni su nešto načuli o *nezgodnim postupcima* osvetljivih šumokradica (RS, II, 386); Izvijestio je o *tome* Mitrovića (RS, II, 334).

- Lokativ s predlogom *u* uz glagole tipa *pretjerivati, uživati*:
Ponekad mi se čini da namjerno pretjeruje *u tome* (LG, I, 72); namjerno pretjeruje *u toj sklonosti* da se ponizi (LG, II, 414); pa da uživa *u tuđoj svađi* (RS, II, 16); da uživa *u mirisima* korijena (RS, II, 52); sastavljao neki od svojih zajedljivih spisa i uživao *u pakosti* (RS, II, 125).
- Lokativ sa predlogom *u* uz prelazne glagole tipa *probuditi (u nekome nešto); uhvatiti (nekoga u nečemu), pomagati (u nekoj aktivnosti)* sa slobodnim akuzativom u funkciji direktnog objekta:

Tada se probudi *u njemu* drugi, sasvim suprotan strah (S, I, 100); Izgleda da su se od pucnjave i leševa probudile snage mržnje *u toj vodi* (R, I, 10); Ono što je sad probudilo strepnju *u meni* (LG, II, 21). ili su mu podmetnuli špijunažu, ili su ga stvarno *u njoj* uhvatili (R, II, 207); Pretpostavljam da su ga *u bjekstvu* uhvatili (R, II, 213); Oko njih se odmah stvorio njihov posebni životinjski svijet ... klizi ispod kupinjaka, ... pipa, nagriža, razjeda i pomaže *u laganom razaranju*. (LG, II, 305).

Lokativ sa predlogom *u*, imenica koje označavaju živo (+) u prvoj grupi primjera, uz napomenu da imenica *voda* dobija to obilježje personificiranom mogućnošću *mržnje*, predstavljaju konstrukcije koje zahtijevaju poseban osvrt. Naime, oblici lokativa *u njemu, u meni* upućuju na činjenicu da se dato stanje, osjećanje ili raspoloženje označeno oblikom akuzativa (*strah, strepnju*) vezuje za subjekat i to *samo u situaciji o kojoj se upravo referiše* (Antonić 2008: 12), dok bi se oblik lokativa *u toj vodi* mogao odnositi na osjećanje koje se vezuje za subjekat i van referentne situacije, tačnije ostavljaju mogućnost da su *snage mržnje ponovo* probuđene. U prvom slučaju, kao što ističe Batistić (1972: 57) ovom modelu ekvivalentna je parafraza sa posesivnim pridjevom ili zamjenicom (*njegov strah, moja strepnja*), dok u vezi sa oblikom *u toj vodi*, shodno viđenju izloženom u pomenutom radu I. Antoniće (2008) postoji mogućnost umetanja priloga *ponovo – Pucnjava i leševi su učinili da ona (voda) ponovo osjeća snagu mržnje*, čime se mijenja i bazična struktura rečenice koja postaje složena.

4.2 Eksplikativni lokativ kao semantička dopuna imenici

Lokativ sa predlogom *o*, pojavljuje se u najvećem broju primjera kao dopuna uz imenice tipa *razgovor i priča*: ali on više ne obnovi naš razgovor *o Crnoj Gori* (RS, II, 159); da im održim govoranciju *o potrebi* sloge i međusobne trpeljivosti (RS, II, 195); u čemu ja vidim dokaz *o postojanju i neprestanom pulsiranju* sila (RS, II, 365); Htio je pošto-poto da me uvuče u duboko zamršeno raspravljanje *o četvrtoj dimenziji i besciljnoj besmislici* vasiona (LG, II, 211); dođe odnekud kao priča *o nečem nejasnom, nepovratnom*, što je nekad lijepo bilo. (LG, I, 12); mora da po selu kruži neka smiješna priča *o mojoj provali* kod Boja Mumla (LG, I, 307); Iz tog susreta planu priča *o poštenju i karakteru* kao nečemu što je na cijeni (R, II, 254); Ja sam mislio da je priča *o Psećem groblju* izmišljena (R, II, 305); počeo da prenosi petokolonaške priče *o ruskim porazima* (S, II, 11); izvukli su iz dna pamćenja stare pjesme *o starim gladima* (LG, II, 48); zavadio ga s dobrotvorima, čak i neke oficire i ugledne domaćine zavedene predrasudama *o slobodi* i slavopojkama *o Rusiji*. (RS, II, 223); Ruga se on to našim pjesmama i predrasudama *o moralu* (LG, II, 515).

Eksplikativni karakter lokativnih konstrukcija vidljiv je u mogućnosti umetanja pojašnjenja tipa *koji*, tj. *koja govori o*, (*priča koja govori o mojoj provali*) iako je u slučaju sa imenicom *razgovor* navedena eksplikacija tautološkog tipa.

4.3 Eksplikativni lokativ kao semantička dopuna pridjevu

Lokativ sa predlogom *u* javlja se u funkciji dopune uz pridjeve tipa *uporan, izdržljiv, oprezan, grub, siguran, čvrst* i sl. što će pokazati sledeći primjeri: a ako bude *uporan u traženju* tog priznanja – još će mu se i narugati (S, I, 113); Od mene je *u svemu* izdržljiviji, pa i *u tome* (LG, II, 402); pokajah se što nijesam bio oprezniji *u tim pohvalama* đavolu (LG, II, 337); uobražen bez razloga, grub *u licu*, (LG, II, 148); Ona nije baš bila sasvim sigurna *u zanatu* (LG, II, 207); Najgore je što ja nijesam čvrst *u sebi*. (LG, II, 286).

5 Spacijalni lokativ

Riječ je o lokativu koji se javlja u funkciji spacijalnog determinatora, određujući rečeničnu predikaciju u vezi sa nekim od mogućih aspekata prostornog odnosa. Izražavanje *statičnih prostornih relacija*, ujedno je i osnovno značenje ovog padežnog oblika (Pranjeković 2013: 3).

Lokativne konstrukcije mjesnog značenja koje se javljaju u rečenicama u svojstvu ispuštivih determinatora, T. Batistić naziva *adverbijalima* (1972: 25). U takvim slučajevima, kako uz prelazne, tako i uz neprelazne glagole, ispuštanje lokativa ne dovodi do narušavanja rečeničnog smisla, za razliku od funkcije lokativa kao mjesne dopune, usled čijeg ispušanja može biti izmijenjeno ili narušeno značenje rečenice. Stoga, kriterijum ispuštivosti u glavnom određuje funkciju mjesnog lokativa u primjerima koje izdvajamo u jeziku Mihaila Lalića, pri čemu je funkcija adverbijalnog mjesnog lokativa najzastupljenija.

5.1 Neusmjerenost – lokativnost – u prostoru

5.1.1 Neposredna prostorna lokalizacija

U ovom značenju bilježimo primjere lokativa sa predlozima *u, na, o, pri* uz glagole *biti (nalaziti se), stanovati, boraviti, živjeti, biti smješten, stajati, ležati, ostati*, čija semantika zahtijeva prisustvo lokalizatora, ali i uz druge glagole uz koje je prisustvo lokalizatora fakultativno. Obilježje glagola jeste dinamičnost (+/-) i direktivnost (-).

- Predlog *u* upućuje na unutrašnjost lokalizatora:
Šta li traži *u mojim gudurama*, (LG, II, 301); *U katunu* svijetle vatre i ćafkaju psi. (LG, II, 143); krompir je slan, bruni se i rastapa *u ustima*. (LG, II, 101); Čujem samo isprekidane glasove kao da negdje *u daljini* zloslutni pas zavija (LG, II, 79); on drži pištolj *u ruci* (LG, II, 49); Mislim da je *u Gubavčevoj pećini* (LG, II, 37); Čak i meni se u početku pričinjalo da su *u Gubavču* sjenke crne i zloslutne, (LG, II, 269); Kroz pukotine *u brvnima* vidi se livada (LG, II, 33); sasvim se nejasno čuje kao nešto što se kreće *u daljini*. (LG, II, 12); To je prirodno, jer se on

iznenada našao *u svojoj sredini* i *materiji* (LG, II, 14); opazio je Ivan nešto *u blizini* (LG, II, 15); *u magli* se rasu pahuljica sive dlake (LG, II, 16); Izliječili su je *u bolnici*, *u Opštinskoj bolnici* (LG, II, 29); što sam je samu ostavio *u zapaljenom Beogradu* (LG, II, 28); Žena njegova, negdje je *u logoru*, *u Albaniji* (LG, II, 33); ima rezerve *u torbi* i *vatre u krvi* (LG, II, 481).

- Predlog *na* podrazumijeva gornju ili katkad bočnu površinu lokalizatora, ali se pojavljuje i uz imena toponima i institucija:

«Nemam ogleдалa osim *na bari*» (LG, II, 86); po tome znam da je on negdje unutra, *na tavanu* ili u izbi (LG, II, 59); Glas mu škripi kao da nož *na brusu* oštri (LG, II, 55); uspomene ... plivaju *na talasima* i pojavljuju se *na drugim mjestima* (LG, II, 11); Sve što je bilo, ... razmekšalo se i rastopilo *na toj vatri*, krčka se *na njoj* (LG, II, 19); Zrnevlje, s mukom izvučeno iz zelena klasja, suši se ispred kuća *na prostrtim ponjavicama*. (LG, II, 123); *Na Lomu* je tiho, (LG, II, 202); Škola je bila *na Zaravni*, pet-šest metara iznad ceste. (T, 65); Ustao sam, probudio ljude i pošao *na čelu kolone*: ako dođe do saslušavanja da se nemam čime braniti. (T, 47).

Poslednji primjer zahtijeva poseban osvrt, usled upotrebe predloga *na* i oblika lokativa imenice *čelo* uz glagol kretanja *poći*, čija semantika ne dozvoljava upotrebu padežnog oblika *sa* obilježjem nedirektivnosti. Umjesto očekivane akuzativne konstrukcije *sa* predlogom *na* ciljnog značenja, ili dativne *sa* predlogom *ka* ili bez njega, pisac, vjerovatno vođen semantikom prethodnog glagola (*probudio ljude ... na čelu kolone*) supstandardno upotrebljava oblik lokativa.

- Lokativ *sa* predlogom *o* označava bočnu površinu lokalizatora koja se kružno obuhvata ili je lokalizator posebnog, često klinastog, oblika:

Zgulih pušku s onog što hramlje kao da je visila *o drvetu* (R, II, 327);

Lokativ se ovdje pojavljuje u funkciji mjesne dopune, čijim bi ispuštanjem bio narušen smisao rečenice, a supstitucija nekim drugim padežnim oblikom nije moguća (Batistić 1972: 22–23).

- Lokativ *sa* predlogom *pri* u savremenom jeziku označava mjesto uz imenice *zemlja* ili *dno*, *vrh* u funkciji *fragmentizatora* (Piper i dr. 2005: 283), što je vidljivo u daljim primjerima:

pri zemlji je sigurnije nego *na krevetima* (LG, II, 34); Stabla su se *pri dnu* izvila u lukove, (LG, II, 211).

Isti predlog, može označiti mjesto *drugačije vrste* (Stevanović 1979: 500) i *pri* tome ima semantičku vrijednost ekvivalentnu genitivu s predlogom *kod*, ali ne u značenju *u blizini* pojma uz čije ime stoji, već u značenju posjedovanja čega: nema nikakvog sječiva *pri sebi* (S, I, 27); pa vas zato pocmeka toliko koliko ima metaka *pri sebi* (S, I, 30); Sad nemam *pri sebi* takvog oružja (LG, II, 338); nek i dalje zadrži *pri sebi* vaške koje je othranio (LG, II, 453).

- Lokativ s predlogom *prema* označava mjesto na suprotnoj strani od pojma u odnosu na koji se to mjesto određuje, tj. kazuje da se nešto vrši, zbiva li nalazi preko puta toga pojma ili da nešto po mjestu stoji s njim naporedo (Stevanović 1979: 497):

Mogao bih možda prosjeći žicu *prema konjušnici* (R, II, 220); Avetinjski kvart, čije su nam granice *prema jugu* i *prema sjeveru* nepoznate (R, II, 248); Dva brijega, koji su dugo bili jedno, pružaju se uporedo *prema istoku* (R, II, 323); Trgli smo se i nagnuli jedan *prema drugom* (RS, II, 240); sjede na panj *prema suncu* (LG, II, 412).

5.1.2 Neposredna prostorna lokalizacija s obilježjem prostiranja po površini lokalizatora

U ovom značenju upotrebljava se lokativ sa predlogom *po*:

- uz glagole tipa *prosuti*, *razliti*, *razmazati* koji pokazuju da je prostiranjem zahvaćena cijela površina lokalizatora:

«... a neki se namazali crnim glibom *po obrazima* ...» (LG, II, 201); *Po nosu i po čelu* nagaravljen je od kotla. (LG, II, 85); a voda iz štrugalja prskala je za njom *po travi* oko puta (LG, II, 26); pljusak zaklapara *po daskama i lokvama* (LG, II, 33); Suze su mu kapale *po prašini* (LG, II, 42);

- uz glagole tipa *crtati*, *pisati* koji označavaju radnju koja se ostvaruje po lokalizatoru koji predstavlja ravnu površinu:

Pustara liči na trbuh gole žene kako ga crtaju francuski slikari ili mangupi beogradski *po klozetskim zidovima* (LG, II, 121);

- uz glagole kretanja uz koje označavaju da je kretanjem u različitim smjerovima zahvaćena cijela površina lokalizatora:

Po proplanku se bjelasaju oglodane kosti, (LG, II, 491);

Dok sam gledao ta kućišta i crvene tačkice *po bljušturi i po šljivovom lišću*, (LG, II, 317); i poslije su se hvalili *po komšiluku* (LG, II, 274); a samo ja lud ludujem *po planini* (LG, II, 202); Gorak je to med, opali me *po praznoj utrobi* (LG, II, 175); da čujemo šta se čini *po svijetu* (LG, II, 123).

Odavno je zapaženo da postoji sličnost upotrebe mjesnih konstrukcija *po*+lokativ i prosekutiva, koja proističe iz zajedničkog obilježja dinamičnosti. Prema tome, u pojedinim slučajevima kada se spacijalni lokativ sa predlogom *po* javi uz glagol kretanja, njegovo značenje najbolje se čuva supstitucijom instrumentala (Ivić 1954: 122; Batistić 1972: 33).

- Uz različite glagole, kada označava lokalizator u množini označava da je zahvaćeno više istovrsnih lokalizatora rasutih u prostoru:

Moju su majku poslali u Foču da me traži *po grobljima pravoslavnim i muslimanskim, po šumama i potocima*. (T, 157); Umjesto onoga što je zračilo uhvatila se *po stvarima* kora od tuge i strepnje (LG, II, 32); *Po ivicama* je ostalo iskidanog konca (LG, II, 19); *Po ogradama* se sunčaju nove ponjave (LG, II, 77); pa mi se smrači pred očima od jezivih mravinjaka što mi progmižaše *po krastama*. (LG, II, 102).

6 Temporalni lokativ

Lokativ se javlja u funkciji temporalnog determinatora i određuje rečeničnu predikaciju u vezi sa nekim od mogućih aspekata vremenskog odnosa. U jeziku našeg pisca, lokativ svoje temporalno značenje može imati u vezi sa predlozima *u*, *na*, *po* i *pri*, kojima se uglavnom obilježava simultanost, tj. neposredna vremenska lokalizacija. Gubljenje osnovnog mjesnog značenja predloga transpozicijom značenja uslovljava pojavu ekspresivne vrijednosti lokativne temporalne odredbe. (Ćorac 1972: 91)

Lokativ sa predlogom *u* uz temporalne jedinice tipa *trenuci*, *budućnost*, *prošlost*,

djetinjstvo, dani, zatim deverbativne imenice tipa *borba, hod*, imenicu *početak* označava vrijeme u kome nešto biva, pri čemu se može odnositi bilo na cijeli vremenski razmak označen pojmom s imenom u lokativu ili samo na dio vremenskog pojma njime označenim, kao što je to slučaj u sledećim primjerima:

Valja zbog nekih izbora koji će se održati *u dalekoj budućnosti*, (LG, II, 243); tješi me to što je *u prošlosti* bilo sličnih nesrećnika (LG, II, 332);

«I *u prvoj borbi* zarobio Talijana.» (LG, II, 77); *U hodu* se manje misli (LG, II, 89); Sve je jasno, stvari stoje gore nego što je mislio, dosta slično onom što sam ja govorio *u trenucima* kad me savlada ogorčenje. (LG, II, 61); ranjen *u decembarskim demonstracijama* (LG, II, 167); da se svojina poštuje i imovina štiti da se ne cijepa jedinstvo naroda *u sudbonosnim danima* ... (LG, II, 44); Ne znam je li to bilo *u snu*, ili *u ranom djetinjstvu*, (LG, II, 139);

u mom sjećanju obnavlja čudesan prizor stalnog pokreta, sliku vječno mlade snage i uporne borbe s vremenom koji sam pri prvom susretu, negdje davno *u djetinjstvu*, naslutio u njegovom hujanju. (LG, II, 56);

Glas mu nije neprijatan kao *u početku*, (LG, II, 51); Čak se i meni *u početku* pričinjavalo da su u Gubavču sjenke crne (LG, II, 269);

pramičak njene zalutale duše koja me *u snu* posjetila (LG, II, 30); davi *u snu* (LG, II, 136).

Vremenski karakter lokativne konstrukcije *u snu*, ili pak *u prvoj borbi, u hodu* može se tumačiti i kao odredba okolnosti, ali kako je u samom kontekstu naglašeno značenje temporalnosti, ipak ih svrstavamo u reprezentativne primjere temporalnog lokativa.

Kao semantički ekvivalent lokativu tipa *u početku* javlja se isti padežni oblik sa predlogom *na*.

Lokativ sa predlogom *na* pored vremenskog karaktera koji je niske frekventnosti u ovom slučaju u jeziku Mihaila Lalića, često sadrži i značenje okolnosti u kojima se glagolska radnja vrši: *na suncu* glad nije tako mučna kao u magli. (LG, II, 17); kad sam ja to *na javi* ili *u snu* predvidio ovu sliku. (LG, II, 521).

Lokativ sa predlogom *o*, koji u ispitivanim djelima, u funkciji vremenske odredbe nije naročito zastupljen, označava vrijeme kada se vrši, ili u toku kojega se vrši ili zbiva glagolska radnja o kojoj je riječ: Plemena brdska i primorska, ... , *o praznicima* su slala ljude na Cetinje, (RS, II, 61); gledajući kako se *o praznicima* nadmeću plemenski predstavnici u bacanju kamena. (RS, II, 62).

Lokativ sa predlogom *po* u savremenom jeziku, označavajući vremenski karakter radnje, češće pripada kategoriji posteriornosti, međutim, u jeziku našeg pisca takva upotreba nije zastupljena izuzev u pojedinim, usamljenim slučajevima, dok je obilježavanje vremenskog toka u kome nešto biva ili se vrši mnogo češće: Nema nikog *po ovoj kiši* (LG, II, 38); one sad vrtoglavaju i posrću *po pomrčini* (LG, II, 45); jer od straha se čovjek šćućuri, a ne traži *po noći* i *po kiši* gdje će kavgu zametnutu. (LG, II, 72); Ne znam ni *po danu* da li bih ih prepoznao (LG, II, 386).

Međutim, upotreba lokativa imenica *dan, noć, kiša* sa predlogom *po* (u značenju *kada je dan, noć, kiša*) nesumnjivo predstavlja i okolnosti u kojima se radnja vrši, odnosno zbiva. (Stevanović 1979: 489).

Lokativ sa predlogom *pri*, uglavnom deverbativnih imenica, koji je više vremenska odredba nego odredba okolnosti, javlja se kao ekvivalent, sintaksički i semantički, genitivu sa predlogom *za* (mada je u savremenom jeziku pretežnija upotreba konstrukcije *za vrijeme* sa oblikom genitiva):

Trebalo je da ga potražimo *pri povratku* iz Loma; (LG, II, 123); uvijek je *pri povratku* imao da ispriča nešto novo, (LG, II, 126); *Pri povratku* sa suda, (LG, II, 149); *Pri povratku* naiđoh na nečiji povrtanjak (LG, II, 183); ali se nadam da će se neke stvari uprostiti *pri izradi*. (LG, II, 186); Uostalom sve što je ljudsko bar dvaput je smiješno – *pri nastajanju*, i kad zastari. (LG, II, 186); *Pri tom tumananju*, da se ne izludi, spasavaju privremeni ciljevi, (LG, II, 193); To mu dođe da su svjedoci *pri dvoboju* (LG, II, 231); Izgleda da i patroladžije hvata jeza *pri pomisli* da je tu nađen mrtav čovjek (LG, II, 269); Kokoške su se probudile, ... Prelete ono koliko mogu, rasperušane, i posreću *pri spuštanju* na zemlju. (LG, II, 501); ježili smo se *pri pomisli* da se bez toga neće proći (LG, II, 506); Bradu je obrijao, ... da mu ne smeta *pri radu*. (LG, II, 514); Patrljnulo ga je stablo *pri padu*, a moglo je i gore biti. (LG, II, 533); u mom sjećanju obnavlja čudesan prizor stalnog pokreta, sliku vječno mlade snage i uporne borbe s vremenom koji sam *pri prvom susretu*, negdje davno u djetinjstvu, naslutio u njegovom hujanju. (LG, II, 56).

7 Situacioni lokativ

Lokativ ovog tipa javlja se u funkciji situacionog determinatora određujući rečeničnu predikaciju s obzirom na ukupnu situacionu okolnost (Piper i dr. 2005: 289). Zabilježen je u vezi sa predlogom *pri* i lokativom imenice *svjetlost*:

Sretali smo se samo noću, *pri svjetlosti* vatre s ognjišta i zvijezda, nikad danju (LG, II, 389).

Okolnost posebnog tipa, upravo značenje *koncesivnosti*, bilježimo u jeziku našeg pisca, koja je za savremeni jezik vrlo neobična (Stevanović 1979: 503), budući da je u potpunosti zamijenjena konstrukcijom *i pored* sa oblikom genitiva: *Pri svem tom* na njihovim licima se nijesu primjećivali tragovi neke naročite brige ili utučenosti, otac i sin su razgovarali sasvim mirno, kao da nagađaju hoće li biti kiše ili tako nečeg što ne zavisi od njihove volje i snage. (S, II, 111)

8 Kvalifikativni lokativ

U ovom slučaju lokativ ima funkciju kvalifikativnog determinatora koji određuje rečeničnu predikaciju s obzirom na način realizacije.

Način vršenja glagolske radnje uz koji se katkad kazuje i propratna okolnost, označava se lokativom sa predlozima *u*, *na* i *po*:

On me gleda kad ne pazim, i vidi me kako ja neću, i sudi me *u potaji*. (LG, II, 511); Čuveni Miloš Bjelomužević, ..., koji je ... čitav vijek proveo *u borbi* (RS, II, 146); Najzad se probudih sav *u znoju*. (LG, II, 187); Na nekim mjestima izgleda kao da gusla, zatim počinje i da pjeva *u desetercu*. (LG, II, 126); Sjetih se pištolja, ali onaj me drži *u šahu* – samo čeka da učinim potez. (LG, II, 49);

«Nemoj da ginem *na božjoj pravdi!*» (LG, II, 443); « ... samo da te puste *na miru* i da te ne zovu u akcije.» (S, I, 106); više bih volio da je tiho, da *na miru* gledam selo (LG, I, 53); «Onome lupežu kaži da ostave Ivu *na miru...*» (LG, II, 320).

Možda je baš u dosluhu, predviđeno, dogovoreno, *po planu* se ostvaruje (LG, II, 217).

U prvom primjeru, uz glagol *suditi*, koji se javlja u značenju prelaznog glagola *ocjenjivati (koga)* (Isp. Petrović–Dudić 1989: 108) lokativ *u potaji* mogao bi se transformisati u načinski prilog *potajno*. Uz glagol *provesti*, u drugom primjeru, umjesto lokativa *u borbi*, mogao bi se upotrebiti glagolski prilog *boreći se*, ili pak načinska klauza *tako što se borio*, koji su pokazatelji značenja i funkcije lokativa u ovom slučaju. Oblici *u znoju*, *u desetercu*, *u šahu* takođe iznose kvalifikaciju vršenja radnje označene upravnim glagolima *probuditi se*, *pjevati* i *držati*.

Veza lokativa i predloga *na*, označena frazeološkom konstrukcijom nudi mogućnost dvojake transformacije tipa – *na božjoj pravdi – pravedan*, *nedužan*, *nedužno*, pa bi funkcija ove konstrukcije u prva dva slučaja bila atributsko-priloška, a u trećem priloška. Rekonstrukcija lokativa *na miru*, i *po planu* omogućava transformaciju oblikom načinskog priloga *mirno* i *planski* u primjerima – ... *da mirno gledam selo* i *planski se ostvaruje*.

Na drugoj strani, lokativ sa predlogom *u*, može biti vezan za imenice, i njih određivati, pa u takvim slučajevima njegova funkcija nije priloškog već pridjevskog karaktera:

Bolničarke su neprijatne, uvrijeđene žene *već u godinama*, (R, II, 151); kao da će im se sunce roditi kad se on pojavi i zauzme centralno mjesto *u spektaklu* (RS, I, 63); da će barem neko od našeg plemena naći svoje pravo mjesto *u istorijskim događajima* (RS, I, 225).

Sve načinske lokativne konstrukcije imaju stilističku vrijednost koja se ogleda u naročitoj ekspresivnosti jezičkog izraza, do koje dolazi usled kombinovanja primarno jamejskih predloga sa imenicama apstraktnog ili vremenskog pojma.

9 Lokativ propratne okolnosti

U našem korpusu zabilježeni su i rijetki primjeri lokativa u funkciji determinatora propratne okolnosti rečenične predikacije (Piper i dr. 2005: 291) koji se javlja sa predlogom *u* deverbativne imenice u svojstvu kondezatora klauze s veznikom *i/a (da)* *pri tom/a da*: *U ljutnji* mi se pričinja (R, II, 149); *drijemam u razgovoru* kao luda (LG, II, 424); *naide zatvorenička kolona u pratnji* tenkova (S, II, 157).

10 Instrumentalni lokativ

Interesantni su i slučajevi upotrebe lokativa koji se javlja u funkciji instrumentalnog determinatora i označava posrednika, ali katkad i sprovednika koji omogućava realizaciju radnje upravnog glagola. U jeziku našeg pisca, u ovom značenju lokativ se upotrebljava sa predlozima *po* i *na*, kao u sledećim primjerima:

Ratko izade i ništa ne reče – šta da poruči i *po kome* (R, I, 35);

Viču predaj se i zovu me *po imenu* (LG, II, 383); mašu i dozivaju neke naše *po imenu* (LG, II, 183); zna ga samo *po imenu* (R, II, 302); Svakog ih znam *po imenu* (RS, II, 248); a zna Jama ... *po imenu* sve studente crnogorske iz Beograda (RS, II, 319);

svira *na tamburici* kad su im igranke (RS, I, 41);

Branko ih *na zašiljenom prutu* izvlači kao ribe i nudi me (LG, II, 40).

Prvi primjer, *po kome* predstavlja posrednika sa obilježjem živo (+) u vršenju glagolske radnje označene glagolom *poručiti*. Oblici lokativa *po imenu*, označavaju – sredstvo⁴ tj. ono pomoću čega se vrši radnja *zvanja*, *dozivanja* i ali i *prema čemu*, tj. *s obzirom na šta* se vrši radnja glagola *znati*. Sredstvo koje omogućuje vršenje radnje *sviranja* i *izvlačenja* označeno je u poslednjim primjerima oblikom lokativa sa predlogom *na*.

11 Kauzalni lokativ

Riječ je o lokativu koji vrši funkciju kauzalnog determinatora, određujući rečeničnu predikaciju u vezi sa značenjem uzroka (Piper i dr. 2005: 293) mada u jeziku Mihaila Lalića često ima i značenje šire situacione okolnosti.

Uzročno značenje lokativa zabilježeno je u vezi sa predlogom *u* imenica koje označavaju čovjekove unutrašnje fiziološke, psihološke i mentalne pobude uz glagole svjesne, voljne akcije (Ibid., 293); kao i imenice *nedostatak* pri čemu se označava indirektni uzrok tipa *razlog*; a zatim i uz predlog *po* imenica koje upućuju na indirektni uzrok tipa *motiv*, uz podrazumijevano značenje osnova/kriterijuma:

nemaju vremena da se stide *u velikom strahu* od pada. (LG, II, 77); Ona je na svoj način živa i luda je – *u zanosu* pokušava da se otrgne i poleti (LG, II, 412); Predložio sam *u zanosu* da na mjesto Ljuba Bakića izaberemo Marka Dakovića. (RS, II, 252); *Zaista* je čudno to što je Miklja sačuvala tajnu; *u tom čudu* ima i moje zasluge (LG, II, 440); Prvi plotuni opaljeni bez vidljivog cilja i *u grozničavoj žurbi* da se nadoknadi ono što je *u zabuni* propušteno (S, I, 162); Brzo spustih ruku da ga nehotice ne ubijem, i vratih pištolj u futrolu da ga namjerno ne ubijem *u ljutini* što nadođe. (LG, II, 52);

Laž se kroji po starom kalupu, daleko starijem od zidina Atlantide, pa kroz tri-četiri naraštaja, kada primi lokalne boje i imena postaje predanje i izvor za istoriju *u nedostatku* drugih podataka. (LG, II, 191);

Po njegovoj želji, ostavili su ga kod izvora (R, II, 82); «... Puške se sad nose *po kazni* ...» «Neko *po kazni*, neko od volje ...» (LG, II, 537).

T. Batistić ističe da je visoka frekvencija javljanja lokativa sa predlogom *u* u direktnoj vezi sa činjenicom da se u toj konstrukciji kao leksički eksponenti javljaju lekseme raznovrsne semantike usled specifičnog leksičkog značenja ovog predloga koje je u izvjesnom smislu neodređeno tj. *ovisno od pojma s kojim se nalazi u konstrukciji ili od nekog drugog elementa u relevantnom rečeničnom okruženju*. (1972: 173)

⁴ Isp. Stevanović (1979: 490); Primjeri tipa *zove po imenu* nijesu ubrojani u kategoriju instrumentalnog lokativa u *Sintaksi padeža* (Piper i dr. 2005), čiju smo klasifikaciju lokativnih vrsta prihvatili uz izvjesne korekcije, na koje upućujemo na osnovu mišljenja M. Stevanovića i T. Batistića.

12 Lokativ osnova/kriterijuma

Lokativ osnova/kriterijuma, pored spacijalnog i temporalnog lokativa, u jeziku Mihaila Lalića, jedna je od najfrekventnijih vrsta ovog padežnog oblika. I pored činjenice što se u tradicionalnim gramatikama ona ne ispituje zasebno (Lalević 1962, Stevanović 1979, Stanojčić, Popović 2011) s obzirom na frekventnost upotrebe i mogućnost razgraničavanja semantičkih odnosa između dativa i lokativa, (Antonić 2011) mi je ovom prilikom analiziramo zasebno, stalno imajući u vidu bogatstvo srodnih značenjskih nijansi – *vremena, okolnosti, uzroka, načina i osnova*.

Lokativ osnova/kriterijuma javlja se u funkciji determinatora kojim se rečenična predikacija određuje s obzirom na okolnost tipa *osnov/kriterijum*. U ovom značenju upotrebljava se sa predlozima *po* i *prema* kao eksponent klauze *na osnovu toga šta/što/koji/kako/koliko*, što još jednom potvrđuje semantičku iznijansiranost sa već navedenim značenjima u funkciji priloške odredbe upravnog glagola, što će pokazati rekonstrukcija prve grupe zabilježenih primjera.

I

Po onome što se čuje izgledalo je da jači slabijima gule kože, (LG, II, 22); kolibe su oronule – *po tome* izgleda da su već godinama napuštene. (LG, II, 23); Ne očekuje nas i nema nikakvih znakova *po kojima* će poznati da smo to mi a ne oni od kojih se sklanja. (LG, II, 24); ništa se o našem boravku ne može zaključiti *po tim razbacanim kostima*. (LG, II, 127).

Pored značenja osnova, iskazanog navedenim lokativnim konstrukcijama prisutno je i značenje *uzroka*; u prvom primjeru zbog izvjesnog *zvuka izgledalo je* ili *činilo se da jači slabijima gule kože*; u trećem primjeru nijesu prisutni *znakovi zbog kojih, tj. na osnovu kojih* bi se *nešto* moglo *poznati*; zatim značenje načina; u drugom primjeru *na osnovu toga kako i koliko su kolibe oronule* upućuje se na zaključak da su *odavno napuštene*; ali i oba značenja, i načinsko i uzročno, u četvrtom primjeru u kojem se *po načinu, tj. na osnovu toga i zbog toga kako su kosti bile razbacane* ne može doći do izvjesnog *zaključka*.

II

Po suši je narod nanjušio da nailaze paljevine (LG, II, 46); Rekao sam, bez razmišljanja, šta bi *po pravdi* trebalo da se uradi; (LG, II, 58); Ona njegova žena izađe i ščepa se za oba direkta da ne uđem preko nje žive – *po tome* znam da je on negdje unutra (LG, II, 59); *Po sjećanju* nađoh šumsku stazu prema međi (LG, II, 160); Jedan od njih, vičan zakonu kao Ilija Naftadžija, nabraja šta sam počinio i *po kojim se propisima* to kažnjava. (LG, II, 233); Znalo se, *po smradu* se osjećalo, vidjelo se gdje se okupljaju muve i psi (LG, II, 244); Jakša ju je prepoznao *po neosjetnom mirisu* dima (LG, II, 561); Samo se Ivan ne slaže da smo narod izgubili. *Po njegovom* ispada da je to nemoguće, (LG, II, 113).

Suša u prvom primjeru pored toga što predstavlja osnov vršenja radnje označene glagolom *nanjušiti*, ujedno je uslov vršenja radnje označene glagolom *nailaziti*; Lokativ deadjektivnih i deverbativnih imenica (*pravda, sjećanje, propisi, smrad, miris*) u narednim primjerima ove grupe uglavnom pored značenja osnova/kriterijuma otkriva i način vršenja glagolske radnje. U posljednjem primjeru *po njegovom*, na osnovu šireg konteksta podrazumijeva se lokativ imenice *mišljenje* (*Na osnovu toga kako on misli ispada da je to nemoguće*).

III

Po boji glasa čini mi se da je to čovjek koji se davi (LG, II, 47); *Po glasu* se vidi da je mrzovoljan: (LG, II, 52); Poznaće me odmah *po glasu, po bradi* (LG, II, 142); Ne govori ništa, a *po licu i po hodu* se vidi da i on strahuje od zasjeda. (LG, II, 77); Pošto smo mi navikli da zaključujemo *po znacima* a ne *po riječima*, možda nas je isti znak prevario (LG, II, 81).

Načinsko značenje odlikuje i primjere ove grupe (*na osnovu toga kako govori, kako hoda*) koji su kod starijih gramatičara i posmatrani kao *sredstvo, unekoliko posebne vrste, i ono prema čemu, odnosno s obzirom na šta se vrši glagolska radnja* (Stevanović 1979: 490).

IV

tri godine je čekao da ga prime u SKOJ, a druge su primali za tri mjeseca ili za manje, *prema nacionalnom* i đavo bi ga znao *kakvom ključu* (LG, II, 73); Odavno ih slušam i *prema glasovima* zamišljam kakva su im lica bila. (LG, II, 91); ja ne mogu da ne poštujem njegovo smjelo pipanje po mraku i postavljanje proizvoljnih putokaza više *prema simetrijama* nego *prema činjenicama*. (RS, II, 306).

Veza predloga *prema* i lokativa (*nacionalnom kakvom ključu, glasovima, simetrijama, činjenicama*) nedvosmisleno označava *na osnovu čega se vrši ili biva* ono što se kazuje upravnim glagolom. Stevanović ističe da se u ovoj funkciji naporedo s predlogom *prema* upotrebljava predlog *po* s istim oblikom samostalnih riječi, koji u ovom slučaju imaju sinonimsku vrijednost (1979: 498).

Upotreba lokativa u vezi sa predlogom *prema* i značenjem osnova pojedinim sintaksičarima omogućila je reinterpetaciju dosadašnjeg tumačenja dativa i lokativa. I. Antić (2011: 161–178) u unekoliko izmijenjenom pristupu u odnosu na onaj koji je izložen u *Sintaksi padeža* (2005) primjere koje mi ubrajamo u lokativ osnova/ kriterijuma deverbativnih imenica ili onih koje predstavljaju predmetnog referenta (propis, zakon i sl.) posmatra kao dativ, a ne kao lokativ. Razlog takvom tumačenju jeste ključno obilježje direktivnosti, koje posjeduje dativ, a koje isključuje lokativno-lokacionu komponentu (Antić 2011: 176) na drugoj strani, ali i mogućnost sintaksičko-semantičke transpozicije predloga *prema* priloškim jedinicama u predložkoj funkciji – *shodno, saglasno, sledstveno* koje idu s dativom.⁵ S obzirom na činjenicu da se i dativ može upotrijebiti uz glagole mirovanja prilikom razgraničavanja značenja dativa i lokativa, ističe da se odnos mirovanje – kretanje, dativ – lokativ⁶, ne može smatrati relevantnim u ovom slučaju, jer i dativ karakteriše obilježje translokativnost (-) kao i lokativ. Međutim, mi i dalje smatramo da se ova obilježja ne smiju zanemariti ili pak smatrati manje važnim prilikom sintaksičko-semantičke

⁵ Antić navodi primjere tipa *Ređala je papire prema delovodnom broju*; ili *Prema kazivanju profesora Jovanovića često su se sastajali i razgovarali*; oblike sa predlogom 'prema' tumači kao dativ. *Metajezickim testom sintaksičko-semantičke parafraze u kojem se značenje osnova kriterija padežne forme s predlogom 'prema' predlogom 'po', doprinelo je, čini mi se, uverenju da i uz predlog 'prema' ide lokativ, a ne dativ. Očigledno je da parafraza s predlogom 'po' nije potpuni semantički ekvivalent budući da se takvom parafrasom samo potvrđuje značenje osnova/ kriterija.* (Antić 2011: 175).

⁶ Isp.: Stevanović (1934: 273–76; 1961–1962: 319–22).

analize, jer se u pomenutoj analizi prilikom objašnjavanja kategorije translokativnost (-) koji posjeduje i dativ kao primjer uzimaju glagoli okrenutosti, upravljenosti i usmjerenosti (Antonić 2011: 161–78), što je u nauci odavno utvrđeno. Prostorno značenje dativa i lokativa, zasnovano na obilježjima direktivnosti i nedirektivnosti i dalje je osnovni kriterijum njihovog razgraničavanja.⁷ Značenje cilja, koje na osnovu rekonstrukcije navedenih primjera autorka izvodi, jeste prisutno⁸ mada je ovakva rekonstrukcija od sekundarnog značaja. Naša analiza primjera iz Lalićevog jezika, takođe je uključila i moguća značenja i sekundarne rekonstrukcije lokativnih oblika osnova, koje se nameće, svojom semantikom, kao osnovno, dok ostala značenja – uzroka, cilja, načina, okolnosti bivaju implicirana kontekstom.

Na drugoj strani, kategorija osnova/kriterijuma, koja nema status autonomnosti u savremenoj sintaksičkoj literaturi, što ističe i sama autorka (Ibid., 175) ne pruža mogućnost rekonstrukcije ovog tipa, prema kojoj bi se predlog *prema* prilikom označavanja osnova povezao sa oblikom dativa, a ne lokativa.

13 Komparativni lokativ

Oblikom lokativa i predloga *pri* i *prema* može se označiti poredbeni odnos između dva pojma, pri čemu se pojam s imenom u lokativu izdvaja po stepenu zastupljenosti izvjesne karakteristike, osobine ili pojave.

Kakvi su da su partizani – *pri vama* su bijelo perje! (LG, II, 170); Donijeli su luka, i hljeba i maslinki, ali se sve to zaboravi *prema zelenim džanarikama*, čiji je sok spas od žeđi (R, II, 351); I sve bi se to moglo nekako otrpjeti i zaboraviti *pri mnogo većoj muc* koja je snašla zatvorenike poslije Mirovićeve izdaje (S, I, 50);

Kakav Mažino i tarakovina, *prema onoj tvrđi neprolaznoj* (RS, II, 191); Priuze daha i pojača do urnebesna – ranjeni konj nije ništa *prema njegovoj samotničkoj srdžbi i rici* u predvorju mraka, straha i vječnog hlada (R, II, 288).

Pored oblika lokativa i predloga *pri* i *prema*, mogla bi se upotrijebiti lokativna konstrukcija u *poređenju* i oblikom instrumentala sa predlogom *s(a)* – *Kakvi su da su partizani – u poređenju sa vama su bijelo perje*, itd.

14 Zaključak

Upotreba lokativa u jeziku našeg pisca ukazuje na zastupljenost u skoro svim značenjskim odnosima koji inače karakterišu ovaj padežni oblik i u savremenom jeziku, mada su zabilježeni i rijetki, ali za našu analizu itekako značajni primjeri njegove supstandardne upotrebe.

Osnovno, a prema tome i najfrekventnije značenje lokativa, kako u savremenom jeziku, tako i u ispitivanom tekstu jeste označavanje statičnih prostornih relacija, a zatim i različitih vremenskih kategorija.

⁷ Isp.: I. Pranjković (2013: 50–60).

⁸ *Ako se usmerimo na ono što kaže profesor Jovanović (i to uzmemo kao verodostojno)*. (Antonić 2011: 175).

U ispitivanom tekstu bilježimo i supstandardnu upotrebu spacijalnog lokativa (*Ustao sam, probudio ljude i pošao na čelu kolone: ako dođe do saslušavanja da se nemam čime braniti*). Naime, semantika glagola kretanja *poći* ne dozvoljava upotrebu padežnog oblika sa obilježjem nedirektivnosti. Umjesto očekivane akuzativne konstrukcije sa predlogom *na* ciljnog značenja, ili dativne sa predlogom *ka* ili bez njega, pisac, vjerovatno vođen semantikom prethodnog glagola (*probudio ljude ... na čelu kolone*) supstandardno upotrebljava oblik lokativa.

Primjetna je tendencija svođenja upotrebe lokativa sa predlogom *o* na funkciju dopune (nepravog objekta), uz tzv. glagole govorenja i mišljenja. Ta tendencija odlika je savremenog jezika pa prema tome i jezika našeg pisca, u kojem su sva druga značenja i funkcije lokativa sa ovim predlogom zabilježeni u vrlo ograničenom broju primjera.

Lokativ sa predlogom *pri*, uglavnom deverbativnih imenica, koji je više vremenska odredba nego odredba okolnosti, javlja se kao ekvivalent, sintaksički i semantički, genitivu sa predlogom *za*, mada je u savremenom jeziku pretežnija upotreba konstrukcije *za vrijeme* sa oblikom genitiva (primjeri tipa – Trebalo je da ga potražimo *pri povratku* iz Loma i sl.).

Okolnost posebnog tipa, upravo značenje *koncesivnosti*, takođe bilježimo u jeziku našeg pisca, koja je za savremeni jezik vrlo neobična (Stevanović 1979: 503), budući da je u potpunosti zamijenjena konstrukcijom *i pored* sa oblikom genitiva (primjeri tipa – *Pri svem tom* na njihovim licima se nijesu primjećivali tragovi neke naročite brige ili utučenosti).

Lokativ osnova/kriterijuma, pored spacijalnog i temporalnog lokativa, u jeziku Mihaila Lalića, jedna je od najfrekventnijih vrsta ovog padežnog oblika. I pored činjenice što se u tradicionalnim gramatikama ona ne ispituje zasebno (Lalević 1962, Stevanović 1979, Stanojčić, Popović 2011) s obzirom na frekventnost upotrebe i mogućnost razgraničavanja semantičkih odnosa između dativa i lokativa, (Antonić 2011) mi smo je analizirali zasebno, stalno imajući u vidu bogatstvo srodnih značenjskih nijansi – *vremena, okolnosti, uzroka, načina i osnova*.

IZVORI I LITERATURA

- O. С. АХМАНОВА, 1966: *Словарь лингвистических терминов*. Москва: Советская энциклопедия.
- O. V. ALEKSANDROVA, 1984: *Problemy ekspressivnogo sintaksisa*. Moskva: Vysshaya shkola.
- Ivana ANTONIĆ, 2004: Sintaksa i semantika dativa. *Južnoslovenski filolog*. LX. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. 67–69.
- , 2008: O jednom sintaksičko-semantičkom modelu s lokativom. *Južnoslovenski filolog*. LXIV. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. 7–14.
- , 2011: Sintaksa i semantika predloga *prema*. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LIX/2. Novi Sad: Matica srpska. 161–178.

- Eugenija BARIĆ, Mijo LONČARIĆ, Dragica MALIĆ, Slavko PAVEŠIĆ, Mirko PETI, Vesna ZEČEVIĆ, Marija ZNIKA, 2003: *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tatjana BATISTIĆ, 1972: Lokativ u savremenom srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog* 3. Beograd: Institut za srpski jezik SANU.
- Milorad ČORAC, 1974: *Stilistika srpskohrvatskog književnog jezika*. Univerzitet u Prištini. Beograd: Naučna knjiga.
- Milka Ivić, 1951–1952: O predlogu *po* u srpskohrvatskom jeziku. *Južnoslovenski filolog*. XIX, 1–4. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. 173–212.
- , 1957: Jedno poglavlje iz gramatike našeg modernog jezika – sistem mesnih padeža. *Godišnjak Filozofskog fakulteta*. Knjiga II. Novi Sad. 145–57.
- , 1961: On the Structural Characteristics of the Serbo-Croatian Case System. *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* IV. 38–47.
- Dževad JAHIĆ, Senahid HALILOVIĆ, Ismail PALIĆ, 2000: *Gramatika bosanskoga jezika*. Zenica: Dom štampe.
- Ivan KLAJN, Milan ŠIPKA, 2008: *Veliki rečnik stranih reči i izraza*. Novi Sad: Prometej.
- Miodrag LALEVIĆ, 1962: *Sintaksa srpskohrvatskoga književnog jezika*. Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika Narodne Republike Srbije.
- Mihailo LALIĆ, 1957: *Lelejska gora*. Beograd: Nolit.
- , 1983: *Lelejska gora*. Beograd: Nolit.
- , 1955: *Raskid*. Cetinje: Narodna knjiga.
- , 1969: *Raskid*. Beograd: Nolit.
- , 1983: *Ratna sreća*. Beograd: Nolit.
- , 1973: *Ratna sreća*, Beograd: Nolit.
- , 1973: *Svadba*. Beograd: Nolit.
- , 1950: *Svadba*. Beograd: Prosveta.
- , 1992: *Tamara*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Vladislava PETROVIĆ, Kosta DUDIĆ, 1989: *Rečnik glagola sa dopunama*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Novi Sad: Zavod za izdavanje udžbenika. Sarajevo: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Predrag PIPER, Ivana ANTONIĆ, Vladislava RUŽIĆ, Sreto TANASIĆ, Ljudmila POPOVIĆ, Branko TOŠOVIĆ, 2005: *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*, Novi Sad: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga, Matica srpska.
- Ivo PRANJKOVIĆ, 2013: *Gramatička značenja* 5. Kolo I. Zagreb: Matica hrvatska.
- Živojin STANOJIĆ, Ljubomir POPOVIĆ, 2011: *Gramatika srpskog jezika za gimnazije i srednje škole*. Beograd: Zavod za udžbenike.

- Mihailo STEVANOVIĆ, 1934: Upotreba predloga *prema* u našem jeziku. *Naš jezik*. II. Sv. 9. i 10, Beograd: Institut za srpski jezik SANU. 273–76.
- , 1961–1962: Dativske sintagme s predlozima *prema* i *ka*. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*. IV-V. Novi Sad: Matica srpska. 319–22.
- , 1979: *Savremeni srpskohrvatski jezik, II, Gramatički sistemi i književnojezička norma*. Beograd: Naučna knjiga.

SUMMARY

The paper examines the meaning and function of locative phrases in the novelistic opus of Mihailo Lalić, including all creative stages of this author: *Svadba* (1950, 1973), *Raskid* (1955, 1969), *Lelejska gora* (1957, 1983), *Ratna sreća* (1973, 1983), and *Tamara* (1992).

Given the fact that syntax is characterized by methodological pluralism, in addition to the method of induction and deduction, the author in this paper also employs the basic syntactic methodology consisting of the synthetic procedure, i.e., of generation and analysis (parsing or segmentation). The method of synthesis involves determining the types and modes of expression of syntactic relations between words, while the analytical method involves segmentation of sentences into immediate constituents and establishing a hierarchy of syntactic functions that are realized in a sentence—the position of parts of sentences as carriers of certain functions. In this process the (un)markedness of locative constructions as well as their semantic content are taken into consideration. Given the complexity of interpretation of linguistic traits related to the use of the locative in Lalić's literary work, this method provides for a consistent syntactic, semantic, and stylistic analysis, whereby the semantics and stylistics allow for a more comprehensive and objective picture of the specifics of the writer's language.

The use of the locative in Lalić's language points to its presence in almost all semantic relationships that are characteristic of this peripheral case ending in contemporary language, although a few, if rare, examples of its substandard use are also attested and are also significant for our syntactic-semantic analysis.

UDK 821.163.4(497.6).09Andrić I.

Vesna Vukićević-Janković

Filozofska fakulteta Nikšić Univerze v Črni gori

vesnajan@ac.me

PROSTORSKA SEMANTIKA *PREKLETEGA DVORIŠČA*

Ograjenost prostora in njegova demonična materializacija proti vsečasovnosti poduhovljenja in očlovečenja se močno reflektirata tako na okvirjih kot v semantičnih slojih središčne zgodbe. Hkrati se sugerira prost in nekončan prostor pripovedi, s čimer se odpravlja časovna določenost povedanega in se projektira njegova relativna in raztegljiva vključenost v zgodbo.

Ključne besede: distopija, pripoved, simbol, identiteta

Enclosure of space and its demoniac materialization, vis-a-vis the timelessness of spiritualization and humanization, are strongly reflected both on the framework and on the semantic layers of the central story. At the same time, it suggests free and open narrative space, which eliminates temporal delineation of the narrated and projects its relative and flexible incorporation in the story.

Keywords: dystopia, narration, symbol, identity

Andrić se je problema prostora lotil posebej pozorno. V kratkem romanu ga je na začetku določil z besedno zvezo *Preklete dvorišče*, ki je nasprotna projekciji *Rajskega vrta* – kar ponuja možnost branja v distopičnem ključu, vendar je to informacijo v besedilu dopolnil še s sopomenskim poimenovanjem *Deposito* (skladišče, usedlina, nanos, vendar tudi izvod knjižničnega gradiva in prostor čuvanja, hranjenja). Tako nam je ponudil poseben ključ za branje besedila in nas soočil s semantično disperzivnim pojmovanjem tega literarnega konstrukta. Na ravni makrostrukture je Dvorišče matrica levantinske starodavne pripovedi in kot takšno »predstavlja meditacijo o enotni biti oziroma 'združujoče načelo' naše eksistence, če ne tudi eksistenco samo« (Ivanović 2006: 126).

Izbrana naslovna besedna zveza na psihološki in etični ravni izžareva pomen negativnega kronotopa in reflektira semantično kondenzacijo pomena. Prostorska ograjenost in demonične emanacije ograjenega prostora, ki v duhovni izkušnji vedno stojijo nasproti vsečasovnosti in humanizmu, pa se močno reflektirajo tako na *okvirjih* romana kot v semantičnih slojih *središčne* zgodbe. V zunanji zgradbi romana je namreč prostor, ki je zunaj sveta Dvorišča (oblikovan skozi *okvirno zgodbo* romana), ločen od samega prostora Dvorišča (oziroma prostora, kjer se dogaja *središčna zgodba*, razvita v osmih oštevilčenih poglavjih). Takšno razmerje med okvirjem in središčno zgodbo po eni strani prispeva k njuni osamosvojitvi, po drugi strani pa se njuna prepletena pomena poglobita. Besedilo romana deluje po načelu *zgodbe v zgodbi* oziroma loči semantično zgradbo Dvorišča od kondenzirajočega semiotičnega stanja na okvirjih, kar prispeva k oblikovanju »splošnega sistema semiotičnega podajanja dojemanja sveta« (Uspenski 2013: 151). Čeprav je pomen besedila v celoti opredmeten ravno v središčnem delu, v prostoru temnice, se njegov pomen z rever-

zibilnim branjem projektira tudi na okvirno besedilo, s čimer se celotna pomenska raven romana nadgradi in na določen način kondenzira.

Obsegajoča pomenska raven dvoriščnega konstrukta se razprostira po prostorsko-časovnih projekcijah, ki dobivajo psihološke, ideološke, socioantropološke in tudi temeljne pomene. V njihovi osnovi so odtujenost, zaprtost, demoničnost, neizbežnost in konstantnost. Sam dvoriščni prostor se v zavesti personalnih pripovedovalcev zdi kot obstajanje sveta zunaj Dvorišča in sveta samega Dvorišča. V okviru takšnega mikrostrukturnega sistema se projektira cela vrsta pravil, prepovedi, omejitev in frustracij, saj deluje kot ograjena semiotična zgradba, strogo polarizirana v razmerju do tistega, kar je *moralo biti* tam nekje zunaj. Takšen ustroj besedila nenehno povečuje napetost mejnega – med zaporniškimi stavbami in zunanjim svetom, med svetom zunaj in svetom notri, med svetom preteklosti in svetom sedanosti, med različnimi segmenti preteklosti, med različnimi kulturnimi identitetami, med psihološko določenimi identitetami.

Človek med vsemi binarno protistavljenimi svetovi eksistira v svojevrstnem dvoriščnem prostoru, ker »postoje dva sveta, između kojih nema i ne može biti ni pravog dodira ni mogućnosti sporazuma, dva strašna sveta osuđena na večiti rat u hiljadu oblika. A između njih postoji jedan čovek koji je, na svoj način, u ratu sa oba ta zaraćena sveta«¹ (Andrić 1963: 88). Glede na to, da je meja svetov osnovna tipološka značilnost dvoriščnega prostora, postavitvev človeka v medpoložaj aktivira celo vrsto semantičnih konotacij, s čimer se pomenska raven s fizične prestavi na metafizično raven. Ravno socialni, politični, ideološki, religijski, etični in estetski modeli sveta, s katerimi človek percipira resničnost, skoraj vedno vsebujejo prostorske določilnice (bodisi da gre za obliko vertikalne tridelne strukture, ki se organizira na osi zgoraj – spodaj, za obliko socialno-politične hierarhičnosti s protistavnim razmerjem med vrhom oblasti in nižjimi sloji, za obliko ideološkega zaznamovanja vrste levo – desno ipd.). Saj: »Odsotnost svobode, izbire, je značilna za materialni svet. Slednjemu stoji nasproti svobodni svet misli.« (Lotman 2010: 283). Z drugimi besedami – zaprtost in ograjenost dvorišča eksistirata kot organizacijski element, okrog katerega se tudi neprostorske oznake oblikujejo v skladu s prostorsko oblikovanim sistemom vrednosti. Glavna aksiološka podmena krivde, ki tudi podlega semantičnim konotacijam, je prostorsko določena: »a krivice ovdje ima zaista mnogo i svakojake, i sumnja ide daleko i zahvata u širinu i u dubinu«² (Andrić 1963: 14). Podrejenost prostoru aktivira perceptivni mehanizem usvojenega habitusa, ki vpliva na percepcijo resničnosti in na zgradbo identitet. Takšna situacija je v naslednjem pripovednem segmentu: »Ja! – Teška reč, koja u očima onih pred kojima je kazana određuje naše mesto, kobno i nepromenljivo, često daleko ispred ili iza onog što mi o sebi znamo, izvan naše volje i iznad naših snaga.«³ (Andrić 1963: 92) Glede na to, da na ravni psihološkega mo-

¹ »[O]bstajata dva svetova, med katerima ni in ne more biti ne pravega stika in ne možnosti za sporazum, dva strašna svetova, obsojena na večni boj v tisočeri oblikah. Med njima pa je človek, ki je na svoj način v boju z obema vojskujočima se svetovoma« (Andrić 1966: 79–80).

² »krivd pa je tu res nič koliko in različnih, in sum se razteza daleč ter zajema širino in globino« (Andrić 1966: 11).

³ »Jaz! – Teška beseda, ki v očeh tistih, pred katerimi je izgovorjena, usodno in nespremenljivo določa naš prostor, dostikrat daleč spredaj ali pa za tistim, kar vemo o sebi, izven naše volje in nad našimi močmi.« (Andrić 1966: 83).

deliranja jezik prostora eksistira kot sredstvo za razumevanje resničnosti (Lotman 2010: 283), se sam motiv zaprtega prostora projektira na videz in vedenje literarnih oseb v Dvorišču, ki v stanju skrajne preafektiranosti, pod vplivom južnega vetra kot zunanje težave, celo »izgledaju avetinjski«⁴ (Andrić 1963: 23). Vpliva tudi na potek komunikacijskega procesa. V ozračju fizične, psihične in etične osamitve so njihove zgodbe projektirane vedno na drugo osebo: fra Petar govori o Haimu, Haim pripoveduje o Ćamilu, Ćamil o Džem-sultanu, nato je na prizorišče znova vpeljan Haim (ki je vedel in videl tudi tisto, česar ni bilo mogoče videti) z nadaljevanjem zgodbe o Ćamilovem zaslišanju in nepojasnljivem izginotju. Zaprtost, omejevanje, ograjenost pripeljejo do povečane ekspresivnosti, čustvene prenapetosti in popačenega dojemanja narativne resničnosti.

V skladu z realistično poetiko stopa prostorska struktura Dvorišča v interakcijo z njegovim prostorskim konstruktom v arhitekturni in institucionalni obliki. Prostorska določilnica Dvorišča kot zavora napotuje na njegovo postavitev v družbeni kontekst. Kajti zaporniški prostor je, v skladu s Foucaultovo filozofsko projekcijo, ena od oznak kulture. Pravzaprav je to simulaker realnega prostora, kakršen obstaja v vsaki kulturi in civilizaciji. Dehumanizirana struktura v okviru sistema *sultanske dvolične pravice* tukaj korespondira s Foucaultovo projekcijo heterotopičnosti, pri čemer je pomembno njegovo videnje te strukture kot kontrastne v razmerju do strukture utopije (prim. Stanić, Pandžić 2012: 238–39). V tem kontekstu je posebej zanimiva združitev medsebojno nezdružljivih mest, tj. pojmovanje heterotopične zgradbe kot možnosti, da se v enem realističnem prostoru oziroma na enem simulakru realnega združuje nekaj medsebojno nezdružljivih institucionalni oblik. Dvorišče se tako doživlja kot zapor, pa tudi kot gledališki oder in kot norišnica, na makrostrukturni ravni pa skozi segment sveta odseva njegova totaliteta, in sicer zaradi *heterokroničnosti* (kar je eden od pomembnih pogojev za obstajanje heterotopije). Na podlagi tega se zapor ob posredovanju vrste znakov in predmetnosti doživlja kot gledališče, tj. kot performativna kulturološka oznaka. Takšno situacijo aktivira parasimbolična navzočnost *Senčnega gledališča*, ki mu vlada *Karadžoz* (ime, ki vsebuje kulturno-spominski kod) kot podaljšana roka nevidne in vsenavzoče oblasti. Zaradi tega se Dvorišče percipira kot oder, na katerem poteka hkrati odbijajoča in privlačna vloga njegovega grotesknega upravnika. Tudi sam Karadžoz je z videzom in značilnostmi *utelešenje* Dvorišča, groteskna maska osebe, ki sočasno razkriva in/ali deformira tudi literarne osebe zapornikov. On sam je pravzaprav *figura konvertita*: »Njegova konvertitska narava je simbolična: to je človek, ki se je nekajkrat znašel v navzkrižju z zakonom, pozneje pa se je preobrazil v lastno nasprotje: v upravnika zapora, v varuha zakona.« (Vladušić 2012: 218). Njegova performativna vloga je izvleči priznanje iz vnaprej okrivljenega (kajti po njegovem mnenju v Dvorišču *ni nedolžnih*). Ta igra kazni in krivde povzroča ambivalentne odzive – obenem strah in posmeh, zgražanje in občudovanje, ker v njej ni bilo »ponavljanja ni rutine, bila je uvek nova i rasla sama iz sebe, tako da je zbuñjivala i najiskusnije, okorele i česte goste Proklete avlije«⁵ (Andrić 1963: 35). Poleg tega disciplinirajoči mehanizem institucionalne,

⁴ »Prav strašilom so bili podobni.« (Andrić 1966: 20)

⁵ »V njej se ni nič ponavljalo, v njej ni bilo nobene rutine, vedno je bila nova in je rasla sama iz sebe, tako da je premotila tudi najbolj izkušene, okorele in pogostne goste Prekletega dvorišča.« (Andrić 1966: 31)

podaljšane roke državne oblasti dobi še eno obliko izključevanja nezaželenih – razglasitev razuma za norost in gledanje na odpor in znanje kot na nevarnost. Karadžo gleda zapornike/stanovalce Dvorišča kot zločince in obenem kot duševno bolne: »U toku mnogih godina on je na Prokletu avliju i na sve što živi u njoj gledao kao na karantin a na njene stanovnike kao na opasne i teško izlečive bolesnike koje raznim merama, kaznama i strahom, fizičkom i moralnom izolacijom treba držati što dalje od takozvanog zdravog i poštenog sveta.«⁶ (Andrić 1963: 27). Vpeljava pomenske strukture karantene še močnejše utrdi osamitvene mehanizme dvoriščnega prostora. Neomejen nadzor nad stanovalci Dvorišča pa je zagotovljen s Karadžozovim popolnim vpogledom v vse dogajanje v njem. Hiša upravnika *te čudne in strašne ustanove* je namreč prostorsko nadrejena Dvorišču, postavljena je *nadenj* in z njim je povezana z nevidnimi potkami – oziroma prostorsko je postavljena kot materializacija vsevidnega očesa (kar korespondira s Foucaultovo obravnavo *Panoptikona* kot mehanizma vpogleda, popolnega nadzorovanja in ustrahovanja). Pravzaprav je arhitekturna rešitev popolnega nadzora v funkciji neomejene oblasti. S tem je dvoriščni prostor opredmeten kot svojevrstna *utopija popolnega zapiranja* (prim. Foucault 2004: 225), totalitarna struktura dehumanizirane ureditve.

Zaradi prostorskega položaja Dvorišča se hiša upravnika Dvorišča percipira od spodaj, torej perspektivno podrejeno, s čimer je psihološka in tudi etična percepcija prostora na vertikalni gor – dol še bolj zožena in psihološko omejena. Položaj neba, ki delno reflektira odsev sončne svetlobe, povzroči psihološki osamitveni učinek in prispeva k percipiranju Dvorišča kot diaboličnega simulakra.

V nadaljnji obravnavi se disperzivnost pomena tega prostorskega konstrukta poglobi z vpeljavo korelativnosti Dvorišča s pojmom *scena vitae* ali *theatrum mundi*, ker ta prostorska ekskluzija družbeno nezaželenih odpira možnosti za naziranje ambivalentnih reflektiranj na zavest personalnih pripovedovalcev. Ravno osamitveni mehanizem Dvorišča prispeva k prehodu čutnih senzacij v introvertiran prostor. Deformirana, izobličena resničnost deformira psihično stabilnost literarnih oseb. V takšnem prostoru se začno mešati realno in neresnično, da se dejansko odpre prostor za norost, pri čemer pride s krepitvijo občutka nepripadnosti do paradoksa – prepustitve, pa tudi stopitve z nezaželenim stanjem: »Uplašim se od ludila kao od zarazne bolesti i od pomisli da ovdje i najzdravijem čovjeku počinje s vremenom da se muti i priviđa. I stanem da se otimam. [...] A osjećam kako Avlija kao vodeni vrtlog vuče čovjeka na neko tamno dno.«⁷ (Andrić 1963: 115–16).

Psihološko gledišče literarnih oseb predstavlja odsev narativne resničnosti v takšnem okolju, tako da je njihovo percipiranje objektivnega prostora omejeno, s tem pa tudi psihološko deformirano. K doživljanju prostorskega percipiranja in časovnega ekspliciranja Dvorišča prispeva tudi mitološko kodirana projekcija tuzemskega pro-

⁶ »V teku mnogih let je na Prekletu dvorišče in na vse, kar je živelo v njem, gledal kot na karanteno, na njegove prebivalce pa kot na nevarne in težko ozdravljive bolnike, ki jih je treba s posebnimi ukrepi, s kaznimi in strahom, s telesno in moralno osamitvijo držati čimdalje od tako imenovanih zdravih in poštenih« (Andrić 1966: 23).

⁷ »Kakor nalezljive boleznj sem se prestrašil blodnje in misli, da se začne tukaj tudi najbolj zdravemu sčasoma mešati in dobiva prikazni. Začel sem se braniti. [...] Čutil pa sem, kako Dvorišče vleče človeka kakor vodni vrtinec proti temnemu dnu.« (Andrić 1966: 104–05)

stora: »Jedno vreme i celo dvorište bilo je puno rumenog odsjaja, ali se brzo praznilo kao nagnut, četvrtast sud, i sve se više punilo senkom prvog sutona.«⁸ (Andrić 1963: 48). Tridimenzionalnost in obsegajoča materialnost Dvorišča izključujeta obstajanje časa kot četrte dimenzije. Dvoriščni medprostor ima štirikotno obliko, kot simbol zemlje v nasprotju z nebom. Izključitev časovne dimenzije še bolj intenzivno aktivira binarno protistavno razmerje med zemljo in nebom oziroma svetlobo in senco in odpira prostor hrepenenja po onostranskem, po transcendenci. Kronotop tuzemskega sveta, zamrznjen s tridimenzionalnostjo in obarvan z demoničnimi projekcijami, je postavljen nasproti *neusmiljeni* lepoti nebesnega svoda, ki to zgradbo zapira, nikakor pa ne odpira. V takšnem ozračju postane tok časa nedoločen, raztegljiv, subjektiven in podrejen skupnemu ozračju, zaradi katerega »[z]aboravlja ono što je bilo i sve manje misli na ono što će biti, pa mu se i prošlost i budućnost slegnu u jednu jedinu sadašnjicu, u neobični i strašni život Proklete avlije.«⁹ (Andrić 1963: 22) Čutne senzacije so zvedene na blede in fragmentarno reflektiranje ali slutnjo o stanju *tam*, v svetu *zunaj* Dvorišča – s čimer se to, kar ne pripada *semkaj*, projektira kot zaželeno in sluteno. Tako na primer prebujanje fra Petra *ob bledi svetlobi zore* proizvede utvaro, da je tista »tamo napolju morala biti raskošna.«¹⁰ (Andrić 1963: 44) Podrejanje literarnih oseb prostoru se vidi tudi v tem, da njihovo premikanje, pa tudi celotno delovanje in trajanje potekajo po načelu oblikovanja lastnih zaprtih in brezizhodnih prostorov: krogov. Vsaka literarna oseba pravzaprav oblikuje lasten zaprt prostor, samosvoje dvorišče. Literarne osebe skušajo s projekcijo svojevrstnih *prostorov v prostoru* ohraniti iluzijo integritete in ustavitve časa, s čimer se performativno priklicuje arhetipska situacija zaščite pred demonsko silo. Na drugi strani te situacije je brezizhodnost, psihološko stanje zaprtosti in discipliniranega vedenja. V tej ambivalentno določeni situaciji se seveda krepi totalitaristična projekcija popolnega nadzora: »Ne dati im da izađu iz svog kruga, ali i ne dirati ih bez potrebe, jer se od tog dodira ništa dobro ni pametno ne može izroditi.«¹¹ (Andrić 1963: 27).

Dvorišče je torej uokvirjeno s celotnim kompleksom prostorsko določenih semantičnih struktur, ki jih izpopolnjuje binarno protistavno razmerje do odprtega prostora, razmerje med resnico in lažjo, krivdo in nedolžnostjo, nočjo in dnevom, življenjem in smrtjo, zemljo in nebom ... Zgoščeno tkanje gledišč se utelesi v prstanasti zgradbi, v uokvirjanju *zgodb v zgodbi* na vseh ravneh, kar širi semantično raven dvorišča in aktivira njegovo simbolično matrico. Produkcija fabulativnih nizov skozi mehanizem spomina povzroča osamosvojitev pripovedovalčevega gledišča v razmerju do prostorsko-časovnega položaja literarnih oseb v zgodbi, s čimer je doseženo svojevrstno veriženje in zgoščevanje pripovednega časa in pripovednega prostora, kakršno je v navadi pri pripovedi, ki temelji na retrospekciji. Subjektivni čas personalnih pripovedovalcev je prostorsko podrejen, ker je zveden na tukaj in

⁸ »Nekaj časa je bilo vse dvorišče polno rdečega odseva, kakor nagnjena štirioglatna posoda pa se je hitro praznilo in se bolj in bolj polnilo s senco prvega večernega mraka.« (Andrić 1966: 44)

⁹ »Pozabljal je na tisto, kar je bilo, in manj in manj mislil na tisto, kar bo, tako da sta se preteklost in prihodnost zlivali edinole v sedanost, v nenavadno in strašno življenje Prekletega dvorišča.« (Andrić 1966: 19)

¹⁰ »[K]i je morala zunaj biti razkošna« (Andrić 1966: 40).

¹¹ »Ne dovoliti jim, da bi odhajali iz svojega kroga, pa tudi vtikati se ni treba v njihove stvari brez potrebe, ker se iz takega poseganja ne more izcimiti nič dobrega in pametnega.« (Andrić 1966: 23)

zdaj. Pravzaprav je v pripovedni resničnosti prikazan kot živa predmetnost oziroma delujoča sila: »Zbog svega toga Avlija brzo a neosetno savije čoveka i potčini ga sebi, tako da stane da se gubi.«¹² (Andrić 1963: 22) oziroma »A osjećam kako Avlija kao vodeni vrtlog vuče čovjeka na neko tamno dno.«¹³ (Andrić 1963: 116) Zato se vse lastnosti Dvorišča zdijo kot možnost njegove oživitve skozi destruktivno/demonško energijo, ki jo izžareva, kakor tudi skozi sposobnost za semantično osamosvojitve v razmerju do psihološkega/ideološkega prostora literarnih oseb. Nemonolitni, vendar enotni konstrukt si podredi in vsesa vse, kar je v njem. Vse predstavljene predmetnosti pravzaprav obstajajo kot *množica v enem*. S postopkom prepletenega percipiranja dvorišča kot kronotopa in dvorišča kot psihološkega konstrukta personalnih pripovedovalcev se dvorišče zdi živa in neuničljiva materija, ki »živi sama za sebe, sa stotinu promena, i uvek ista«¹⁴ (Andrić 1963: 106). Ob posredovanju zgodbe in pripovedi se na višji ravni ireverzibilizira in transfigurira – tok spominov odpre časovni portal, v katerem se potek zgodbe obrne s konca proti začetku, saj: »S postavljanjem konca v začetek in začetka v konec se učimo sam čas brati narobe, kot videnje začetnih okoliščin dejanja v njegovih končnih posledicah« (Ricoeur 1993: 91). Takšen rekonstruktivni manever pripovedi se prilagaja zakonitostim mitskega časa. Vpeljava parable o sprtih bratih, ki »otkako je sveta i veka postoje i neprestano se ponovo rađaju i obnavljaju u svetu«¹⁵ (Andrić 1963: 76), aktivira matrico starodavne pripovedi in povzroči, da se čas Dvorišča »nikoli ne konča, temveč se vedno znova ponavlja« (Solar 1988: 30). Prehod fra Petra na drugi breg priključuje mitski privid potovanja v vzporedni prostor, v katerem se z izneverjenjem pričakovani potrdi protejska narava zla, pa tudi oblasti kot njegove emanacije – da se prostorsko in časovno, ideološko in psihološko prilagodi drugemu družbenemu kontekstu in novim pripovedovalcem. Ko fra Petar zapusti Dvorišče, gre za situacijo dekonstruiranja pomena prečkanja vode, ki v mitskih obrazcih pomeni mejni prostor med težavo in rešitvijo. Njegovo prečkanje vode v Akro ne vodi v odrešitev, torej ne gre za oviro, po kateri pride do spremembe, temveč za pot v pregnanstvo, v novo *dvorišče*. Ta pot se uresniči pod okriljem ramazanske noči, pod nebom brez zvezd in lune, tako da se projektira svojevrstna razgradnja islamskega religijskega koda. Namesto da bi po zaprtju peklenskega kronotopa nastopil ramazanski čas upanja in odrešitve, se aktivira nova semantična raven – spoznanje o vseprostorskem in vsečasovnem obstajanju človeškega zla in prvinskega človeškega strahu pred odpiranjem svetu in drugim ljudem. Drugi breg (drugi in drugačni svet) predstavlja narativno projektirano prostorsko transpozicijo, ne pa tudi semantične transfiguracije Dvorišča: »Zamoren, on se najposle okrenuo na drugu stranu, ka mračnom, nemom istoku, ali i tu kao i tamo na osvetljenom vidiku bila je misao o Prokletoj avliji. Ona je pošla sa njim na put i pratiče ga na javi i snu, do Akre, za vreme boravka u Akri, i posle toga.«¹⁶ (Andrić 1963: 119)

¹² »Ob vsem tem je to Dvorišče človeka brž in neobčutno premagalo in si ga podjarmilo, da se je začel izgublјati.« (Andrić 1966: 19)

¹³ »Čutil pa sem, kako Dvorišče vleče človeka kakor vodni vrtinec proti temnemu dnu.« (Andrić 1966: 105)

¹⁴ »Dvorišče je živelo samo zase s stoterimi spremembami, in je bilo vedno enako.« (Andrić 1966: 95)

¹⁵ »Odkar obstajata svet in čas, se neprestano in znova rodita in obnavljata v svetu.« (Andrić 1966: 69)

¹⁶ »Utrujen se je nazadnje obrnil na drugo stran k temnemu, nememu vzhodu, pa tudi tukaj ga je kakor prej na razsvetljenem obzorju trapila misel o Prekletem dvorišču. Šla je za njim na pot in sledila mu bo, kadar bo bedel ali spal, tja do Akre, dokler bo prebival v Akri, in še potlej.« (Andrić 1966: 107–08)

Komunikacija med *stanovalci* Dvorišča je omejena, pogojena s strahom pred rečenim, posredovana z nadzorom nad izrečenim. V stanju budnega sanjanja, v vzporedni resničnosti Dvorišča in v paradoksnem položaju fizične nenavzočnosti resničnega sogovornika se vzpostavi sfera dejanske komunikacije. Fra Petru v halucinogenem stanju uspe edinič v Dvorišču vzpostaviti neomejen, odprt in popoln komunikacijski most z drugo osebo: »I ja razgovoram s njim srdačno i prosto, kako nikad nisam mogao ni umio dok je bio tu i dok smo se vidali«¹⁷ (Andrić 1963: 114). Ravno komunikacijska konverzija povzroči konverzijo slabeče zavesti fra Petra. Učinek halucinogenega dialoga pogojuje intenziviranje »egocentričnega govora« (Lotman 2004: 32), kar pripelje do samoozaveščanja in psihološke krepitve te literarne osebe, ki se začne *braniti* in *se otepati v sebi*¹⁸ (Andrić 1966: 104).

Že na okvirjih besedila je projektirano protistavno razmerje med zunanjim svetom in notranjim prostorom, in sicer kot nasprotje med vsesplošno belino snega (ki je vsemu odvzel »stvarni oblik« in dal »jednu boju i jedan vid«¹⁹ (Andrić 1963: 9) in senčno notranjostjo samostanske celice. Glede na to, da je beseda *sneg* ponovljena v štirih zaporednih stavkih na prološki meji besedila, to ponavljanje pa je očitno tudi na epiloški meji, ob večkratnem markiranju beline, smrti, pokopališča, gre za situacijo simbolične osamosvojitve, pri čemer simbolične oznake dobijo ekspresivno moč in premaknejo prostorsko strukturo tuzemskega k prostoru absolutnega, vsečasovnega kronotopa. Bela barva v povezavi s smrtjo napotuje na prostor prehoda vidnega sveta v drugo vrsto (belo predstavlja združitev vseh barv svetlobnega spektra v nebarvo) in odpiranje nove dimenzije v dojemanju bistva trajanja. Kajti »le mostovi in nagrobni spomeniki pričajo o zgodovini ali identitetah, ki šele takrat, iz praznine smrti kot njihovega izhodišča, živijo naprej svoji neprimerljivi navzočnost in odsotnost« (Bošković 2013: 627). Redukcija motivov omogoči svojevrstno *praznoto prostora* za nalaganje pomenov in izpisovanje zgodbe. To je okrepljeno s situacijo ustavitve človeškega, mehanično reduciranega časa, katere dodatni signal je ustavitev nenavtihtih ur fra Petra.

Iz slojev tega Andričevega romana se projektira ontološka konstanta zgodbe in pripovedi. In ravno tu, v prostoru med tistim, kar se dejansko dogaja in česar se ne da spremeniti, in tistim, po čemer se hrepeni, vendar ni dostopno, dobi estetska dimenzija polno moč izžarevanja. Strinjamo se z ugotovitvijo, da »[p]ozitivna reprezentacija odsotnega, prekrivanje z znaki izmikajočega, samo potrjuje, da so znaki obsojeni na neobežitev in neoznačitev in da je vsako branje obsojeno na dostop do tega prostora narativne in simbolične resnice nepredstavljenega« (Bošković 2013: 627). Na tej ravni, pomembni za sodobno zasnovano literarnovedno perspektivo, lahko govorimo o *reaktualizaciji* vsebin Dvorišča. Te imajo regresivno-projektivno simbolično funkcijo, ker se njihovo resnično humanistično projektiranje osvetli šele v odsotnosti oziroma šele z epiloškega položaja. To pa je odprava vseh dvorišč, vseh oblik dehumanizacije sveta. Pretvorba epiloga v pra/začetek napotuje na drugačen, metasimbolični konstrukt – možnost preseganja vseh zaprtosti.

¹⁷ »Pa sem se pomenkoval z njim prisrčno in preprosto, kakor se nisem znal in se nisem mogel nikoli, dokler je bil tu in dokler sva se videvala« (Andrić 1966: 103).

¹⁸ »I stanem da se otimam. Branim se u sebi« (Andrić 1963: 116).

¹⁹ »vsemu je odvzel resnično obliko, vsemu pa dal isto barvo in isti videz« (Andrić 1966: 5).

VIRI IN LITERATURA

- Ivo ANDRIĆ, 1963: *Prokleta avlija*. Zagreb, Beograd, Sarajevo, Ljubljana: Mladost, Prosveta, Svjetlost, DZS.
- , 1966: *Prekleta dvorišče*. Ljubljana: Prev. P. Flerè. Ljubljana: DZS.
- Dragan BOŠKOVIĆ, 2013: Bez imena i znaka: Nihilizam Andrićeve figuracije mostova. *Slavistična revija* 61/4. 621–29.
- Michel FOUCAULT, 1998: *Zgodovina norosti v času klasicizma*. Prev. Z. Erbežnik. Ljubljana: Studia humanitatis.
- , 2004: *Nadzorovanje in kaznovanje. Nastanek zapora*. Prev. Drago B. Rotar. Ljubljana: Krtina.
- Radomir V. IVANOVIĆ, 2006: *Andrićeve mudronosna proza*. Novi Sad: Zmaj.
- Reinhard LAUER, 1987: *Poetika i ideologija*. Beograd: Prosveta.
- Jurij Mihajlovič LOTMAN, 2004: *Semiosfera*. Novi Sad: Svetovi.
- , 2010: *Struktura umetniškega teksta*. Prev. B. Kraševac. Ljubljana: LUD Literatura.
- Pol RIKER [Paul RICOEUR], 1993: *Vreme i priča*. Sremski Karlovci, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Milivoj SOLAR, 1988: *Roman i mit. Književnost – ideologija – mitologija*. Zagreb: August Cesarec.
- Sanja STANIĆ, Josip PANDŽIĆ, 2012: *Prostor u djelu Michela Foucaulta*. Zagreb: Socijalna ekologija. 225–45.
- Boris USPENSKI, 2013: *Semiotika umetnosti: Poetika kompozicije: Semiotika ikone*. Prev. B. Kraševac. Ljubljana: LUD Literatura.
- Slobodan VLADUŠIĆ, 2012: Andrić in hibridna identiteta. Prev. Đ. Strsoglavac. *Slavistična revija* 60/2. 213–22.

SUMMARY

As has been observed in a number of studies, Andrić's novella *Prokleta avlija* is an exceptionally complex text made of cyclically arranged narrative situations realized on several narrative levels. Through their intermediary agency and with the changes of temporal segments the relation between the narrative instance and the story is perpetually multiplied. With the syntagm used in the title—the specific initial signal for entering the text—Andrić projected a psychologically and ethically negative chronotope and a semantic condensation of the novella's meaning. Enclosure of space and its demonic materialization, vis-a-vis the timelessness of spiritualization and humanization, are strongly reflected both on the framework and on the semantic layers of the central story. At the same time, it suggests free and open narrative space, which eliminates temporal delineation of the narrated and projects its relative and flexible incorporation in the story. At this level, which is an important basis for contemporary critical perspective, we can talk about *re-actualization* of certain content and meanings of Andrić's poetics and aesthetics, all the more for the fact that they predictably resist any attempt at a complete scientific decoding (as all great accomplishments of human intellect largely do).

Iz črnogorščine prevedla Đurđa Strsoglavac.

UDK 821.161.1.09Tolstoj L. N.:75:929Munch E.

Julija V. Arkhangelskaya

Tulska državna pedagoška univerza L. N. Tolstoja, Rusija
archangelju@yandex.ru

LEV TOLSTOJ IN EDVARD MUNCH V KONTEKSTU DOBE IN KULTURE — SLOGOVNE VZPOREDNICE

Članek je posvečen primerjalni opredelitvi nekaterih vidikov življenja in ustvarjanja dveh izjemnih predstavnikov evropske kulture 19. in 20. stoletja – Leva Tolstoja in Edvarda Muncha. Analiza se posveča tako glavnim temam njunega ustvarjanja kot tudi slogovnim posebnostim njunih reprezentacij temeljnih konceptov kulture na prelomu stoletij.

Gljučne besede: kulturni koncept, umetniška slika sveta, svetovnonazorska in umetniška prelomnica, eksistencialna groza umetnika, slogovne posebnosti, namerna nepopolnost oblike, potujitev

The article is devoted to comparative characteristics of some aspects of life and creative work of two outstanding representatives of the late 19th–20th-century European culture: Leo Tolstoy and Edvard Munch. The analysis deals with both the main themes of their creative work and stylistic features of their representation of basic concepts of culture of the epoch at the turn of the century.

Keywords: cultural concept, artistic picture of the world, turning point in ideology and creative work, existential horror of the artist, stylistic features, intentional imperfection of form, defamiliarization (“*ostranenie*”) effect

Zdi se, da dva tako različna umetnika, kot sta Lev Tolstoj in Edvard Munch, nimata dosti skupnega. Lev Tolstoj je bil veliki predstavnik ruske književnosti 19. stoletja (t. i. »zlatega« veka) in splošno priznan klasik umetnosti realizma, Edvard Munch pa je veliki norveški ekspresionist, čigar ustvarjanje kaže predvsem umetniške dosežke slikarstva 20., ne pa 19. stoletja.

Vseeno je ob natančnejši seznanitvi z njuno ustvarjalnostjo mogoče opaziti na prvi pogled presenetljive skupne poteze: te niso omejene zgolj na kronologijo (oba sta živel v istem obdobju; Munch je bil Tolstojev mlajši sodobnik), biografijo (številna, za oblikovanje osebnosti ključna dejstva so pri obeh nenavadno podobna) ali tematiko (najpomembnejše teme ustvarjanja pri obeh sovpadajo), temveč so značilne tudi za stilistiko njunih del.

V članku se ne ukvarjamo z umetniškimi smermi, ki sta jima umetnika pripadala, temveč s širšim kulturnim kontekstom obdobja na prehodu iz 19. v 20. stoletje, o temah, ki so bile pomembne za oba velika umetnika, in o specifikah udejanjanja teh tem. S tem ne mislimo na neposreden vpliv ali prototipe (prim. poznane študije o Munchu in Dostojevskem, Munchu in Strindbergu ali Munchu in Christianu Krohgu); naš namen je raziskati, kako dva sodobnika, ki pripadata različnim narodoma, ki sta različnega porekla in sta bila deležna različne vzgoje, odražata koncepte obdobja, kot so življenje, smrt, ljubezen, strah, vera (Bog), ženska itd.

Oba sta bila zgodaj deležna priznanja. Leta 1852 – Tolstoj je bil takrat star 24 let – je v deveti številki ruske revije *Sodobnik* (*Современник*) izšla njegova povest *Detinstvo*. Povest, ki jo je uredništvo naslovlilo *Zgodba mojega detinstva*, je takoj vzbudila pozornost tako kritike kot bralcev (Зверев, Туниманов 2006: 75–82). Leta 1889, ko je Munch dopolnil 26 let, je imel v norveški prestolnici Kristianiji (Oslo) že svojo prvo samostojno razstavo (Prideaux 2005: 124).

Raziskovalci v ustvarjanju obeh avtorjev opozarjajo na pomen avtobiografije; oba sta namreč navdih najpogosteje črpala iz lastnih življenjskih dogodkov (Prideaux 2005: 39; Басинский 2010). Tako Tolstoj kot Munch sta zgodaj osirotela: Tolstoju je umrla mama, ko je bil star poldrugo leto, očeta pa je izgubil pri devetih (Бушканец 2008: 9), Munch je brez mame ostal, ko je bil star pet let, nekaj let kasneje sta mu za tuberkulozo umrla starejša sestra Sophie in brat Andreas. Tudi Tolstojev najljubši starejši brat je mlad umrl za tuberkulozo (Мардов 2003: 144–47) Biografi se strinjajo, da so tragični dogodki v marsičem vplivali njuna pogleda na svet (Löwenfeld 1901, Bischoff 2000: 9–10); v ustvarjanju obeh je tema smrti postala pravzaprav glavna tema.

Pri Tolstoju sta smrt oziroma strah pred smrtjo prisotna praktično v vseh pomembnih delih, celo v *Abecedniku*, v zgodbah za otroke in v knjigah aforizmov. Spomnimo na znamenite strani *Vojne in miru*, na katerih so opisane smrti male kneginje Bolkonske, Petje Rostova, starega kneza Bolkonskega in mučna smrt njegovega sina Andreja, ki podleže ranam, ter množično umiranje vojakov na bojiščih. Spomnimo na *Tri smrti* in *Smrt Ivana Iljiča*, v katerih je smrt glavna tema, na povesti *Hadži Murat*, *Kreutzerjeva sonata* itd. In koliko Tolstojevih junakov konča svoje življenje s samomorom! Vsem znana Ana Karenina, Nehljudov v *Zapiskih markerja*, Fjodor Protasov v drami *Živi mrtvec* in Jevgenij v *Hudiču*. Življenje in smrt sta dve najpomembnejši kategoriji Tolstojeve filozofije in njegovega umetniškega sveta. Smrt je po Tolstoju neposredno povezana s tem, kako pravilno (morda bi bila celo primernejša beseda *pravično*) je človek živel, saj je Tolstoj verjel v zmago duhovnega življenja nad smrtjo (Прокопчук 2009: 466–68).

»Angeli strahu, žalosti in smrti me spremljajo od dneva, ko sem se rodil,« priznava Munch v svojem dnevniku (mimogrede naj opozorimo na še eno značilno posebnost – oba umetnika sta ves čas življenja pisala dnevnik). Na svojih platnih slikar nenehno upodablja umirajoče: *Bolni otrok* (1886), *Soba umirajočega* (1895), *Ob smrtni postelji/Agonija* (1895), *Smrt v bolnikovi sobi* (1896), *Dekle ob postelji umirajoče matere* (1897–1899).

Druga, za oba umetnika zelo pomembna je tema narave in mesta. Narava je blagoslovljena in daje moč umetnosti, mestno okolje pa je agresivno in predstavlja prostor nemira. Tako čutita in v to sta prepričana Tolstoj in Munch. Poglejmo npr. znameniti začetek romana *Vstajenje*:

Naj so si ljudje, ki se jih je bilo zbralo nekaj sto tisoč na majhnem kraju, še tako prizadevali, da bi iznakazili zemljo, na kateri so se gnetli; naj so jo še tako zabijali s kamenjem, da ne bi nič raslo na njej; naj so še tako trebili sleherno travico, ki se je prerila na vrh; naj so še tako kadili s premogom in nafto; naj so še tako obrezovali drevje in preganjali vse živali in ptice – pomlad je bila celo v mestu pomlad. Sonce je grelo, trava je oživljala, rasla

in zelenela povsod, če je le niso postrgali, ne samo na bulvarskih tratinah, ampak tudi med kamnitimi ploščami; breze, topoli in krhlika so razgrinjali smolnato, dišeče listje; popki na lipah so se napenjali in pokali; kavke, vrabci in golobi so si po spomladni navadi že veselo pripravljali gnezda in muhe so brenčale ob zidovih in se grele na soncu. Rastline, ptice, žuželke, otroci, vse je bilo veselo. A ljudje, veliki, odrasli ljudje, niso nehali varati sebe in mučiti drug drugega. Za sveto in važno ljudje niso imeli tega pomladnega jutra, ne te toplote božjega sveta, ki je bila dana vsem ljudem v blagor – lepote, ki se je nagibala k miru, soglasju in ljubezni – [...] za sveto in važno so imeli to, kar so si sami izmislili, da bi gospodovali drug nad drugim. (Tolstoj 1986: 37)

Podobno mesto prikazuje slika *Večer na ulici Karla Johana* (1892): množica malomeščanov z živalskimi izrazi na obrazih se po mestni ulici približuje gledalcu, v nasprotni smeri pa se s hrbtom proti gledalcu pomika osamljena moška figura; ta tu ni med svojimi in z množico ne najde skupne poti (Bjornstad, Stoverud, Sutcliffe 2001).

Tolstoj je svoje življenje delil med mestom (imel je lastno hišo v Moskvi) in družinskim posestvom Jasna Poljana. Prav tu je v neposrednem stiku z naravo osrednje Rusije preživel večji del svojega življenja, tu je najlažje delal in tu je napisal svoja najboljša dela. Tolstoju ljube koticke Jasne Poljane srečamo na straneh *Vojne in miru*, v *Rodbinski sreči*, v *Ani Karenini* ter v mnogih drugih delih (Милонов 2002: 20–46).

Tudi Munch si je nenehno prizadeval, da bi zapustil mesto in živel bližje naravi ter iz nje črpal svoj navdih. V mladosti je vsako poletje preživel v majhnem obmorskem mestecu Åsgårdstrand na zahodni obali Oselskega fjorda (Bischoff 2000: 31). Narava je na njegovih platnih redko vesela, prej melanholična ali celo tragična: *Krajina: Maridalen pri Oslu* (1881), *Mesečina na Oselskim fjordom* (1891), *Mesečina* (1895), *Bela noč* (1901), *Gozd* (1903), *Thuringewald* (1905), *Zimska pokrajina, Elgersburg* (1906), *Zima, Kragero* (1912), *Val* (1921) idr.; morda mu zato pravijo »skandinavski melanholik«.

Pomembno mesto v umetniškem svetu Edvarda Muncha in v ustvarjalnem laboratoriju ter življenju Tolstoja ima podoba ženske. Z udejanjanjem te podobe so povezane teme ljubezni, ljubezni in smrti ter nasprotij med žensko in moškim. Ideal matere, žene in pomočnice se v drugi polovici Tolstojevega življenja in ustvarjanja umakne drugim ženskim podobam (Мардов 2005). V *Ani Karenini*, *Očetu Sergiju* in *Kreutzerjevi sonati* srečamo zapeljivko, hudičevko oziroma žensko kot pohotno samico. Podobno protislovna čustva so pretresala tudi Munchovo dušo, udejanjila pa so se v delih, kot so *Pepel* (1894), *Madonna* (1895), *Ljubosumje* (1895), *Ločitev* (1896), *Vampir* (1897), *Moški in ženska* (1899) in *Smrt Marata I.* (1907). V upodobitvah ženske se Munch pomika od upodobitve idealne ženske podobe (neomadeževane in nedolžne) prek podobe ženske, ki uteleša erotično počelo, k ženski, ki prinaša smrt. Munchova ženska je tako tolažnica kot tudi fatalka, včasih tudi oboje hkrati (Bischoff 2000: 44, Prideaux 2005: 242).

V življenju in pogledu na svet obeh umetnikov je opaziti prelomno točko, ki je v marsičem določala njuno nadaljnjo življenjsko pa tudi ustvarjalno usodo. Pri Tolstoju se je ta prelom zgodil konec 70-ih let 19. stol., povod zanj pa je bila izkušnja izjemno močnega vznemirjenja, ki je vplivalo na vse njegovo življenje ter predstavlja

prelomnico v njegovem svetovnem nazoru. V septembru 1869 na poti v Penzensko gubernijo (kamor se je odpravil z namenom, da bi tam kupil posestvo) je Tolstoj ob prenočevanju v mestu Arzamas doživel napad strahu in tesnobe, povezan z mislimi o smrti. »Pred dvema dnevoma sem prenočeval v Arzamasu in z menoj se je zgodilo nekaj neobičajnega. Bilo je dve zjutraj, strašno sem bil utrujen, zaspan sem bil in nič me ni bolelo, nenadoma pa so me obšli tako strašna tesnoba, strah in groza, kot jih še nisem občutil,« je Tolstoj pisal svoji ženi Sofji Andrejevni (83: 168). Izraz *arzamaška groza* srečamo tudi v nedokončani Tolstojevi povesti *Zapiski blazneža*:

Že sem se ulegel, toda brž ko sem legel, sem na lepem poskočil od groze. In tesnoba, tesnoba – prav takšna, kakršno imaš pred bruhanjem, samo da duhovna. Bilo je grozljivo, strašno. Zdi se, da te je strah smrti, če pa se spomniš, pomisliš na življenje, te je strah umirajočega življenja. Življenje in smrt sta se nekako zlivala v eno. Nekaj mi je paralo dušo na kose in je ni moglo razparati. [...] In nenadoma se je v meni spet zganila *arzamaška groza*. [...] Ustrašil sem se in ustavil. Pograbila me je vsa *arzamaška* [...] *groza*, samo da stokrat hujša. (Tolstoj 2007: 11–17)

Od takrat dalje se je začel izraz *arzamaška groza* v zasebni družinski frazeologiji Tolstojevih uporabljati kot simbol za zmedeno in katastrofalno duševno stanje. V sodobni ruščini se je izraz po razširjenosti približal krilaticam, saj je je razen v Tolstojevi družini in pri bližnjih rabljen tudi v sodobnem ruskem jeziku, čeprav gre nedvomno za rabo, ki je omejena na biografske in literarnovedne raziskave, povezane z osebnostjo ali ustvarjanjem samega Tolstoja, kakega drugega umetnika ali v smislu pretresa.

Nekaj podobnega Tolstojevi *arzamaški grozi* je nekoč očitno doživel tudi Edvard Munch in ta pretres je vzpodbudil nastanek ene njegovih najbolj znanih slik – *Krika*. V obdobju med 1893 in 1910 je ustvaril štiri različice te slike v različnih tehnikah in eno litografijo. Raziskovalci njegovega ustvarjanja v njej vidijo simbol samote, obupa in odtujenosti na pragu 20. stoletja ter napoved obeh svetovnih vojn, revolucij in ekoloških katastrof (Bischoff 2000: 54). Munch v dnevniku 22. januarja 1892 takole opiše stanje, ki ga je navdahnilo, da je ustvaril sliko:

Šel sem po cesti z dvema prijateljema. Sonce je zahajalo in začutil sem val melanholije. Nebo je nepričakovano postalo krvavo rdeče. Ustavil sem se, se na smrt utrujen naslonil na ograjo in gledal na plameneče oblake, ki so kot kri in meč viseli nad modro-črnim fjordom in mestom. Prijatelja sta odšla dalje, jaz pa sem stal, trepetajoč od strahu, in čutil ogromen, neskončen krik, ki je preveval naravo.

Ne glede na to, kako interpretiramo svoje občutke ob *Kriku*, je očitno, da je na sliki upodobljena umetnikova eksistencialna groza. V času nastajanja dela in kasneje je bil umetnik v depresiji, razmišljal je o samomoru (Munch 2005: 163) in leta 1908 so ga zaradi duševne motnje sprejeli v psihiatrično kliniko v Københavnu, kjer je skupno preživel več kot pol leta (Сельц 1995: 67–68). Zanimivo je, da je o samomoru razmišljal tudi Tolstoj, samomorilske misli pa ima tudi njegov *alter ego* – Konstantin Levin v romanu *Ana Karenina*. Še več, v pridvornih krogih so večkrat razpravljali o »neuravnovešenosti« Tolstojevih poznih del v očeh javnosti, označevali so ga za blaznega ter predlagali, da se ga osami ter loči od družbe (Гыцев 1960: 64). In tu ni

šlo zgolj za polemično retoriko. Leta 1887 se je Tolstoj dejansko zdravil – sicer ne v psihiatrični kliniki, temveč na lastnem posestvu v Jasni Poljani, kjer je na ženino zahtevo ob pomoči zdravnikov okrevljal po *živčni razrvanosti* (Кулижников 1999: 144).

V zadnjih desetletjih življenja se je Tolstoj oddaljil od uradne religije, kar se je odrazilo tudi v delih, kot so: *V kaj verujem* (1884), *Združitev, prevod in analiza štirih Evangelijev* (prvi zvezek je izšel leta 1892, drugi 1893 in tretji 1894) ter v nekaterih drugih. Učil se je stare grščine in hebrejščine z namenom, da bi razumel vso globino izvirnih evangelijskih besedil, jih ustrezno prevedel v ruščino in razložil. Posledica teh Tolstojevih prizadevanj je bilo njegovo uradno (z odločbo Svetega sinoda leta 1901) izobčenje iz cerkve in razglasitev njegovih del za škodljivo branje. A to seveda ne pomeni, da je Tolstoj izgubil vero, v svojih delih je le predlagal njeno »očiščenje« od vse navlake in zablod, sam pa je do konca življenja ostal (na svoj način) globoko veren.

Tudi Munch se je v 80-ih letih odrekel religiji, vendar iz drugačnih vzrokov in z drugačnimi posledicami. Pred njegovimi otroškimi očmi sta v strašnih mukah umrli najprej mama, nato pa še sestra, česar po njegovem mnenju Bog ne bi smel dopustiti. Muncha označujejo kot radikalnega individualista: v zrelih letih je verjel le v tako nesmrtnost, ki si jo lahko sam zagotovi s svojo umetnostjo. V tem pogledu je povredna njegova slika *Sonce* (eno od treh del, ki jih je naslikal za univerzitetno dvorano v Oslu) – mogočna panteistična, skoraj poganska abstrakcija.

Tako Tolstoj kot Munch sta se vsakemu svojemu delu posvečala precej časa. Znano je, kako veliko popravkov je v svoje rokopise vnašal Tolstoj, njegova žena Sofja Andrejevna pa je možu pomagala s prepisovanjem čistopisov del, nekaterih tudi večkrat (roman *Vojna in mir* naj bi tako prepisala vsaj šestkrat). Poleg tega obstaja nekaj različic večine pisateljevih del, o čemer priča dejstvo, da velik del do danes najpopolnejše izdaje avtorjevih zbranih del v devetdesetih zvezkih predstavljajo prav različice (Толстой 1928–1958). Prav tako je splošno znano dejstvo, da tudi številne Munchove slike obstajajo v več različicah: *Bolni otrok* na šestih platnih (1886, 1896, 1907, 1907, 1925, 1927) in *Krik* na štirih slikarskih platnih ter kot litografija (med letoma 1893 in 1910).

Paradoksalno je, da mnogi Tolstojevi bralci – med njimi tudi znani pisatelji, kritiki in literarni zgodovinarji – opozarjajo, da se zdi, da je Tolstoj osebni slog daleč od popolnega.

Kakšna moč! Oblika se zdi nerodna, obenem pa tako neskončna svoboda, kako strašno neizmernegega umetnika je čutiti v tej nerodnosti! Trikrat *ki* in dvakrat *očitno* v eni frazi. Povedano je slabo, kot bi namesto s čopičem slikal s cunjjo, a kakšna fontana brizga izpod teh *ki*, kakšna prožna, sloka in globoka misel in kakšna vpijoča resnica se skrivata za njimi! Berete in vidite med vrsticami, kako se visoko na nebu dviga orel in kako malo mu je ob tem mar za lepoto njegovega perja. Misel in lepota podobno kot orkan in val ne smeta poznati običajnih in določenih oblik. Njuna oblika je svoboda, ki je ne omejujejo nikakršne sodbe o *ki* in *očitno*.

Tako je o Tolstoju pisal njegov mlajši sodobnik pisatelj Anton Čehov v nedokončanem odlomku z naslovom *Pismo* (Дерман 1959: 142). Podobno sodi še en klasik

ruske književnosti 19. stol. Vladimir Korolenko: »Nedodelan slog, celo prav razpuščen ... Nepravilne, pogosto zapletene fraze je najti vsepovsod. Vendar nad vsem tem utripa neka posebna, umirjeno veličastna nota, ki zapletenemu in neblešččemu Tolstojevemu slogu daje nenavadno moč in neopredeljivo lepoto« (Korolenko 1957: 445). Vsi brez izjeme ugotavljajo, da je *nepopolnost* Tolstojevega sloga načrtna in posebej ustvarjena. A zakaj? Zakaj je pisatelj to potreboval? Očitno je želel, da bralec v njegovih delih ne bi videl le zaporedja lepih, izpiljenih fraz, temveč bistvo tega, kar želi pisatelj povedati. Namerna nepopolnost oblike mora po avtorjevi zamisli ustavljati, zavirati branje ter siliti bralca, da se poglobi v bistvo zapisanega. V traktatu *Kaj je umetnost?* (1898) Tolstoj neposredno zapiše, da umetnost ne sme imeti nič skupnega z lepoto in da je resnični namen umetnosti v tem, da posreduje čustva enega človeka vsem drugim.

Podobno težnjo po nepopolnosti oblike (poimenujmo jo tako) odkrivajo umetnostni zgodovinarji tudi v nekaterih Munchovih delih. Umetnik si je prizadeval, da bi s svojih slik odstranil odvečno lepoto in blišč: slike je dlje časa puščal na prostem, da so obledele, na njih je kasneje celo puščal sledi ptičjih iztrebkov. Na njegovih slikah raziskovalci odkrivajo sledi voska, na znameniti sliki *Bolni otrok* so ostale poteze, ki jih je umetnik naredil z obratno stranjo čopiča, s katero je s platna strgal barvo (Bischoff 2000: 10). Zakaj? Morda si je prizadeval, da ne bi prikazal lepote upodobitve, temveč strah pred smrtjo, bolečino v umetnikovi duši? Na razstavi cikla slik *Friz življenja* v Berlinu leta 1902 se je Munch odločil, da odstrani okvirje: gledalec mora uzreti bistvo upodobljenega in nič ne sme odvracati njegove pozornosti.

Verjetno ni pretirana domneva, da sta si slikar in pisatelj na ta način prizadevala za učinek *potujitve* (Шкловский 1983: 15), poskušala sta presenetiti gledalca oziroma bralca in otežiti ter tako osvežiti recepcijo besedila in umetniškega platna. Šklovskij je pisal o potujitvi kot o umetniškem postopku, ki ga je Tolstoj uporabljal pri oblikovanju podob (med drugim tudi v romanu *Vojna in mir*), vendar se nam zdi, da je v delih Tolstoja in Muncha potujitev prisotna tudi v povsem slogovnem, formalnem smislu – kot potujitev oblike, ki naj prenese poudarek bralčeve pozornosti na vsebino.

Primerne rabe postopka otežene oblike (kot ene od pojavnosti mehanizma potujitve) pogosto srečamo pri Tolstoju, še posebej so prisotni v skladenjskem oblikovanju njegovih besedil. Raziskovalci tako opozarjajo, da je osebnemu Tolstojevemu slogu lastna skladenjska redundantnost, ki se običajno kaže v pogostem (med drugim tudi emfatičnem) ponavljanju besed in frazemov ter v pleonastičnih in mnogočlenih skladenjskih konstrukcijah (Карпов 1987: 13; Архангельская 2008: 102–17). Vse to je posledica didaktičnosti njegovega ustvarjalnega načina: Tolstoj uči in poskuša bralcu dokončno pojasniti vse. V nasprotju s tem je Munch mojster kratkosti. Pogosto pretрга »pripoved« in vedno pušča mnogo odprtih vprašanj.

Analiza osnovnih etap življenjskih poti, glavnih tem v ustvarjanju in priljubljenih slogovnih postopkov dveh izjemnih predstavnikov evropske kulture na prelomu 19. in 20. stol. – Leva Tolstoja in Edvarda Muncha – je torej pokazala, da sta si mojstra ne glede na razlike v narodnosti, poreklu in vzgoji nedvomno podobna, in to ne zgolj v biografskih dejstvih, temveč tudi po temah, ki sta jim v ustvarjanju namenjala največ pozornosti. Njuni eksistencialni uvidi so se v mnogem izkazali za preroške, načini upodobitve umetniških podob pa za inovativne.¹

¹ Raziskava je bila opravljena v Rusiji v skladu z nalogo za izvršitev državnih del na področju znanstvene dejavnosti v okviru temeljnega dela državne naloge NIR, št. 1706.

VIRI IN LITERATURA

- Ulrich BISCHOFF, 2000: *Munch*. Köln: Benedikt Taschen Verlag GmbH.
- Ketil BJØRNSTAD, Torbjørn STØVERUD, Hal SUTCLIFFE, 2001: *The story of Edvard Munch*. London: Arcadia.
- Raphael LÖWENFELD, 1891: *Leo N. Tolstoj, sein Leben, seine Werke, seine Weltanschauung*. Berlin: Wilhelmi.
- Edvard MUNCH, J. Gill HOLLAND, 2005: *The private journals of Edvard Munch: We are flames which pour out of the earth*. Wisconsin: UP.
- Sue PRIDEAUX, 2005: *Edvard Munch: Behind the Scream*. New Haven: Yale University Press.
- Lev TOLSTOJ, 2007: *Izповed*. Prev. Borut Kraševc. Ljubljana: CZ.
- , 1986: *Vstajenje*. Prev. V. Levstik. Ljubljana: CZ.
- Юлия АРХАНГЕЛЬСКАЯ, 2008: *Фразеология в дискурсе Л.Н. Толстого*. Тула: Изд-во Тул. гос. пед. ун-та им. Л.Н.Толстого.
- Павел БАСИНСКИЙ, 2010: *Лев Толстой: Бегство из рая*. Москва: Астрель, АСТ.
- Ефим БУШКАНЕЦ, 2008: *Юность Льва Толстого. Казанские годы*. Казань: Kazan-Kazanь.
- Николай ГУСЕВ, 1960: *Летопись жизни и творчества Льва Николаевича Толстого, 1891–1910*. Москва: Художественная литература.
- Абрам ДЕРМАН, 1959: *О мастерстве Чехова*. Москва: Советский писатель.
- Алексей ЗВЕРЕВ, Владимир ТУНИМАНОВ, 2006: *Лев Толстой*. Москва: Молодая гвардия.
- Александр КАРПОВ, 1987: *Стилистический синтаксис Льва Толстого*. Тула: Приокское книжное издательство.
- Владимир КОРОЛЕНКО, 1957: *О литературе*. Москва: Гослитиздат.
- Григорий КУЛИЖНИКОВ, 1999: *Лев Толстой и медицина (в хронологическом освещении с указанием литературных источников)*. Москва: Творч. центр «Сфера».
- Игорь МАРДОВ, 2003: *Лев Толстой на вершинах жизни*. Москва: Прогресс-Традиция.
- Игорь МАРДОВ, 2005: *Лев Толстой. Драма и величие любви: Опыт метафизической биографии*. Москва: Прогресс-Традиция.
- Николай МИЛОНОВ, 2002: *Русские писатели и Тульский край: Очерки по литературному краеведению*. Тула: Изд-во ТГПУ им. Л.Н. Толстого.
- Юрий ПРОКОПЧУК, 2009: *Жизнь и смерть. Л.Н. Толстой: энциклопедия*. Сост. и науч. ред. Н.И. Бурнашова. Москва: Просвещение.
- Жан СЕЛЫЦ, 1995: *Эдвард Мунк*. Москва: слово/slovo.

Лев Толстой, 1928–1958: *Полное собрание сочинений в 90 томах*. Москва: Гослитиздат.

Виктор Шкловский, 1983: *О теории прозы*. Москва: Советский писатель.

SUMMARY

The aim of the article is to analyze the ways in which the great artistic contemporaries, Leo Tolstoy and Edvard Munch—so different in terms of their nationality, origin, and upbringing—depict the most important concepts of the late 19th–20th-century European culture. The article also attempts to examine correlations in the methods of depiction of these concepts in the artists' work.

Early death of relatives, early fame, an important spiritual turning point with radical consequences and effect on the future life and work, a departure from official religion—comparison and analysis of these similar circumstances of physical and spiritual existence of the two genius artists from the turn of the century leads the author to the conclusion that many parallels in their artistic comprehension of reality were not accidental.

These parallels particularly concern the most important themes of their work, such as the theme of death (which became one of the central in the work of both artists), the opposition between nature and the city, the image of the woman in dynamic development, i.e., from chastity and innocence (in the first part of artistic work) to personification of erotic or even diabolic origin (in the second part).

The author is mainly interested in how the brilliant artists created their works, therefore much attention is paid to the analysis of the methodology involved in image realization. Both Tolstoy and Munch spent much time on each of their works and made numerous corrections. Moreover, many variants of the same work of both authors are in existence. Nevertheless a paradoxical pattern can be pointed out: both artists were striving for “imperfection” of form. They tried to obscure or even remove excessive beauty from their works—from words and syntactic constructions or colors—to achieve the effect of defamiliarization (“*ostranenie*”), i.e., to impede and at the same time freshen the perception of the text or painting by the reader or observer and to shift the attention to the subject of their work.

Iz ruščine prevedla *Darja Markoja*.

UDK 821(4).09-1

Marián Milčák

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

marianmilcak@gmail.com

K PREMENI SUBJEKTA V SODOBNI POEZIJI (NA PRIMERU ZBIGNIEWA HERBERTA IN RUDOLFA JUROLEKA)

V težnji, da bi poudarili posebnosti pesniškega besedila, se v sodobni poeziji v več literaturah in pri različnih avtorjih dogaja, da avtorji uporabijo postopek, ki pomeni temeljno spremembo konvencionalnega prvoosebnega lirskega subjekta (»jaz«) v hipostazirani subjekt. Nova podoba pesniškega subjekta je dominantni del širših epizirajočih tendenc, ki prestopajo meje posameznih nacionanih literatur ter prispevajo k bogatitvi pesniške in avtorske poetike. Pesniškega besedila s hipostaziranim subjektom namreč ni mogoče dojemati zgolj kot sam sebi namenjen premik od konvencionalnega lirskega subjekta. Ne gre le za mitološko, ampak tudi za historično-družbeno refleksijo personalnega subjekta, ki zgodovinsko neredko odpove, ne deluje. Je le poskus poudarjenega in posebnega umetniškega upodabljanja človeških usod, ki so posajene v konkreten zgodovinski kontekst včasih bolj (Zbigniew Herbert), včasih pa manj izrazito (Ted Hughes).

Ključne besede: sodobna poezija, subjekt, pesem, identiteta, hipostazirani subjekt, poljska literatura slovaška literatura, metoda, refleksija, simbol

In an effort to defamiliarize the poetic text, poets in various literatures use a procedure that is a substantial transformation of the conventional lyrical subject "I" to the so-called "hypostatized subject". This new form of the poetic subject is a predominant feature of broader epicizing tendencies that cross borders of national literatures and enrich authorial poetics. However, a poetic text with the hypostatized subject cannot be perceived only as a shift from the conventional lyrical subject that is an end in itself. Most authors use it not only as a mythological but also a social and historical reflection of a human personal subject that was failed by history. It is an attempt at a marked and distinctive artistic rendering of human destiny that is embedded to a lesser (Zbigniew Herbert) or greater (Ted Hughes) degree in a particular historical context.

Keywords: contemporary poetry, subject, poem, identity, hypostasized subject, Polish literature, Slovak literature, method, reflection, symbol

Določeno aluzijo na Descartesa¹ in na njegovo metodo racionalizma² dajejo pesmi Zbigniewa Herberta, enega najpomembnejših poljskih pesnikov. Tukaj citirane pesmi

¹ Pojem subjekt je uvedla kartezijanska filozofija novoveškega racionalizma. Z metodičnim dvomom je prispela do spoznanja *Cogito, ergo sum*, kar je pomenilo temeljni preobrat k filozofiji jaza (gl. npr. Anzenbacher 1991: 137).

² Capra (1992: 15–16), piše, da je na izhodiščih kartezijanske paradigme–delitve prirode na dve med seboj neodvisni področji (duhovno-razumski svet in materialno-snovni svet) – »svet razumljen kot množstvo ločenih objektov in dogajanj. Okolje prirode je sestavljeno iz ločenih delov, namenjenih različnim interesnim skupinam. Necelosten pogled se prenese tudi na družbo, ki je razdeljena na narode, rase, verske in politične skupine. Prepričanje, da so vsi ti deli v nas, v našem okolju in v družbi dejansko izolirani, lahko štejemo za glavni vzrok sedanje družbene, ekološke in kulturna krize. Odtujilo nas je od prirode in bližnjih. Prineslo je v oči bijočo nepravilno razdelitev naravnih virov ter povzročilo ekonomsko in politično zmedo, nenehno naraščajoči val nasilja, spontanega in institucionaliziranega, in onesnaženje okolja, v katerem življenje pogosto postaja fizično in psihično nezdravo«.

so v poljskem jeziku izšle v zbirki z naslovom *Wiersze wybrane (Izbrane pesmi, 2005, razdelek Pan Cogito/Gospod Cogito)* in *Raport z obleżonego Miasta i inne wiersze (Poročilo iz obleganega mesta, 1998)*, v češkem jeziku kot izbor z naslovom *Posláni pana Cogito (Sporočilo gospoda Cogita, 1991)*, v slovenskem jeziku pa je Herbertova poezija dostopna v knjigi *Beli raj vseh možnosti (1992)*, v zbirki *Rovigo-Epilog viharja (2013)* ter v številnih revialnih objavah.

V Herbertovih pesniških besedilih se kaže zanimiv pojav. Tako imenovani lirski subjekt se absentira, njegovo funkcijo pa nadomesti gospod Cogito. (Pod terminom lirski subjekt razumemo njegov konvencionalni pomen, kakor ga navajajo priročniki literarne teorije; tega pomena seveda nočemo reducirati samo na lirski »jaz« v prvi osebi, marveč mu puščamo njegovo razširjeno veljavo in ga prenašamo tudi na drugo osebo ednine – na »ti« –, ki je v praksi manj frekventna – ter tudi na prvo osebo množine »mi«.) S tretjo osebo – »on/ona« – se srečujemo tudi v tekstih drugih avtorjev. Transfiguracijo lirskega subjekta lahko štejemo za splošno uporabno, v razmerju do poetike pesniškega teksta neomejujočo, a vendarle določujoče načelo.

Možno bi bilo tudi reči, da realizacija lirskega subjekta v pesniškem tekstu krepi epizirajoče tendence, ki izrazito eliminirajo subjektiviteto izpovedi, vendar ne tudi drugačnost in edinstvenost avtorske poetike. Herbertova polemika z Descartesom se ne odvija dosledno, pač pa pesnik pristopa k njej pravzaprav samo na filozofsko-historični ravni.

Avtor se namreč v nekaterih pesmih vrača h konvencionalnemu lirskemu subjektu (jaz, ti, mi). Njegovo »odločitev« obravnavamo, da je v korist gospoda Cogita in v škodo »jaza«, kar zadeva poistovetenje s filozofsko relativizacijo subjekta prej v etičnem smislu kot pa v smislu neobstajanja, subjektove »smrti«, ki jo poudarjata posmoderna filozofija in znanost.

Gospod Cogito je izraz skepse in nezaupanja v človeški, personalni subjekt, ki je v minulem stoletju moralno odpovedal. Biti hoče potrđitev, hkrati pa tudi ironija njegovega razum.³ Takšen vzgib in napetost sta karakterizirajoča dejavnika v procesu transfiguracije lirskega subjekta iz subjekta »jaz« v subjekt »on«, torej ju je možno razumeti kot še posebej poudarjeno prvino.

Cogito je kompliciran bolj kot njegov avtor ne samo zaradi tega, ker mu sam avtor ne privošči možnosti svobodnega razmišljanja in ravnanja. Človekovo nepredvidljivo odločanje med pogumom in strahom govori o zapletenosti človeškega značaja, a tudi o tem, zakaj se avtor trudi, da bi se Cogitu še bolj približal, a se hkrati hoče od njega distancirati. Gospod Cogito namreč »stoji« na dveh neenakih, različnih nogah:

O dwu nogach Pana Cogito

[...]

lewa noga normalna

rzekłbyś optymistyczna

trochę przykrótka

chłopięca

w uśmiechach mięśni

z dobrze modelowaną łydka

³ Gre za zavračanje racionalizma kot edino pravilnega ali vzvišenega, nadrejenega principa. S te pozicije Herbert (ne le v pesmi Pan Cogito myšli o krvi / Gospod Cogito premišljuje o krvi) opaža tragične posledice uveljavljanja racionalizma kot prevladujoče tendence v novejši zgodovini.

prawa
 pozał się Boże -
 chuda
 z dwiema bliźniami
 jedną wzdłuż ścięgną Achillesa
 drugą owalną
 bladoróżową
 sromotną pamiątką ucieczki

lewa
 skłonna do podskoków
 taneczna
 zbyt kochająca życie
 żeby się narażać

prawa
 szlachetnie sztywna
 drwiąca z niebezpieczeństwa

tak oto
 na obu ogach
 lewej którą przyrównać można do Sancho Pansa
 i prawej
 przypominającej błędnego rycerza
 idzie
 Pan Cogito
 przez świat
 zataczając się lekko
 (Zbigniew Herbert, 2005: *Wiersze wybrane.*)

Gospod Cogito, kot potrjuje tudi navedena pesem, v resnici ni nastal kot posledica filozofske spekulacije in sklepanj o mestu subjekta v sodobni subatomski fiziki, ampak izvira iz Herbertove človeške in avtorske empirije. V času, ki ga živimo z avtorjem vred, so »poniknila jasna merila dobrega in zla, resnice in laži, posameznik pa je postal igrača mogočnih kolektivnih gibanj, spretnih pri sprevačanju vrednot, tako da je črno postalo belo, zločin hvalevredno dejanje, očitna laž pa aksiom, veljaven za vse. Še več – jezik je postal lastnina ljudi, ki imajo moč, kajti oni so uvedli monopol nad sredstvi obveščanja ter lahko poljubno spreminjajo pomen besed. Zaradi tega je posameznik izpostavljen dvojnemu napadu. Na eni strani mora o sebi razmišljati kot o posledici, rezultatu socialnih, ekonomskih in drugih elementov. Na drugi strani pa preostanek lastne avtonomije najde svojo potrditev v totalitarnem karakterju politične moči. Takšne okoliščine povzročajo, da je vsaka (iz)poved o človekovih zadevah negotova.« (Miłosz 1990: 92)

Herbertova kritika razuma in subjekta je povezana s tragedijo totalitarnega režima in njegove vladavine na Poljskem (v tem smislu je historična), seveda pa je povezana tudi s transpomensko refleksijo disproporcij znanstvenih odkritij ter iz njihovega značaja neizpeljanih moralnih posledic (v tem smislu je filozofska). Herbertovi teksti so

pričevanje o dispariteti nekontrolirano hitrega razvoja znanosti v razmerju do tako rekoč stagnirajočega duhovnega razvoja človeštva, ki s svojimi degeneriranimi moralnimi dispozicijami⁴ ni sposobno ali noče prevzeti odgovornosti za potencialno destruktivne mehanizme, imanentne izsledkom tako imenovanega znanstvenega napredka:

Pan Cogito myśli o krwi

[...]
 chorym
 otwierano tętnice
 i lekkomyślnie spuszczano
 drogocenny płyn
 do cynowej misy

nie wszyscy wytrzymywali
 Kartezjusz szeptał w agonii
Méssieurs épargnez –⁵

2
 teraz wiemy dokładnie
 że w ciele każdego człowieka
 skazańca i kata
 płynie zaledwie
 cztery pięć litrów
 tego co nazywano duszą ciała

kilka flaszek burgunda
 dzbanek
 jedna czwarta
 pojemności wiadra

mało

Pan Cogito
 dziwi się naiwnie
 dlaczego to odkrycie
 nie wywołało przewrotu
 w dziedzinie obyczajów

powinno przynajmniej skłonić
 do rozsądnej oszczędności

nie wolno jak dawniej
 rozrzutnie szafować
 na polach wojen
 na placach kaźni

⁴ V tem smislu Herbertova etika ne pozna kompromisa, saj ravnodušnost v razmerju do zla šteje za še hujše zlo.

⁵ Ljudje, varčujte!

naprawdę jest tego niewiele
mniej niż wody nafty
zasobów energetycznych

stało się jednak inaczej
wyciągnięto wnioski haniebne

zamiast powściągliwości
rozzutność

ścisły pomiar
umocnił nihilistów
dał większy rozmach tyranom
wiedzą teraz dokładnie
że człowiek jest kruchy
i łatwo go wykrwawić

cztery pięć litrów
wielkość bez znaczenia
tak więc tryumf nauki
nie przyniósł obroku duchowego
zasady postępowania
moralnej normy

to mała pociecha
myśli Pan Cogito
że wysiłki badaczy
nie zmieniają biegu rzeczy

ważą za ledwie tyle
co westchnienie poety

a krew
płynie dalej...

(Zbigniew Herbert, 1998: *Raport z oblężonego Miasta i inne wiersze.*)

Za gospoda Cogita (kot sledi iz konteksta navedenih pesmi) je odločujoče spoznanje, da ni neživa stvar,⁶ ki zdaj in za zmeraj ohranja svojo nespremenljivo podstat. Sodi pač k ljudem in je eno izmed bitij, obdarjenih z zavestjo, ki pa se iz strahu in ker so ljudje šleve, dajo zaslužniti ali kupiti od oblasti, ali pa, obrnjeno, zaradi svoje plemenitosti in poguma okušajo življenje kot nenehno trpljenje in upor. Da bi avtor pokazal na potencialno negativne karakterne lastnosti človeškega subjekta, ki končajo v kolaboraciji, ovajanju, prestrašenosti, zahrbtnosti in ubijanju, Herbert pelje gospoda Cogita do mejnih situacij.

⁶ Za evropsko (tudi poljsko) poezijo je vojna pomenila definitivni razkroj humanističnih programov. V obdobju po vojni pa odstopanje od negotovega (odpovedujočega se) človeka k stvarem, ki so nespremenljive: »Za predmetom se namreč pri Herbertu razprostira polje človeških bojev in trpljenja, tako da sta stol ali miza dragocena zaradi tega, ker nista zbegana s človeškimi lastnostmi, zato je jima lahko zavidamo.« (Milosz 1992: 92.)

V tej legi se gospod Cogito kaže kot negotov subjekt preizkušnje. (Gre za komplicirano, toda zaupno in znano podobo, v kateri je mogoče uzreti človeka prejšnjega stoletja v enaki meri na strani krivcev kot na strani žrtev.) Nas zanimajo predvsem tisti Herbertovi teksti, v katerih avtor prepušča gospodu Cogitu vlogo analizirajočega subjekta. Transfiguracija lirskega subjekta z »jaz« na »on«, ki na bralca učinkuje tako rekoč z epskim odmikom in objektivizirajočim dojmom (sam avtor govori o gospodu Cogitu kot o liku),⁷ ni udeležena pri mitiziranju objektivitete, kakor bi se morda zdelo na prvi pogled. Gospod Cogito, razumljivo, ni in noče biti resničen, dejansko obstajajoč. Pa vendar je v pesniškem tekstu očitna razlika med tradicionalnim lirskim subjektom »jaz« v prvi osebi in subjektom »Cogito«.

Avtor ne glede na to, ali se tega zaveda ali ne, s preferiranjem poimenovanega subjekta, ki pa se najpogosteje prezentira v tretji osebi, oblikuje bralčevi fantaziji odprtejši, hkrati pa tudi konkretnější in oprijemljivejši subjekt, kot je subjekt »jaz«. Hkrati neanonimnost, tj., da avtor daje subjektu ime in naznači tudi fiziognomične karakteristike, taisti subjekt – imenujmo ga hipostazirani subjekt – omogoča tudi kot skrivnost, aluzijo, simbol in pomensko neenozačen, odprt znak, kar je pri tradicionalnem lirskem subjektu komajda možno pričakovati. Poetika hipostaze subjekta je poseben postopek v poeziji, avtorjeva odločitev pa je, ali se bo zanjo odločil pri tvorbi teksta, ki pripoveduje ne le o nam znanem svetu. To seveda ne pomeni, da je tradicionalni lirski subjekt presežen.

Avtor ve, da takšna sistemska odločitev pomembno vpliva na konfiguracijo teksta, zato mora njegova poetika, če se hoče bralca notranje dotakniti, zelo skrbno reflektirati značaj predtekstovnih, dejanskih in empiričnih impulzov, ki se morajo na adekvaten način transformirati na fiktivne motive pesmi. Konfiguracija teksta je potem zadeva avtorske posebnosti.

V korist realizacije poetike hipostaziranega subjekta govori dejstvo, da uveljavljanje tega postopka doslej ni privedlo do umetniško neobvladljivih pesniških tekstov, marveč do vrhunskih dosežkov, ki so se približali avtorskemu mojstrstvu, kakršnega izpričujejo ne le pesmi Zbigniewa Herberta, ampak tudi pesmi Teda Hughesa (*Jamski ptiči*), Mile Haugove (*Praljubezem, Dama z enorožcem, Alfa kentavri/Pralaska, Dama s jednorožcem, Alfa Centauri*) in Erika Grocha (*Baba Jaga: Elegije/Baba Jaga: Žalospevy*). Pri tej trditvi se opiramo na lastno, morda omejeno bralsko izkušnjo in spoznanje, da je hipostazirani subjekt v takšnih tekstih najpogosteje izraz nekakšnega mitološkega bitja, ki pa v resnici ne obstaja. Torej bi bilo naivno in neprofesionalno, če bi za takšen vstop v deskovno dejanskost obdolžili avtorja, da je skonstruiral samim sebi namenjene rituale, kakor je storila kritika v zvezi z elegijami Erika Grocha *Baba Jaga*. Fikcija in resničnost sta različna sistema, zato ju ni mogoče niti poljubno kontaminirati niti aplicirati pravil enega sistema v drug sistem.

K najpomembnejšim lastnostim, ki pomagajo razlikovati hipostazirani subjekt od dugih tipov lirskega subjekta, sodi njegovo obstajanje v tretji osebi ali očitna ana-

⁷ Izbor poezije Zbigniewa Herberta *Poslání pana Cogito* (1991) v anotaciji uvaja naslednja avtorjeva pripomba: »V vsakem primeru gospod Cogito ni niti persona niti maska, marveč najbrž ... metoda. Poskus izolirati, „objektivizirati“, kar je sramotno, individualno in subjektivno. V različnih pesmih imam do tega lika različen odnos (večjo ali manjšo distanco).«

logija z likom v proznem tekstu. Vendar ne smemo pozabiti niti na njegove očitno marginalne lastnosti, recimo na dejstvo, da je nosilec atipičnega imena s konotacijsko globino in da ima (včasih) karakterne ali vsaj vizualno poudarjene fiziognomične poteze, ki bralčeve predstavnosti ne omejujejo, marveč ji pomagajo konkretizirati končno podobo.

Dokler je hipostazirani subjekt v svoji polnosti avtonomen in njegova neodvisnost po našem nazoru meji na prepričanje, da avtor o subjektu ne more premišljati kot o bitju, podrejenem njegovim nagibom, ampak prej kot o svojem potencialnem partnerju, je avtorska samostilizacija zgolj virtualna, podobnih privilegijev pa subjektu ne daje. Avtor, razumljivo, v tekstu ni ustvarjalec direktnih portretov hipostaziranega subjekta.⁸

Bralec dobi končno predstavo postopoma, pogosto s težavo, na osnovi bralske izkušnje z več teksti v knjigi, ne le enega samega. Koncept tovrstne predstave se ne realizira izolirano, ampak v celostnem komunikacijskem toku ter v tesni povezavi z bralčevim hotenjem dekodirati estetsko informacijo, neponovljivo implementirati pomene v tekstu ter tako pesniški izpovedi podeliti smisel.

Rečeno drugače: proces recepcije poteka paralelno z oblikovanjem predstave, pri čemer se v tem simultanem gibanju imanentno mobilizirajo bralčeve raziskovalne in spoznavne ambicije. Ne gre torej za mehanično dodajanje lastnosti hipostaziranemu subjektu, tako da bi o hipostaziranemu subjektu bilo v vsaki novi pesmi povedano to, kar še ni bilo izrečeno, in tudi ne za to, da bi o njem bila fiksirana kakšna namišljena, fiktivna podoba, četudi samo začasno. Hipostazirani subjekt je, paradoksalno, kljub svojskemu izrazu nestalen in dinamičen fenomen.⁹ Utemeljenost navedene trditve moremo preveriti samo relativno, in sicer z naslednjimi posameznimi zgledi:

Jaga Baba kuha kosilo

Jaga Baba kuha kosilo
in v kuhinji pleše svoj pokvarjeni
ples
in bobna po votlih duplih
duše
in prižiga plin z enim samim glasnim
krikom
s sebe strga umazanijo
in jo praži v lastnem salu,
ki curlja iz por kože
in lusk.
Nazadnje je ponosna na svoja dejanja
in čista
kot konica
mrličeve kose.

(Erik Groch, 1995: Jaga Baba kuha kosilo, prev. Andrej Rozman)

⁸ Transfiguracija subjekta v hipostazirano lego lahko po našem mnenju pri produkciji pesniškega teksta odpre prostor takšnim deformacijam, ki bi pri tradicionalnem lirskem subjektu bile le stežka uresničljive.

⁹ Wolfgang Welsch (1993: 134) analogno navaja odprto in prehodno (oz. »pomnoženo«) identiteto subjekta. Na temelju lastnih interpretacij izpeljuje, da »za subjekt ni značilno personalno lastništvo samega sebe, ampak tisto, kar nosi pečat arhaičnih reminiscenc, a tudi odprtih možnosti.«

Vranego

Vran je zasledoval Odiseja, dokler se ni obrnil kot črv, ki ga je pojedel.

Ko se je hudo spoprijel s Herkulovima gadoma, je pomotoma zadavil Dejaniro.

Zlato, iz Herkulovega pepela nataljeno, je elektroda v Vranovih možganih.

Med pitjem Beowulfove krvi, v njegovo kožo povit, Vran občuje s strahovi iz starih mlak.

Njegove peruti so trdi hrbet njegove edine knjige, njena edina stran on sam – v čvrstem črnilu.

Tako torej strmi v močvaro preteklosti kot ciganka v kristalno kroglo prihodnosti,

kakor kak leopard v plodno deželo.

(Ted Hughes, 1995: Vran, prev. Venio Taufer)

Različne podobe lirskega subjekta v sodobnih pesniških tekstih so lahko izraz posameznikove socialno zapletene identitete. Po Welschu »človek ni noben samoustvarjen izsledek domnevne avtonomije, marveč pridobiva eksistenco v določeni prehodni konstelaciji ter obliko v vnaprej danih pogojih; vse to se dogaja bolj na zunaj kot pa v notranjosti njega samega. Ni pomembno to, da bi se takšni konstelaciji upirali ali se jo trudili ignorirati. Pomembno je, da smo jo zmožni prepoznati in v njej živeti. Človeka ne ustvarja samoljubna in rigidna identiteta, marveč mu je usojena prehodna identiteta, ki se je šele mora naučiti dojemati ter se nanjo v svojem razmišljanju uglašiti.« (Welsch 1993)

Iskanje subjektive identitete je tipično tudi za del stvaritev Rudolfa Juroleka. Življenjski in avtorski princip iskanja v njem samem najde naravno analogijo. Ustvarjalni postopek se zrcali v metaforičnem potovanju, fiktivna pot spet kaže na avtorski status. Motiv iskanja (ki je jasno vidna Jurolekova avtorska pot) je v njegovih najnovejših tekstih mnogopomenska in odprta intenca, ki naj kaže dvom v kakršnokoli finaliteto. Tema iskanja in iskateljstva ni v umetnosti nič prevratnega, subverzivnega ali redkega. V Jurolekovem podajanju je premaknjena v neobičajno, poudarjeno podobo Iskalca.

EksPLICITNI Iskalec pri tem ni edini (in v svojem iskanju omejujoči) medij. Ni subjekt, ki komentira, doživlja ter na temelju empirije tudi vrednoti življenje in njegove usodne ali banalne peripetije kot univerzalno uporabno ideologijo. Nasprotno, struktura teksta spominja na forum, na katerem Iskalec pripoveduje svojo repliko enako prepričljivo kot Jakob z Rána, Filozof z enako možnostjo kot Teozof, Poet, Tralala, Baladij, Marginalij, Rambo in Ironik, in to enakovredno s Puščavnikom ali Patrom:

Poeta: Čo povedať tomuto ľudstvu? Nič.
 Prihovárať sa vzduchu,
 rastline, zvierat'u, slnku.
 Od nich sa učiť láske a pravde,
 priatelit' sa s nevinnosťou a divou
 prostotou.
 Nemám jazyk, aby som vedel rozprávať,
 ale mám pátos a slová
 a čosi nepomenovateľne boľavé,
 aby som mohol horieť.
 Niečo podobné
 majú aj stromy, hviezdy a oheň.

Filozofus: Oheň – preexponovaná túžba dreva dosiahnúť
 nebo.

Hľadač: Putujem v priestoroch
 niekoľkých slov: ráno, nebo,
 kopec, hniezdo...
 Nikdy som nevedel,
 čo je to písať básne.
 Môj spôsob je putovanie.
 Som plachý tulák,
 milenec rána a večera,
 teplej zeme
 a studených hviezd.

(Rudolf Jurolek, 1996: *Putovanie Jakuba z Rána.*)

Za razliko od lirskega subjekta, ki je v tekstu najpogosteje predstavljen v konvencionalni prvi osebi/obliki »jaz«, Iskalca tukaj ni več princip nekakšne nedotakljivosti, izjemnosti in vzvišenosti. Postaja le ena, a ne edina možnost, ki vključuje tudi riziko zmote. Hkrati pa eliminira nevarnost lastne glorifikacije, grožnjo edine resnice, definitivnega odkritja, iznajdbe, privlačnega privida cilja.

Konfiguracija tega pesniškega teksta z domnevno sugestijo žanrskega pomikanja k drami ni sama sebi namen. Iskalec ima svoje igralce in protiigralce, ki bi svoje monologe (oz. replike) lahko nekajkrat zamenjali. Bistvena je, čeprav je le formalna, pluralnost subjektov, grajena na principu ironije ali samoironije (Rambo, Tralala, Ironik ...) Hipostaza subjekta je v tem tekstu specifična in neponovljiva: lirski subjekt sam po sebi ne obstaja, a vendar nagovarja bralca z dvanajstimi glasovi.

Takšna polifonija, pomnožitev hipostaziranega subjekta avtorju omogoča, da v tekstu predstavi več gledišč, ne da bi se pri tem porušila notranja enovitost posameznih pozicij. Težiščna sta lika Iskalca in Jakuba z Rána. Iskanje torej za bralca postane velika pesniška pustolovščina, njen smisel pa transcendentira v cilj človeškega življenja. Opustiti iskanje pred poslednjim dihom bi pomenilo doživeti fiasko. Iskanje (odgovorov na temeljna vprašanja o sebi in svetu), usmerjeno od razumljivega k nerazumljivemu, od znanega k neznanemu, od doživetega k nepredstavljenemu skriva v sebi svoj pravi smisel. Navidezna gotovost je v tem iskanju nadomeščena z navide-

zno negotovostjo, slutnja je večja in globlja od kateregakoli spoznanja. Relativizacija subjekta, njegova pomnožitev ne diskvalificira v besedilu nobene filozofske pozicije. Je izraz avtorskega pogleda od zgoraj in njegove zrelosti.

Naša ambicija v tem razmišljanju ni bila izoblikovanje nove tipologije lirskega subjekta, marveč – z določenimi poenostavitvami – sledenje napredujočemu procesu transfiguracije subjekta v takšno obliko, ki bi v končni režiji avtorja peljal do učinkovitosti in prepričljivosti teksta.¹⁰ Konfiguracija teksta se vselej formira v napetosti med resničnostjo in fikcijo, med konkretnim, razsežnim svetom ter minimalnim obsegom pesmi, ki svet oblikuje bodisi v pestre in neresnične podobe bodisi mimetično do podobe, če ponovimo za Czesławom Miłoszem, ki je nasledek strastnega pehanja za resničnostjo.

VIRI IN LITERATURA

- Arno ANZENBACHER, 1991: *Úvod do filozofie*. Praga: SPN. 137.
- Fritjof CAPRA, 1992: *Tao fiziky*. Bratislava: Gardenia. 15–16.
- Zbigniew HERBERT, 1991: *Posláni pána Cogita*. Praga: Československý spisovatel.
- , 1998: *Raport z obležonego Miasta i inne wiersze*. Wydawnictwo Dolnośląskie. 83.
- , 2005: *Wiersze wybrane*. Izbr. in ur. R. Krynicki. 3. izd. Krakov: Wydawnictwo a5. 182.
- Czesław MIŁOSZ, 1990: *Svědectví poezie*. Praga: Mladá fronta. 92.
- Wolfgang WELSCH, 1993: *Estetické myslenie*. Bratislava: Archa. 134, 136.
- Erik GROCH, 1991: *Baba Jaga: Žalospevy*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 21–22.
- , 1995: *Jaga Baba kuha kosilo*. Prev. A. Rozman. *Vilenica 1995*. Ur. V. Taufer. Ljubljana: DSP.
- Ted HUGHES, 1986: *Jeskynni ptáci*. Praga: Odeon. 79.
- , 1999: *Vran*. Prev. V. Taufer. Ljubljana: Študentska organizacija Univerze, Študentska založba. 60.
- Rudolf JUROLEK, 1996: *Putovanie Jakuba z Rána*. Námestovo: Štúdio F. 15–16.
- Adam SVETLÍK, 1997: *Poetika presahu*. Báčsky Petrovec: Kultúra. 89.

¹⁰ Ne podlegamo dvomu, da je tradicionalni lirski subjekt (jaz) za razliko od hipostaziranega subjekta nasproten Welschevi predstavi o subjektu in pri percepciji pogojuje vznik bolj ali manj iluzorne, neredko tudi nezavedne identifikacije z avtorjem. Slednje zaradi neizrazitosti in ustaljenosti bralcu omogoča (kar v primeru hipostaziranega subjekta ne more veljati) poistovetenje z lirskim subjektom do take mere, da tekstovno situacijo dojema kot svojo lastno. Ta problem na tem mestu omenjamo tudi zato, ker nekateri avtorji (gl. npr. Svetlík 1997: 89) sami inštruirajo bralca, naj lirskega subjekta v tekstu ne razume samo kot nekakšen substitut avtorja, pač pa kot njegovo avtentično manifestacijo. Pesem tako ne izraža odnosa lirskega lika, ampak avtorja samega (v našem primeru gre za Víťazoslava Hronca).

SUMMARY

The paper examines one of the most significant tendencies in contemporary poetry. In an effort to defamiliarize the poetic text and to extend its possibilities of depiction, authorial strategies of poets in several literatures (including Zbigniew Herbert, Ted Hughes, Erik Groch, Rudolf Jurolek) introduced a new type of the lyrical subject, the so-called “hypostatized subject”, according to its fictional qualities

The majority of poetic texts confirm that the new form of the subject—the shift from an expected subject “I” to a hypostatized subject that is less expected by the reader—is an important element of the configuration that significantly influences the structure of the poem. The hypostatized subject can “exist” as a mythological being in an atemporal or mythological context or can become a reflection of a historical human being whom a totalitarian regime alternately puts in the victim and perpetrator roles (Zbigniew Herbert).

The author of the article did not attempt to devise a new and coherent typology of subjects, but rather to understand how the poetics of the hypostatized subject influences the artistic quality of poetry.

Iz slovaščine prevedel *Peter Kuhar*.

OCENE – POROČILA – ZAPISKI – GRADIVO

O SLOVNICI SODOBNEGA ČEŠKEGA JEZIKA (1. DEL 2010, 2. DEL 2014)

Václav Cvrček a kol.: *Mluvnice současné češtiny 1 (Jak se píše a jak se mluví)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum. 2010. 354 str.; Jarmila Panevová a kol.: *Mluvnice současné češtiny 2 (Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu)*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum. 2014. 292 str.

Vsekakor je bila za oba glavna avtorja in za njune sodelavce sestava slovnice na osnovi aktualnega jezikovnega gradiva iz korpusov – glavni vir je češki narodni korpus z dvema govorjenima korpusoma v Pragi in Brnu – najprej izziv, potem pa tudi veliko delo: predstaviti stanje sodobne češčine z novim aktualnim gradivom. Verjetno bi se tega dela veliko težje lotila, če ne bi imela na razpolago tudi tako obsežnega korpusa jezikoslovnih razprav o češčini, ki ga premore češko jezikoslovje – če ne naštevam bolj specializiranih monografij, je za sodobno češčino bistvo zbrano v trizvezkovni akademijski slovnici *Mluvnice češtiny 1–3* (1986/87, Praha: Academia). V obeh delih *Mluvnice současné češtiny* je vsa upoštevana jezikoslovna literatura tudi navajana v rubriki Strokovni viri, bolj eksplicitno pa se nanjo sklicuje in jo tudi sproti besedilno navaja avtorica drugega skladijskega dela *Mluvnice 2* Jarmila Panevová. Za nastanek *Mluvnice současné češtiny 1, 2* sta bila torej izpolnjena dva osnovna pogoja: obsežen korpus jezikoslovnih študij in obsežen korpus besedil, ustrezno besedilnotipsko, oblikoslovno in skladijsko označen.

Čeprav je drugi del slovnice *Mluvnice současné češtiny 2 (Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu)* Jarmile Panevové s sodelavci vsaj navzven logično vsebinsko nadaljevanje prvega dela slovnice *Mluvnice současné češtiny 1 (Jak se píše a jak se mluví)* Václava Cvrčka s sodelavci, pa se pristop oz. odnos obeh glavnih avtorjev do dosedaj doseženega in tudi v popisu in opisu sodobnega gradiva bistveno razlikuje. *Mluvnice současné češtiny 1, 2* torej vsaj vsebinsko ni enovito oz. koherentno delo, zato ga bom predstavila posamič, in sicer z vidikov namena, uporabnosti in presežkov.

Mluvnice současné češtiny 1 (Jak se píše a jak se mluví) Václava Cvrčka s sodelavci (v nadaljevanju *Mluvnice 1*) je po besedah avtorja opisna slovnica, zasnovana izključno na oblikoslovno in skladijsko označenem gradivu. Po načelu popisa dejanskega jezika se avtor zelo eksplicitno odreka vsakršnemu vrednotenju in uporabnostni hierarhizaciji. Tovrstna slovnica s poudarjenim razmerjem govorjeno x zapisano je lahko namenjena samo dobro jezikovno osveščenemu in tudi dovolj suverenemu uporabniku, ki so mu osnovna oz. izhodiščna normativna načela v lastnem jeziku jasna in se na podlagi tega dodatnega informativnega opisa in popisa lahko samo še dokončno odloči o določenih funkcijsko-stilski rabi. In če zagovarjamo samo popis trenutne jezikovne rabe z več možnostmi v govorjeni in zapisani češčini, je navsezadnje najoptimalnejši popis jezika že dobro programsko zasnovan pisno-govorni korpus z vsemi oblikoslovno-skladijskimi podatki na sproti ažuriranem besedil-

nem gradivu; slednje namreč zagovarja avtor te slovnice in ji s tem vsaj posredno odreka njeno osnovno poslanstvo. K poudarjani uporabnosti usmeritvi slovnice pa bi sodilo tudi sprotno navajanje jezikoslovnih virov, iz katerih avtor črpa opredelitve. Še posebej se pogreša dokumentiranost jezikoslovnih trditev, ki jim avtor nasprotuje ali pa z njimi polemizira; samo na koncu knjige navajani jezikoslovni viri niso v skladu niti z uporabnostno zasnovo slovnice, še manj z raziskovalnimi načeli. Sicer pa avtor na eni strani zagovarja 'koncept minimalne intervencije' v jezikovno stanje (19) v smislu le popisa uporabljenih jezikovnih različic, na drugi strani pa sam zapada v pavšalna vrednotenja in trditve v smislu, da npr. pojem *spisovná čeština* (slovenjen kot *knjižna češčina*) ni povezan z jezikoslovnimi ugotovitvami oz. opredelitvami (23). Samo poimenovanje, ki postane termin, namreč ne more biti »zmotno«, lahko pa se ga glede na spremenjene predstave o pojmu redefinira, dopolni, ali sčasoma tudi utemeljeno zamenja. Tudi večno živi in aktualni češki pojem »prožne stabilnosti« v jeziku deskriptivni in preskriptivni vidik ne obravnava izključevalno – tj. če je deskriptivno pojmovanje izhodiščno in prevladujoče, s tem ne izloča osmišljanja in utemeljevanja določene jezikovne rabe, navsezadnje je bistvo uporabe jezika v uza-veščanju rabe in ne v a priori prepovedih. Osmišlja in utemeljuje pa se tako sistemsko oz. predvidljivo rabo kot tudi nesistemsko oz. nepredvidljivo rabo. Znotraj opisa dejanske rabe pa je treba upoštevati tako stil kot normo, in slednja je nekaj osnovnega, v osnovi vezanega na pomenske in izrazne utemeljitve, ki so razvojno zasnovane. V tej slovnici pa je bilo avtorjevo vodilo zgolj in samo opis rabe brez vsakršnega vrednotenja in jezikoslovnega komentiranja in odraz tega so milo rečeno poenostavljene predstavitev današnje češčine v poglavjih 1 Splošno o jeziku, 2 Splošno o češčini, 3 Razvoj češčine, 4 Fonetika in fonologija, 5 Leksikologija, 8 Uvod v skladnjo, 9 O besedilu in stilu (Stilistika), 10 Pisni sistem. Izvzemam poglavji 6 Tvorjenje besed in 7 Morfologija v smislu oblikoslovja. Pri tvorjenju besed avtor poudari, da so tvorjenke predstavljene z vidika sodobnega govorca češčine, kar naj bi to že pomenilo: po predstavitvi sodeč verjetno to pomeni osredinjenje na razmerji tvorjeno x netvorjeno, motivirano x motivirajoče s poudarkom na logično-pomenskih razmerjih – z vidika tvorjenja oz. pomenotvorja so poudarjene mutacija, modifikacija in transpozicija, kar pa v primerjavi z obsežno predstavitvijo češkega besedotvorja v *Mluvnicе češtiny I* (1986: 191–526), če odmislimo vsa druga starejša in mlajša specializirana dela o besedotvorju v češčini, seveda nima dodane vrednosti.

In kaj novega oz. informativnega bi lahko ponudilo besedotvorje nove leksike? Začeli bi lahko že z omembo, ki velja tudi za slovenščino, da večina novih poimenovanj sodi med besednozvezne lekseme. Informativno in tudi primerjalno koristno bi bilo vedeti, ali in koliko teh besednozveznih leksemov prehaja tudi v poenobeseditev, v sklapljanje ali v zlaganje; s tega vidika so pri nas aktualni npr. leksemi kot *vikend hiša*, *bungalov naselje*, *aperitiv bar*, *bivak vreča* ipd. Glede na novo gradivo bi torej pričakovali natančnejšo tipološko obravnavo besednozveznih leksemov, poenobesedenj in konverzij. Novo gradivo bi moralo prinesiti vsaj opozorila pa tudi obravnave sprememb kategorialnih sestavin in lastnosti, npr. *kolesarka* ni več samo 'ženska na kolesu' ampak tudi 'kolesarska steza', in še *informativec* 'informativni dan' in 'voditelj informativne oddaje', *terenec* 'terensko vozilo' in 'terenski delavec', *trojček* 'izpit iz treh vsebinsko povezanih predmetov', 'paket treh telekomunikacijskih

storitev' in 'sodelovanje treh političnih strank' ipd. Avtorjeno stališče, da leksemi z *ne-* niso tvorjenke, jih pa vseeno navaja, ostaja neutemeljeno. Glede na korpusno izhodišče bi pričakovali naštevaje zglede glede na pogostnost rabe in ne abecedno. Tako koncipirane obravnave imajo tudi enkratno možnost opozoriti na kategorialna oz. slovnicična odstopanja glede na dosedanjo slovnicično rabo, pa tega ni, vsaj ne dovolj eksplicitno, da bi vsak bralec kar najhitreje prišel do tovrstnih podatkov.

Korpusni pristop še najbolj upraviči poglavje 7 Morfologija – po besednih vrstah pregledno in dovolj izčrpno informira o rabi, zlasti o variantni rabi. To poglavje namreč daje kar nekaj informativno koristnih oz. uporabljivih podatkov: zastopanost besednih vrst v slovarju primerjalno z razmerji besednih vrst v besedilih in v govorjeni češčini (132), pogostnost rabe sklonov v češčini (141) in spisek samostalnikov, ki so najpogosteje nepravilno sklanjani (148), čeprav se avtor zelo eksplicitno vzdržuje normativnih sodb. Z vidika današnje rabe je koristna predstavitev rabe samostalnikov glede na različno funkcijsko-stilno vlogo besedil, tj. v strokovnih, publicističnih, leposlovnih in praktičnosporazumevalnih besedilih (134). Znotraj obravnave vsake sklanjatve so sprotni popisi variantnih rab sklonskih oblik (143–195) in sprotni izpisi teh sklonskih različic glede na razmerje zapisano x govorjeno. Opozorjeno je na nihanje rabe spola, in sicer na aktualna nihanja v razmerjih moško neživo – žensko/srednje, srednje – žensko kot na posledico specifične skladijske rabe, npr. *godalni kvartet* 'inštrumentalno delo' nasproti *godalni kvarteto* 'inštrumentalni sestav', dvojina ostaja pri parnih organih organizmov. Kot rečeno, poglavje o oblikospreminjevalni morfologiji prinaša največ uporabnih korpusnih podatkov o rabi, brez funkcijsko-stilnega komentiranja rabe ali kakršnega koli vrednotenja. Primerjalno s slovenščino je povedna tudi raba kratkih in dolgih oblik zaimkov (212), raba predlogov v funkcijsko-stilno različnih besedilih (284–288) in raba različic členkov v razmerju zapisano x govorjeno (295–298).

Mluvnice současné češtiny 2 (Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu) Jarmile Panevové s sodelavci (v nadaljevanju Mluvnice 2). V nasprotju z avtorjem prvega dela slovnice glavna avtorica drugega dela Jarmila Panevová jasno napiše, da je glavni namen drugega dela slovnice zaobjeti in predstaviti skladnjo čeških besedil 90-ih let 20. stoletja s pomočjo drevesnih zgradb, ki so bile v letih od 1997 do 2006 izdelane za skladijsko označitev Praškega odvisnostnega korpusa (Prague Dependency Treebank /PDT/) in za skladijsko označevanje korpusov sploh. Avtorica je od začetka tvorno sodelovala pri nastajanju praškega skladijsko označenega korpusa in za izhodišče skladijske analize je izbrala funkcijski popis skladnje (s vsemi odvisnimi razmerji na vseh nivojih skladnje), čeprav pri reševanju prikaza posameznih skladijskih pojavov upošteva tudi vse druge relevantne češke jezikoslovne vire o skladnji. Ker je bil glavni cilj postaviti češčini ustrezno skladijsko označitev v besedilnih korpusih, je bilo treba poiskati ustrezno izrazno označitev za prav vse različne tipe besedilnih zgradb – v korpusu z 40 odstotki publicistike, 20 odstotki ekonomskih sporočil, 20 odstotki poljudnozanantvenih besedil in z 20 odstotki strokovnih besedil je bilo treba skladijsko označiti npr. tudi idiome, frazeme, matematične formule, športne izide ipd. Prednost in hkrati težavnost skladijskega označevanja korpusa besedil torej je, da ponuja kar najbolj različne možnosti skladijskopomenskih zgradb povedi, ki jih je treba ustrezno skladijsko označiti, nič se

namreč ne sme preskočiti ali izpustiti. Za namene skladenjskega označevanja je bilo potrebno različna skladenjska razmerja oz. odvisnosti čim bolj ustrezno vektorsko prikazati v smislu »korenskih dreves«, kjer je edini koren vsakemu drevesu lahko samo povedek glavnega neodvisnega stavka; vertikalna postavitev v skladenjskem drevesu izraža odvisnostna razmerja med jedrnim in odvisnim delom, horizontalna postavitev pa odraža razvrstitev v stavku od leve proti desni. Drugo vprašanje pa seveda je, do katere mere lahko drevesni prikaz skladenjskih odvisnosti zaobseže diateznost med pomensko/globinsko zgradbo in površinsko/stavčnočlensko zgradbo. Za skladenjskega označevalca je namreč bistvena izhodiščna skladenjskopomenska zgradba sporočila, ki pa je v dejanskem besedilu lahko izražena v tvorniku ali trpniku, z nezaznamovano stavo besed ali z upoštevanjem členitve po aktualnosti. Sledenje skladenjskim drevesom je zahtevno in tudi sledenje vsem uporabljenim krajšavam in simbolom, zato bi moral biti tudi seznam uporabljenih stavčnočlenskih krajšav in simbolov predstavljen že ob predstavitvah vseh drevesnih različic, in ne šele na koncu knjige (277–282); zato pa so sproti predstavljeni vsi udeleženci in udeleženske vloge v pomenski zgradbi poročil (28–29). Besedilnemu diktatu korpusa in njegovemu skladenjskemu označevanju z vektorskimi drevesnicami je podrejena jezikoslovna obravnava vseh dejansko rabljenih skladenjskopomenskih razmerij, ki so (bila) jezikoslovno obravnavana v različnih jezikoslovnih delih tudi češkega jezikoslovja in so tu zaobjeta po poglavjih 1 Skladnja z vidika odvisnostnih razmerij, 2 Tipi odvisnostnih razmerij, 3 Diateza in alternacija, 4 Koordinacija, apozicija, parenteza, elipsa, 5 Koreferenca, nedoločniške zgradbe, nominalizacija, 6 Členitev po aktualnosti in 7 Soodvisnost morfologije. Skladnja je torej predstavljena z vidika možne vektorske označenosti skladenjskih razmerij, tovrstno skladenjsko označevanje v smislu drevesnih skladenjskih zgradb pa zahteva slovnično zelo osveščenega uporabnika; samo dobro jezikoslovno razgledan bralec bo iz korpusa skladenjskih drevesnic lahko ugotavljal in primerjal pestrost in tipologijo različnih možnih skladenjskih zgradb v čeških besedilih in iz tega predvideval tudi nadaljnje možne skladenjske smernice v jeziku.

Kot rečeno, slediti skladenjskim drevesnicam, ki skozi poglavja vektorsko prikazujejo različne skladenjske pojave oz. razmerja, zahteva solidno in utrjeno slovnično znanje, in lahko samo pritrdim uvodni misli avtorice, da je ta celotni skladenjski prikaz namenjen zlasti proučevanju češke skladnje s pomočjo skladenjsko označenega korpusa PDT. In zdi se, da je glavni presežek tega dela ravno čim bolj domišljena grafična razdelava skladenjskih razmerij za potrebe skladenjsko označenega korpusa, ki je tudi ustrezno vzorčno in reprezentativno besedilnotipsko in žanrsko sestavljen. In to avtorica Jarmila Panevová kot znana češka jezikoslovka z desetletnimi izkušnjami tudi jasno zapiše.

In kaj je glavni prispevek obeh delov slovnice? Potrdilo se je, da se je do sedaj največ naredilo zlasti na oblikoslovnem označevanju korpusov, natančneje na označevanju zlasti oblikospreminjevalnih morfemov, in češki jezikoslovci že dve desetletji intenzivno delajo tudi na izpopolnjevanju skladenjskega označevanja. Posledično je v Mlumnici 1 najbolj informativno in uporabno poglavje, ki predstavlja aktualno uporabo sklonov in sklonskih različic zlasti v razmerju zapisano nasproti govorjeno, v Mlumnici 2 pa je aktualizirana množica skladenjskopomenskih razmerij ravno z vi-

dika možnosti dovolj razločevalnega prikaza tudi v skladijsko označenih korpusih. Vsi ti prikazi oz. oblikoslovne in skladijske označbe v besedilnih korpusih pa morajo sloneti na dovolj jasnih in natančnih slovničnih opredelitvah in na razumevanju le-teh. Tehnologija se torej potrjuje kot velika in nepogrešljiva pomočnica, potrebuje pa vsebino – slednja, tako vložena kot potem nanovo pridobljena, pa ostaja odvisna od naših poznavanjskih in interpretativnih zmožnosti.

Andreja Žele
Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani
andreja.zele@ff.uni-lj.si

MIRA MILADINOVIĆ ZALAZNIK, TANJA ŽIGON (UR.): STIKI IN
SOVPLIVANJA MED SREDIŠČEM IN OBROBJEM: MEDKULTURNE
LITERARNOVEDNE ŠTUDIJE

Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 2014. 265 str.

Vprašanje središča in obrobja je eno temeljnih vprašanj, s katerim se morajo spopadati znanstveniki in znanstvenice pri preučevanju procesov so-vplivanja, in sicer bodisi v politiki in gospodarstvu bodisi v kulturi. Četudi je zaradi prepletenosti svetovnega sistema vprašanje odnosa med središčem in obrobjem postalo (spet!) aktualno šele z (še ne preživeto) gospodarsko krizo, pa je enako vprašanje, o pomenu in vplivu središča na obrobje v kulturnih študijah še vedno preveč zapostavljeno. Pričujoča monografija je poskus odstiranja sedmih tančic z enega od vprašanj, ki ni pomembno samo zato, ker (p)ostaja aktualno, ampak predvsem zato, ker je inherentno vsaki kulturi in s tem tudi vsakemu družbenemu in političnemu delovanju. In tega se štirinajst avtorjev in avtoric več kot dobro zaveda, saj vprašanja odnosa med središčem in obrobjem ne obravnavajo samo znotraj klasičnega instrumentarija literarnih ved, temveč spekter razumevanja središča in obrobja širijo tudi na polje medkulturenega komuniciranja, odnosov (so)odvisnosti ter odnosov podrejenosti–nadrejenosti. Zanimivo je, da ta političnoekonomska izhodišča najdemo v pričujoči monografiji pri vseh avtorjih in avtoricah, pri čemer se včasih zdi, da se jih na splošno pravzaprav niso zares zavedali in so analizo pripravili znotraj kulturnega relativizma, sočasno pa ima bralec vseskozi občutek, da želijo to pereče vprašanje asimetrične odvisnosti med središčem in obrobjem, ki je prav temu odnosu inherentna, malo skriti.

Prebrano delo ni kakovostno samo zato, ker odpira pereče vprašanje odnosa središče–obrobje, ampak tudi zato, ker na to vprašanje odgovarjajo znanstveniki in znanstvenice, ki so iz mešanih jezikovnih področij, na različnih stopnjah svoje (znanstvene) poti, kot tudi iz različnih kulturnih območij. Četudi se nam to morda zdi obrobna opazka, velja poudariti, da je vprašanje razumevanja središča in obrobja najprej geografski, nato kulturni pojav. A k temu moramo vedno dodati tudi vprašanje percepcije posameznika, kaj sam, skozi lastno izkustvo, razume kot središče, in kaj kot obrobje. Za marsikoga, ki živi v Ljubljani, predstavljata Gradec in Celovec obrobje. Podobno stališče ima tudi nekdo, ki živi na Dunaju. Vprašanje pa je, ali Dunajčan razume Ljubljano kot središče? Gotovo ne. Kaj pa Ljubljančan? Razume Dunaj kot središče? Gotovo da. Podobnih primerov je še mnogo, a najbolj razdelan, v geografskem, ideološkem in kulturnem je primer Srca Francije (Île-de-la-Cité), predela Pariza, ki ga Francozi in drugi razumejo kot t. i. točko nič. Že korak proč iz tega predela je označen za obrobje. Tako ni pomembno, če si v Le Maraisu ali v Lyonu, za Srce Francije je oboje obrobje.

A ta geografski determinizem definiranja središča in obrobja ni dovolj za razumevanje tega, o čemer pišejo avtorji. Če želimo doumesti globine in težave definiranja, razumevanja, predvsem pa posledice tega, da je nekaj označeno kot središče ali obrobje, moramo stopiti v kulturno sfero in področje osebnih izkustev. Slednja v dobi vse bolj globaliziranega sveta zelo natančno določajo razumevanje središča

in obrobja, pri čemer velja za središče vse tisto, kar so sami izkusili oz. na kar so se sami osredinili, medtem ko druga področja, najsibodi geografska ali kulturna, veljajo za obrobje. Upoštevajete to dejstvo moramo izpostaviti, da sta urednici skušali tudi v razpravo o središču in obrobju vnesti malo implicitne simbolike s tem, da sta med avtorje uvrstile najprej znanstvenike na začetku kariere, ki se morajo tako znanstveno kot tudi literarno(ideološko) še razviti in profilirati (Sánchez Lombana, Schollbach, Veberič), sočasno pa tudi tuje mlade znanstvenike (Jesner, Almasy), ki imajo že izdelan svoj psihološko-ideološki aparat razumevanja odnosa med središčem in obrobjem, a obenem to področje neprestano motrijo in ga skušajo zaobjeti karseda celostno. Končno ta krog intimnega uravnoteževanja med »mladim in uveljavljenim« ter »domačim in tujim« urednici 'začinita' še s sestavkom Igorja Mavra, ki v svojem razdelku obravnava dela sodobnega madžarsko-avstralskega diasporičnega pisatelja Andrewa Riemerja, ki v svojih delih skozi prizmo lastnega izkustva pokaže svoj emocionalen, a sočasno distančen odnos do vprašanja središča in obrobja. Ne glede na to, da je geografsko in kulturno z vidika 'tipičnega' Avstralca srednjeevropski kulturni prostor (o čemer v monografiji teče beseda) obrobje, pa slednji v primeru Riemerja prav zaradi njegovega osebnega izkustva postane središče. Več kot toliko bi si bralec težko želel oz. bi od urednic težko zahteval. To, da sta koncepta središča in obrobja izredno povezljiva, a sočasno izredno distančna, nam urednici z izborom prispevkov in njihovim sosledjem vseskozi namigujeta, a razkrijeta šele v razdelku Igorja Mavra. Tu monografija doseže višek in bralec postavi predvsem tisto večno in osnovno vprašanje, o katerem se je spraševal že Hamlet: »Biti ali ne biti«. In ne samo to: ob branju te monografije se hamletovsko vprašanje celo razširi in se ne povezuje samo s tem, da se nekje 'po-staviš', ampak da tam tudi 'ob-staneš'. Tako urednici simbolično pokažeta, da je bistvo razumevanja središča in obrobja v tem, da se najprej definiraš kot entiteta, nato pa vseskozi deluješ tako, da tam ostajaš.

Sebstvo in bistvo teh vprašanj je tisto, ki odkriva duhovno revščino modernega človeka, ki se z vprašanjem svojega umeščanja v središče ali obrobje ne ukvarja oz. ga zavestno zanemarja. Urednici na tej točki žal monografije ne zaključita tako, kot bi morda lahko (pre)kritičen bralec želel, tj. da bi se vprašali, kako in kaj je tu s slovenskim človekom, njegovo (zmedeno) identiteto, predvsem pa z njegovim habitusom. Resda je reševanje tega vprašanja izjemno zahtevno, saj terja lastno introspekcijo, kar je znotraj kulturnega instant sistema, ki smo mu priča v zadnjih desetletjih, nemogoče, sočasno pa je prav zato pomembno, da bi se ta razdelek še bolj dodelal, filigransko izpopolnil in najbrž zastavil bolj kritično. Da ne bo nápak razumljeno – prispevki Mire Miladinović Zalaznik, Tanje Žigon in Irene Samide dajejo očrt za mogočo debato o ključnih vprašanih slovenskega človeka, vprašanih razumevanja središča in obrobja v slovenskem spiritusu, a – najverjetneje tudi zaradi prostorske omejenosti – ne posegajo na vsa polja zbegane slovenske identitete, ki se je več kot petsto let kalila v enem duhovnem in ideološkem sistemu, nato sedemdeset let v drugem, danes pa ne ve, iz katerega bi vzela kaj. Wittgenstein je dejal, da so meje mojega jezika meje mojega sveta. A ta trditev je preskopa. Ne gre samo za jezik, gre za širšo duhovno vpetost, ki je v t. i. prostoru *Mitteleuropa* izjemno nejasna in zmedena, najbolj zaradi neprestanega prestavljanja mej ter izseljevanja oz. priseljevanja in končno zaradi tega, ker so ravno v tem prostoru nastali osnovni termini razume-

vanja središča in obrobja. Vse te točke, ki so za nacionalni obstoj izrazito pereče, se pogosto, prav v tem prostoru definiranja središča in obrobja, razumejo kot težave, s katerimi se nočemo spopasti. Zato se narodi tega prostora raje zatekamo k nepotrebni luknjam v nacionalnem in narodovem spominu, potvarjanju (lastne) zgodovine, predvsem pa samospraševanju o tem, kdo smo, od kod smo prišli in kam gremo. Morda tudi zato, ker nas ob bridki izkušnji, če se s tem ukvarjamo, zadane svetobolje, ali pa celo morda še bolj zato, ker sodobni čas takih samoizpraševanj ne dopušča (ker »nima časa«). Če želimo biti uspešni, moramo biti instant, je nekoč na nekem predavanju dejal eden izmed profesorjev na Solnograškem. In zgleda, da se ni motil.

Vse navedeno navaja na to, da bi bilo smelo pričujočo monografijo razširiti, če se bosta urednici odločili, da jo ponovno odpreta. Postavita naj si dodatna vprašanja, predvsem pa naj oblikujeta razmislek o tem, kako skušati v prostorsko omejenem delu zaobjeti tista vprašanja, ki bi si jih morali Slovenci in drugi narodi Srednje Evrope postavljati, če želimo v prihodnje spoštljivo živeti drug z drugim (in ne drug ob drugem).

Ne glede na to pa velja na tem mestu poudariti, da je pričujoča monografija izjemno kakovostno in zrelo delo, vredno temeljitega branja, ne samo ker odpira boleča, a temeljna vprašanja, ampak tudi ker na določene tematike daje vsaj delne odgovore. Poleg tega monografija ustvarja prostor za razpravo tudi o t. i. medprostorjih, tematici, ki se ji v kontekstu odnosa med središčem in obrobjem običajno (radi) izognemo, ponavadi zato, ker imamo v znanosti radi čiste modele, ki jih je lažje preučevati. Posledično pa, prav zaradi prilagajanja kompleksnih problemov omejeni raziskovalni metodologiji, izgubimo tisto srž, ki je običajno vedno nekje vmes. Ta najdragocenejša spoznanja so torej tista, ki jih moramo ohraniti, zato velja kompleksne koncepte vedno obravnavati celostno, ne pa jih prilagajati (omejenim danostim). Predvsem pa pričujoča monografija izpostavlja tisto, kar so vedeli že Rimljani, in sicer *cultura non facit saltus*. Na Slovenskem se pač tega še ne zavedamo dovolj. Pričujoča monografija pa je pogumen korak v smer, da se bomo morda tudi tega začeli zavedati – preden bo prepozno.

Boštjan Udovič

Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
bostjan.udovic@fdv.uni-lj.si

NAVODILA AVTORJEM

Slavistična revija sprejema izvirne in še neobjavljene znanstvene in strokovne članke s področij slovenističnega oz. slavističnega jezikoslovja in literarne vede ter iz sorodnih strok, ki niso v uredniški presoji za nobeno drugo publikacijo. Članki so v slovenščini, izjemoma tudi v drugih slovanskih in svetovnih jezikih, pred objavo pa morajo v postopek uredniškega recenziranja. O sprejemu ali zavrnitvi članka je avtor obveščen približno tri mesece po njegovem prejemu. Objavljeni članki bodo takoj prosto dostopni v spletnem arhivu revije in z zamikom v Digitalni knjižnici Slovenije. Pisec ohrani avtorske pravice nad člankom brez omejitev. Korekture je potrebno vrniti v treh dneh. Avtor odda članek na portalu <http://ojs.srl.si> (če gre za prvo tovrstno oddajo avtorja, se na portalu najprej registrira kot avtor). Dolžina članka naj ne presega ene in pol avtorske pole, tj. 45.000 znakov, ocene 24.000 znakov, poročila 8.000 znakov s presledki in opombami vred. Daljši prispevki bodo zavrnjeni. Tipkopis je potrebno oddati v datoteki RTF ali v podobnem besedilnem formatu in v datoteki PDF. Nabor je Times New Roman, velikost besedila 12 pik, za izvleček, povzetek, daljše citate in opombe 10, razmik med vrsticami pa 1,5. Odstavki so ločeni s prazno vrstico in brez umika ter desne poravnave. Narekovaji so dvojni srednji, ločila in prečrkovanje tujih pisav se ravna po zadnjem slovenskem pravopisu. Sinopsis naj ne presega 8 vrstic, povzetek ne dveh strani, ključnih besed, ki niso besede iz naslova, naj bo 3–5; avtor naj poskrbi tudi za prevod sinopsisa, povzetka in ključnih besed v angleščino. Članki, ki niso napisani v slovenščini, imajo slovenski povzetek. Avtor naj priloži svoj elektronski naslov in polni naslov institucije, na kateri dela. Slikovni material se priloži v ločenih datotekah; vsako sliko s svojo številko; v tipkopisu pa mora biti označeno, kam katera sodi; podnapisi k slikam so že v tipkopisu članka. Nad 5 vrstic dolgi navedki so odstavčno ločeni od drugega besedila in brez navednic. Izpusti so v navedku označeni s tremi pikami v oglatih oklepajih; na začetku in na koncu citatov ni tropičij. Zaporedna številka opombe stoji stično za ločili, ki sledijo mestu, na katero se nanaša. Literatura se navaja v krajši obliki v oklepaju v tekočem besedilu (Boršnik 1962: 213), v daljši obliki pa v seznamu literature na koncu članka. Spletno verzijo objave navedemo za bibliografskimi podatki natisnjene verzije. Seznam literature oblikujemo takole:

Marja BORŠNIK, 1962: *Študije in fragmenti*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003: Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Opombe naj ne vsebujejo bibliografskih podatkov, če pa že, naj bodo enote bibliografske navedbe med seboj ločene z vejicami: Marja Boršnik, *Študije in fragmenti*, Maribor, Obzorja, 16–18. Na koncu vsake bibliografske enote je pika. Naslovi samostojnih izdaj, knjig in periodičnih publikacij so postavljeni *ležeče*. Zbirka je v oklepaju tik pred navedbo strani; krajšavo str. za stran izpustimo. Naslovi v stroki poznane periodike so lahko okratičeni (npr. *SR za Slavistično revijo*, *LZ za Ljubljanski zvon*). Pri zaporednem navajanju več del enega avtorja v seznamu literature namesto imena in priimka napravimo dva vezaja. Kadar na isto leto pride več del istega avtorja, letnici na desni stično dodajamo male črke slovenske abecede: 1944a, 1944b. URL-jev ne navajamo, ampak samo Na spletu.

GUIDELINES FOR AUTHORS

Slavistična revija (*Slavic Review Ljubljana*, SRL) accepts original, not previously published scholarly articles in the areas of Slovene and Slavic linguistics and literary studies and from related disciplines, which were submitted only to SRL. Articles are published primarily in Slovene and occasionally also in other Slavic or world languages. Before publication, all articles submitted to *Slavistična revija* are reviewed by the editors. The author is notified whether his/her article has been accepted for publication about three months after the submission date. The proofs must be returned to the publisher within three days. Authors should submit articles online at <http://ojs.srl.si>. Articles should not exceed 45,000 characters, reviews 24,000 characters, and reports 8,000 characters; longer papers will be rejected. All manuscripts must be submitted as RTF or similar files and in PDF format, using the Times New Roman font. The article should be typed in 12-point font, the abstract, summary, longer quotations, and footnotes should be in 10-point font with 1.5 spaces between the lines. Paragraphs must be separated by an empty line, without indentation, and without right justification. Quotation marks are second-level double quotes (« »), punctuation and transliteration of foreign alphabets must comply with the latest edition of the Slovenski pravopis. Each article must include an abstract (not to exceed 8 lines), a summary (not to exceed 2 pages), as well as 3–5 key words that are not contained in the title. The author should also provide the English translation of the abstract, summary and key words. Articles written in a language other than Slovene must include a summary in Slovene. Authors must provide their e-mail address and full name of the institution with which they are affiliated. Visual materials are to be sent in separate files, with each illustration numbered. In the manuscript, it must be clearly indicated where each illustration belongs; the captions to the illustrations are already included in the manuscript. Quotations longer than 5 lines should be typed in separate paragraphs, without quotation marks. Omissions in quotations must be indicated with three dots in square brackets, with no dots at the beginning or at the end of quotation. The footnote number must follow (with no space) the punctuation mark at the end of the segment that the footnote refers to. In the text, literature is cited in short form in parentheses, e.g., (Boršnik 1962: 213). Literature is cited in long form in the list of references at the end of the article. The on-line version of the article is listed after the reference for the printed version. In the list of references, the works are cited in the following manner:

Marja BORŠNIK, 1962: *Študije in fragmenti*. Maribor: Obzorja.

Helga GLUŠIČ, 2003: Izraz negotove zavesti: Pogled na sočasni slovenski roman. *Sodobni slovenski roman*. Ur. Miran Hladnik in Gregor Kocijan. Ljubljana: FF (Obdobja, 21). 287–95.

Irena NOVAK POPOV, 2006: Ustvarjalnost kontroverzne umetnice Svetlane Makarovič. *Slavistična revija* 54/4. 711–25.

Luiza PESJAK, 1887: *Beatin dnevnik: Roman*. Wikivir. Ogled 13. aprila 2011.

Footnotes should be free of bibliographic information; if this cannot be avoided, individual parts of a bibliographic citation are separated by commas: Marja Boršnik, *Študije in fragmenti*, Maribor, Obzorja, 16–18. Each bibliographic entry is followed by a period. Titles of individual editions, books, and periodicals are italicized. The series name is listed in parentheses before the page number; the abbreviation *str.* for *stran* 'page' is omitted. The titles of periodicals well-known in the field may be abbreviated (e.g., *SR* for *Slavistična revija*, *LZ* for *Ljubljanski zvon*). In subsequent quotations of several works by the same author in the reference list, the name is replaced by two hyphens. When citing several works by the same author with the same year of publication, the year of publication is followed (with no space) by lower-case letters, e.g., 1944a, 1944b. Just put Web instead of citing long URLs.

CONTENTS

ARTICLES

Ada VIDOVIČ MUHA: Slovene Studies under Scrutiny of the Slovenian Research Agency	261
Miran HLADNIK: Scholarly Evaluation of Slovene Studies	264
Mira KRAJNC IVIČ: Cohesive-Connective Devices in Texts Compiled during Campaign Seasons	269
Grigory TOKAREV: Quasi-Standard as a Unit of the Linguacultural Level	285
Nataša JOVOVIČ: The Use of the Locative Case in the Novels of Mihailo Lalić	293
Vesna VUKIČEVIČ-JANKOVIČ: The Specialized Semantics of <i>Prokleta avlija</i>	311
Julija V. ARKHANGELSKAYA: Leo Tolstoy and Edvard Munch in the Context of the Epoch and Culture: Stylistic Parallels	319
Marián MILČÁK: On Transformation of the Subject in Contemporary Poetry (Zbigniew Herbert and Rudolf Jurolek).....	327

REVIEWS – REPORTS – NOTES – MATERIAL

Andreja ŽELE: On the Grammar of Contemporary Czech	339
Boštjan UDOVIČ: Mira Miladinović Zalaznik, Tanja Žigon (Eds.): <i>Stiki in sovplivanja med središčem in obrobjem: Medkulturne literarnovedne študije</i>	344

Revijo sofinancira:
ARRS.